

પ્રસ્તાવના.

[દ્વિતીય આવૃત્તિની.]

આમુખ:—

આ ન્હાના સરખાં પુસ્તકની પ્રથમાવૃત્તિ પ્રકટ થઇ. જે ઉદ્દેશથી આ પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે. એ ઉદ્દેશ પુસ્તકનો ખોળો ફેલાવો કરી સચવાયો છે. પુસ્તક સર્વદેશીય, માનવ જીવનનાં સર્વાંગને દીપાવતું લખાયું છે, એ સાથેનાં વિદ્વાનોનાં અભિપ્રાયથી સહજ સિદ્ધ થાય છે. પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રકટ થયાં પછી પુસ્તકની ભાષા પરત્વે ફટલોએક અગત્યનો સુધારો કરવાની જરૂર જણાઇ. એ અપૂર્ણતા પૂરવા ગુજરાતના વિદ્વાન સાક્ષર શ્રીયુત રમણભાઇ મહીપતરામ નીલકંઠે શ્રમ લઈ આવડ્યક સુધારો કરી આપ્યો છે, એટલે આ પુસ્તકની દ્વિતીયાવૃત્તિ અધિક સુંદર અને લોકોપયોગી નીવડશે એમ દૃઢ શ્રદ્ધા છે.

લેખકનું વ્યક્તિત્વ:—

આ પુસ્તકના લેખક જૈનમુનિ શ્રીમાન દેવચન્દ્ર મહારાજ કચ્છ, કાલિઆવાડનાં જૈન સમાજમાં પોતાની ગતીય સંસ્કૃતિ, વિદ્વત્તા અને ચારિત્ર્યથી ઉજ્જવલ પ્રતિષ્ઠા પામેલા છે. એટલુંજ નહીં પણ અન્ય ધર્મીય ક્ષાત્રણુથી માંડી શ્વર પર્યન્ત તેઓથી તેટલાજ લોકપ્રિય થયેલા છે. લેખક મુનિશ્રી અને એમની મંડલીનું મુખ્ય ધ્યેય 'સમાજસેવા' છે. એ ધ્યેય અનુસાર સામાજિક કર્તવ્ય નિર્દેશનું આ ન્હાનું સરખું પુસ્તક લખીને એક અગત્યની સમાજસેવા કરી છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ તેઓ-શ્રીનું શ્રેયનું, લખનું કે વિચરનું એ સર્વ સમાજસેવા રૂપાન થઇ ગયું.

છે. આપારની નહીં માય થતી માનુષ્યાપનાં - કુરમાં લેખક મહારાજશ્રીની
 સંસ્કૃત અભ્યાસ અત્યંત પ્રસંસનીય અને બહોળા પ્રમાણમાં છે. તેઓ
 શ્રીએ આય સોજનો સંગીન અભ્યાસ કરેલો છે, તેમજ અન્ય સંસ્કૃત
 સાહિત્ય પ્રધાન પદ્ય તેઓશ્રીએ વિશાળ અવલોકન કર્યું છે. આમ
 જ્ઞાતિ તેઓશ્રી બહુ સાદા, બહુ સરસ, બહુ રોલાળ અને નિર્વિકારી,
 નિરાશિમાની, શાન્તચિત્ત માણ છે. તેઓશ્રીના જીવનમાં ધાર્મિક અસદ્ધિ-
 વ્યવહાર, વિદ્યાના ગર્વની છાયા સરખીયે નથી. એમનું જીવન સતત
 અનંદી, સત્યવૃત્તિમાન અને સર્વાંગ પવિત્ર છે. સમગ્ર કલિનો
 વૃક્ષો: જમન્તિ શુણિનો જના: । એ સુત્ર મહારાજશ્રીના વ્યક્તિત્વમાં
 મુદ્દાપ મધુ છે. 'સમાજસેવા' અને 'લોકકલ્યાણ' એજ એમનાં
 દિવસ રાત્રીના મન્થન છે. માનવ જીવનની અમોલી સૂચના રૂપે, માનો કે
 જીવનના ગ્રાંથ જાંઝરની ચાવીરૂપે આવું સર્વદેશીય લોકોપયોગી પુસ્તક
 તૈયાર કરી તેઓશ્રીએ ખરેખર સમાજની એક અમોલી સેવા કરી છે.
 એમના હૃદય મનોરમની સિદ્ધિ તો ત્યારેજ માની રાક્ષસ કે-ત્યારે આ
 પુસ્તકની હમયા: અનેક આજીવિઓ પ્રકટ થાય, પુસ્તકની વસ્તુ જીવનમાં
 ઉત્પાદક અને લોકકલ્યાણના મહાકાર્મમાં પ્રગ્ન રસ લેની ધાય. અરતુ.
 વસ્તુ નિર્દેશ:—

પુસ્તકની વસ્તુનો વચ્ચાસકિત રપજ અને સાત્ય પરિચય આપવો,
 લેખકની હુદીઓનું નમ્રપણે કિંગ્દર્શન કરાવવું અને હૃદયમંથન કરી
 જેમ સાર રૂપે માખણ જેવી લેવામાં આવે છે, તેમ લેખકના બહોળા
 જ્ઞાણમાં, વિશાળ વિચારમાં અને સ્પષ્ટ સૂચનમાં રહેલું સદૃશ રહસ્ય
 તારવી લઈ વચાર્ય સારરૂપ અવલોકન વાંચક સમક્ષ રજુ કરવું; એનું
 નામ અસ્તાવન્ના કે વસ્તુનિર્દેશ.

આ પુસ્તકની પ્રથમાવૃત્તિનાં ફટલાંચે પાના ૬૦ રસપૂર્વક વાંચી
 મયો છું. તેમજ દ્વિતીય આવૃત્તિનાં પ્રકાશન વખતે સમગ્ર પુસ્તકનું

લેખક મહારાજશ્રી સમક્ષ વાંચન કરેલું છે અને યથાશક્તિ લખાયેલ 'એટર' માં મહે-**Corrections**-સુધારા પણ કરી આપ્યા છે. એટલે વસ્તુનિર્દેશની ઝાંખી કરાવવાનું કાર્ય મહેને કે સરલ થયું કહેવાય.

આપણે જેટલા પ્રવૃત્તિવાન છીએ, તેટલા પ્રવૃત્તિનાં તત્ત્વો આપણે જાણ્યાં નથી. જાણવા લક્ષ આપ્યું નથી. એટલે આપણી પ્રવૃત્તિઓ ખૂબ લાગે નિષ્ફળ નીવડે છે. આપણી પ્રવૃત્તિમાં હૃદય નથી, લાગણી નથી, અંતર્યાહી નથી, કર્તવ્યબુદ્ધિ નથી, કાર્યકુશળતા નથી, અને કર્તવ્ય જીવનની યોગ્યતા નથી, ત્યાં ગમે તેવી શ્રમભરી પ્રવૃત્તિઓ પણ નિષ્ફળ નીવડે તેમાં નવાઈ શી ? અને એવી અધપ્રવૃત્તિથી સમાજને કે દેશને લાભ શો ? પ્રવૃત્તિ એજ માનવ જીવનની પ્રગતિ છે. વાડ, આ પ્રવૃત્તિદ્વારા આપણે પ્રગતિ કેટલી સાધી શક્યા ? એ વિચારકેએ જરૂર જોવું જોઈએ. લોક હિતસ્વીપણું પ્રવૃત્તિની દિશાનું સૂચન કરવામાં છે. લોકોને અધ-પ્રવૃત્તિમાં દોરી રાખવાં આનો અર્થ શો ? એથી લોકકલ્યાણ શું ? કે માનવ જીવનનો ઉત્કર્ષ શો ?

જીવનની દરેક અંગની પ્રવૃત્તિનો વિચાર થવો જોઈએ. આજ કાલ કેટલાં યાજ્ઞકે માતા દેવો ભવ, પિતા દેવો ભવ, કે ગુરુ દેવો ભવ ની શાસ્ત્ર આરા પ્રમાણે અનુદાન કરે છે ? કેટલા ગૃહસ્થીઓ અતિથી દેવો ભવ એ સૂત્રનું પોતાના ગૃહજીવનમાં પાલન કરે છે ? અને કેટલી ગૃહિણીઓ પતિ દેવો ભવ, પ્રમાણે જીવિતેશ્વરને આરાધે છે ? ત્યારે આવી હૃદય વગરની ધર્મહીણી પ્રવૃત્તિનું ફળ શું ? આપણી પ્રવૃત્તિનાં શીઘ્ર પરિવર્તન થવાં જોઈએ. આપણે સત્પ્રવૃત્તિમાન, સત્કર્મવાદી થવું જોઈએ. સત્યાગ્રહશ્રમના બાપુજી અને ભારત પ્રજાના મહાત્મા ગાંધીજીએ આ સત્કર્મવાદના સિદ્ધાંતને જગત્ સમક્ષ વર્તનમાં મૂકી શકાય તેવો **Practical** કરી બતાવ્યો છે.

પાશ્ચાત્ય પ્રભુમાં એ ૨ મહાત્મ્ય જવલંત સત્કર્મવાદી હતા. એ
મને સખેલાં પુસ્તકોના સમજાવ બધી પ્રભુમાં બહોળા પ્રચાર થએલા છે.
Duty ફરજ. Character ચારિત્ર્ય Selfhelp, જાત મહેનત આદિ
પુસ્તકોનાં ગુજરાતી ભાષામાં મુંદર ભાષાંતરો થઈ ગયાં છે.

ગુજરાતમાં સદ્ગુણોના પ્રકાશન માટે પ્રતિષ્ઠા પામેલી 'સરજી' સપ્તાહિક વર્ષક કાર્યાલય 'નામની સંસ્થા દ્વારા 'સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ' અને સ્વ. શ્રી બેંગીન્દરાવે લખેલું 'સ્ત્રીઓ અને સમાજ સેવા' વિગેરે પુસ્તકોમાં સત્કર્મવાદની મિમાંસા કરેલી છે. શ્રી ચન્દ્ર ચંદ્ર પંડ્યાના ચંદ્રેશમાં હતીએ તો 'બેંગીન્દરાવ એટલે "સતત સંપ્રવૃત્તિ" સત્કર્મવાદનાં મૂલ્યો એ લેખકે બહુ અચ્છ રીતે વર્ણવ્યાં છે. હોયે આ પ્રવૃત્તિના મુખમાં કર્તવ્યધર્મને અનુસરતાં પુસ્તકો બહુ થોડાં જણાયાં છે. સત્કર્મવાદનું સાદિલ ગુજરાતી ભાષામાં જોઈતું જોઈએ તેટલું નથી. એ અપૂર્ણતા લેખક મહારાજશ્રીના આ મતથી 'કર્તવ્ય કંઈક' ના પ્રકાશન દ્વારા વધારાકિત પૂરાય છે, એ વાંચક જોઈ શકશે.

ઉપયોગિતા:—

પુસ્તકની ઉપયોગિતા વિશે શું સખું ? અને શું ન સખું ? માનવ જીવનની સર્વાંગ ખીલવણી કરવાનાં તરવાં કર્તવ્ય રૂપે લેખક મહારાજશ્રી એ નિરૂપણ કર્યાં છે. તે સાથે અધિક અભિનંદનીય તો એ છે કે-સમજાવ પુસ્તકમાં મહારાજશ્રીએ ક્યાંયે ભાષાનું પ્રદર્શન કર્યું નથી. 'દિલસુરી' નાં કહોલમાં ઉતર્યાં નથી, કે વિદ્યાર્થીનો દાવો કયો નથી; પરંતુ સાદી સરલ મીઠી, અને વ્હાલ ભરી ભાષામાં સામાન્ય જાણકો અને સ્ત્રીઓ સહમત થઈ તેવા ધરમયુ સિદ્ધાંત બતાવતા છે. હિન્દુઓના ગૃહજીવનમાં કમલે ને પગલે ઉપયોગી થાય તેવાં કર્તવ્યો આલેખ્યાં છે. જાણક સ્ત્રીઓ જાણક કે વિદ્યાર્થી અને, સ્ત્રી સાચી મહિલા કે માતા બને અને અને પુત્ર

કરનાર આપી શકે નહીં. ઉપદેશમાં કેક કૃત્રિમ ભાવ જરૂર આવી જાય છે. વક્તાની ભાષા સ્વભાવ આડંબરી હોય છે. એટલે તેની અસર તેટલા પ્રમાણમાં ઓછી હોય એ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રકારનાં કર્તવ્યનો ઉપદેશ પિતા કે માતાએ આપવો જોઈએ, તો આ પુસ્તકની યોગ્યતા કે અનોખી જ રહી. કેક આવાજ કર્તવ્યનો ઉપદેશ નોડ ચેસ્ટર શીલ્ડ પોતાના પુત્રને સંબોધી આપે છે. એ પુસ્તક જેટલું ઇચ્છે ભાષામાં લોકપ્રિય થયેલું છે, તેટલુંજ એ પુસ્તકનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર થતાં આવકારદાયી નીવડ્યું છે. ભાષાંતર રૂપે તેવાર થયેલું પુસ્તક મુબાઈ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપનીએ પ્રકટ કર્યું છે.

સાથેજ લેખક મહારાજશ્રી પિતા કે માતાના પદના અનુભવથી દૂર છે. તેઓએ સાધુ રૂપેજ લેખાને ઉપદેશ અવલોક્ય કરાવ્યો છે. એટલે સ્વાનુભવની વ્યાખ્યાજ આ પુસ્તકમાં દોરેલી છે. અને તેટલા માટે લેખક મહારાજશ્રીનો ઉદ્દેશ આવકારદાયી છે.

અભિનંદન :-

પ્રસ્તાવના રૂપે આટલી ઝાંખી કરાવ્યા બાદ આપું લેખાપયોગી અન્યનું પુસ્તક તેવાર કરવા માટે લેખક મહારાજશ્રીને હૃદય પૂર્વક અભિનંદન આપવાનું યોગ્ય પારું છે. લેખકનો થમ સારસ નીવડે એમ આશા રાખું છું. અને ઇચ્છું છું કે-લેખક મહારાજશ્રી સમાજ સેવાની આ દિશામાં અધિક વલન કરે તો અનેક હૃદય માલ સામગ્રીઓ આપણને જરૂર આપી શકે તેમ છે. વળી કેઈ પણ જ્ઞાની જ્ઞાતિ કે લક્ષ્મીના ભોજન વગર માત્ર લોકદેવા અર્થેજ આ પ્રકારનું પરમવુ સાહિત્ય આપણને આપેલું છે. એ માટે પુનઃ પુનઃ સદર્પ અભિનંદન આપુ છું.

વાંચકને -

વાંચનાર ! તમે કે આ પુસ્તકમાં કેટલાંએક દરદાન જેવા સાહિત્યનાં છે.

રમરણાંજલિ.

સોરઠા.

- ચિરંજીવી ઓ ! મોત ! હો તુજને વંદન સદા;
નિરવધિ ત્હારો સ્રોત, અવધિવાળા માનવી. ૧
- આવ્યા ત્હારે યાદ, આવે છે ને આવશે;
આવે છે એ યાદ, ભાવી પણ જોયું જશે. ૨
- હો પુરુષ કે નાર, બાળ યુવાન કે વૃદ્ધ હો;
પણ ત્હારે આગાર, આવ્યા વિણ ચાલે નહિ. ૩
- આવી ત્હારી રીતિ, લુપ્ત નરો જોવા છતાં;
શાંતિ અર્થે નિત્ય, જીવન ધન કડવાં કરે. ૪
- ઉત્તમ માનવ કુલ, પામી પૂરવ પુન્યથી;
બંધનકારક સ્થૂલ, સાધનમાંહી વટાવતા. ૫
- મોંયો અવસર એહ, ગાળે ફોગટ માનવી;
ત્હારા કેદી તેહ, થઈ રહેલા ભાળીયા. ૬
- પણ ત્હાડું સામ્રાજ્ય, ત્યાં લવલેશ ન ચાલતું;
એવું પારસ રાજ્ય, ત્યાં જતા હો ભલિયા. ૭
- આંતર યોગી રૂપ, ધ્યાતો નિશ્ચિન મૂળજી;
રટતો પારસ ભૂખ, મુક્ત થયો આ દેહથી. ૮
- ધર્મો ન અગે યોગ, પણ જીવન જુના યોગનું;
સંયોગનોજ વિયોગ, ભણ્યો પારસ ભપથી. ૯

ભૂલ્યો તનનું લાન, ચિતડું જાલામાં વસ્યું;
 પારસ ! પારસ ! ગાન, ગાતો ગાતો એ ગયો. ૧૦
 સ્થૂલ દેહનો ભોગ, લીધો તે એ ! કાળ હા !
 પણ પારસને યોગ, અમર અમર-શ્રેણે ચડ્યો. ૧૧
 ગુણિયલનોજ વિયોગ, સાલે પ્રેમી ઉરમાં;
 પણ મળવો છે ભોગ, પાર્શ્વ પ્રભુના દ્વારમાં. ૧૨
 સ્થૂલ દેહથી દૂર, ભાવયોગી તું થયો;
 (પણ) અમ અંતરથી દૂર, થયો નથી-ચાર્દશ નહિ. ૧૩

લેખક,

(મુસાફિર)

અર્પણ પત્રિકા.

અષ્ટકોટી જુહાર પક્ષીય પૂજ્યપાદ પરમ શાંત-
મૂર્તિ શ્રીમદ્ વિજયપાલજી સ્વામી !

આપથી વયોવૃદ્ધ, જ્ઞાનવૃદ્ધ સાથે હીસાવૃદ્ધ છો.
અનેક દેશવિદેશમાં વિચરી જૈન (સ્વેતાંબર-દિગંબર)
અને જૈનેતર સંપ્રદાયના વિવિધ સિદ્ધાંતોના તલસ્પર્શી
બની, બહોળો અનુભવ મેળવી અભેદ શુદ્ધ તત્ત્વ શોધી
જનસમાજને આપે અમૂલ્ય લાભ આપેલ છે. આપ
એક ગીતાર્થી પુરૂષ છો; તેમજ આપથીના સફર્તન
માટે સર્વને એક સરખું માન છે.

શુરૂવર્ણ ! આપે મહારા પ્રતિ અમ્મીમ ઉપકાર કર-
વાની સાથે જે તત્ત્વજોધનું બીજ મહારા હૃદયક્ષેત્રમાં
વાવેલું છે, તે વૃદ્ધિંગત થવા માટે આપે હૃદયની ઉંઠી
લાગણી-કુપારૂપ જલસિંચન સાથે સફલિતાબ્યાસની
સામગ્રી મેળવી આપેલ. જેને લઈને તે તત્ત્વજોધ-બીજ,
શલાંતરે વૃક્ષરૂપે થવા પામ્યું છે, જેના પ્રથમ પુષ્પરૂપ
આ ' કર્ત્તવ્ય કંઠલુ ' નામનું પુન્તક આપથીના સ્વ-
લુમાં ધરી કંઠક અંશે અલુપ્ત થવા ઇચ્છું છું. તે
સ્વીકારીને આભારી કર્યો; એજ પ્રાર્થના.

મુનિ દેવચંદ્રજી.

પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

વિશ્વાત્માની દિવ્ય પ્રતિભા રમણીના પ્રભાવિક ઉદરથી પ્રસવ પામેલ અનેક બાળકો (પ્રાણીઓ) માંના, મ્હોટા બાળકો માનવ પ્રજા છે. તે માનવ પ્રજાના જીવનસૌભાગ્યના રક્ષણ માટે કર્તવ્ય કંકણની દરેક યુગમાં પ્રાધાન્યપણે અનિવાર્ય અગત્ય સ્વીકારવામાં આવેલી, એમ પ્રાચીન શાસ્ત્રોપરથી સાબીત થાય છે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, મહાવીર, ગૌતમબુદ્ધ, ઝરથોસ્ત્ર, મહમદ, ક્રાઈસ્ટ વગેરે મહાપુરુષોએ પ્રેમ ભરેલું શુદ્ધ-દિવ્ય અને શાંત જીવન આપત કરવા માટે જ્ઞાન સહિત કર્મો કર્યા; અને તેઓ દૈવીમાતાનાં સૌભાગ્યના રક્ષણ માટે સેવાકર્તવ્યથી કંકણને શોભાવી ગયા છે. તેમજ માનવપ્રજાને માટે નમુનેદાર જીવન વારસામાં આપતા ગયા છે; એ વાત આજકાલ ધણે મ્હોટે ભાગે વિસરી જવામાં આવી છે ! જોને પરિણામે માનવ પ્રજાના જીવન સૌભાગ્યની હાનિ થયેલી-યતી જોવાય છે. માનવપ્રજાના જીવન સૌભાગ્યનું રક્ષણ કયા જ્ઞાનથી થાય છે ? તેને માટે પ્રાચીન સમયના મહાપુરુષોએ જેટલો ઉંડો અભ્યાસ કર્યો છે, તેટલો ઉંડો અભ્યાસ અર્વાચીન સમયમાં કાંઈ વિરલ પુરૂષે કર્યો હોય, એમ લાગ્યેજ નોવામાં આવે છે. કાલેજોમાં, શાળાઓમાં, ધર્મસંસ્થાઓમાં અને સોસાયટીઓમાં જે શિક્ષણ-મોઢ આપવામાં આવે છે, તે મનુષ્ય જીવનના વિકાસક્રમને અનુકૂળ નથી એમ સાબીત થઈ ચૂક્યું છે.

વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર, પ્રકૃતિશાસ્ત્ર અને ધર્મ-સાહિત્ય શાસ્ત્ર વગેરેના જ્ઞાન અને વિચારની વૃદ્ધિ થયેલી એક બાબુ દેખાય છે; પરંતુ બીજી બાબુ સદ્ગુણ, સદ્વર્તન સદાચાર અને નીતિ કર્તવ્યના જ્ઞાન વિચાર અને આચારની હાનિ થયેલી દેખાય છે. પહેલી બાબુથી માનવ જીવનના

સૌભાગ્યને લાભ થયો નથી—મતો નથી; પણ ખીજ બાજુથીજ માનવ જીવનના સૌભાગ્યને લાભ થવાનો સંભવ છે. એમ હવે બહુ સમજવા લાગ્યા છે.

“ કર્તવ્યમૂહતા ” એ મનુષ્ય જીવનમાં ધણી વખત દેખાવ આપે છે. મહાત્મ સમર્થ પુરુષો પણ કર્તવ્યમૂહ બની મથા હતા. તેઓને જાગૃત કરનાર “ સતત કર્તવ્ય સેવન ” એ શક્તિ આપનાર વ્યક્તિ પ્રગટ થાય છે. માટે સદ્કર્તવ્ય તરફ વાળવા ધર્મ—નીતિના તત્ત્વોની માનવમજાને મુખ્ય જરૂર છે. માનવ પ્રજાના જીવન સૌભાગ્ય માટે સદ્કર્તવ્યનો ફેલાવો કરવાની હાસ જરૂર છે, એટલા માટે શ્રીમદ્વિજયરત્નમંડલરથ (અષ્ટઃ કોટી બૃહદ્વક્ત્રીય કચ્છી) મુનિ શ્રી દેવચંદ્રજીએ આ ‘ કર્તવ્ય કંકણ ’ નામનું પુસ્તક લખ્યું છે. તેની અંદરના વિષયો ગૃહરથધર્મને ઉત્તમ પ્રકારે બતાવવાને તથા વિદ્યાર્થીજીવન વિશેષ ઉજ્જવળ કરવાને પૂરતા છે; એમ વાચકદંડ સ્વયં જાણી શકશે. આ પુસ્તકમાંના અર્થાણેસા કર્તવ્યો—અભ્યાસ પાઠોમાંથી કંઈકે નીતિશોધ (સદ્વર્તન સાથે) મદ્ય કરશે તો કર્તાનો શ્રમ સફળ થશે એમ હું આશા રાખું છું.

આ કર્તવ્યકંકણ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખવા માટે કાલાવડમાં આતુર્ભાસ બિરાજતા હિંત મંડળના મુનિશ્રી કલ્યાણચંદ્રજી સ્વામીની આજ્ઞા થવાથી, તે મધ્યશક્તિએ પાળી છે.

યત્ સારમૃતં તદુપાસનીયં,
હંસર્યયા ધીરમિવાંસુ મધ્યાત્;

વિનયક્રાન્ત કૃપારાંકર ઉદાણી.
(બાલંબાનિવાસી)

મહુમ મૂળજીની જીવનરેખા.

કચ્છમાંડવી તાળે ગામ બિહડાના રહીશ ઓસવાગ-
જાતીય ગાહ નયુ શામરના સુપુત્ર મૂળજીને ૧૬ વર્ષની
ઉંમરે મુંબઈમાં પ્લેગ થવાથી અનાથી કુમારવત્ તહેણે
હૃદયથી નિશ્ચય કર્યો કે “ જો હું જીવતો રહું તો જૈન સાધુ
થાઉં. ” શુદ્ધ અંતઃકરણથી કરાયેલ પ્રતિજ્ઞાના પ્રભાવે-સ્વા-
યુબલે, તે રોગમુક્ત થયો. તરતજ દેશમાં આવી, જૈનીય
પ્રાથમિક અભ્યાસ શરૂ કર્યો. ત્રણ વર્ષના અભ્યાસથી ઉચ્ચ
ધાર્મિક કેળવણી મેળવી, કમશઃ મુનિગણયુક્ત મહારાજથી
કલ્યાણચંદ્રજી સ્વામી આદિ મુનિમંડળ સાથે વિહાર કરતાં,
કાલાવડ મુકામે ચાતુર્માસ રહેલ; પરંતુ વિધિવથાત્ સં.
૧૯૭૪ ના અગ્રાડ વદિ ૧૪ ની પાછલી રાત્રે ચાર વાગે તેના
મુખમાં કોઈ ઝેરી જંતુ કિંવા ગરજ જવાથી તે જાગૃત થતાં
વચન કર્યા બાદ તેણે જણાવ્યું કે “ મહારા મુખમાં કંઈક
જંતુ પ્રવેશ કરી ગયો અને મેં કડવું થઈ ગયું છે. ” જથી
શ્રી સચે ત્યાંના દેશી વૈદ-ડૉક્ટરને બોલાવી બહુજ કાળજી-
પૂર્વક અનેક ઉપચાર કર્યા; છતાં તે કંઈ ઉપયોગી ન થયા
છેવટે ધનુર્વાની અસર થઈ. જંની અથાગ વ્યથામાં પલ્લ
“કૂં પાર્શ્વ!” એ ધ્વનિને અવિચ્છિન્ન ઉચ્ચાર કરતાં શાંતિ-
થી એકવાગે તેણે દેહનો ત્યાગ કર્યો. કુદરતની શક્તિ બલવતી
છે. પરંતુ તેનો અમર આત્મા જ્યાં હો ત્યાં પરમાત્મા હૈમને
વિશેષ શાંતિ આપે.

લી૦ શ્રી સંઘને સેવક

કાલાવડ-કલ્યાણજી બંદેયર મારનર.

પુસ્તક લખવાનો હેતુ.

મહુમ શાઈ મૂલશના અકસ્માત મરણથી કાલાવડના શ્રી સંઘે વિચાર્યું કે “આવા ગૃહસ્થયોગીનું સ્મરણ કાયમ રહે તેવું સ્મારક થવું જોઈએ.” જેથી વિદ્યાર્થીવર્ગને વિશેષ ઉપયોગી તેમજ પ્રતર જનસમાજને હિતાવહ થાય, તેવું પુસ્તક લખવા માટે મુનિ મહોદય શ્રી કલ્યાણચંદ્રશ્ચર્યાસ્વામીને વિનંતી કરી. જેથી તેમણે ન્યાયી મુનિ શ્રી દેવચંદ્રશ્ચર્યાસ્વામીને આજ્ઞા કરી; તેથી આ પુસ્તક લખાયું છે.

—❀❀❀—

મુશ્ન મહાશયોને નિવેદન.

ગચ્છતઃ સ્વલનં કાપિ, મવત્પેવ પ્રમાદતઃ ।

હસન્તિ દુર્જનાસ્તત્ર, સમાદધતિ સજ્જનાઃ ॥ ૧ ॥

આ પુસ્તક યથામતિ-શક્તિવડે લખાયેલ છે. તેની અંદર જે જે ખામીઓ જણાય, તે તે સહ્યતાથી સૂચન કરવા સર્વને સાદર આમંત્રણ કરવામાં આવે છે. જે મહાશય તરફથી ઉચિત સૂચના કરવામાં આવશે, તે માન સહિત સ્વીકારી લેખક યથાસમયે (ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રસંગે) સુધારવા પ્રયત્ન કરશે.

સૂચના—	{	મહેતા નાગજી ડુંગરશી મારફત, મુનિ દેવચંદ્રશ્ચર્યા—કમ્પી મુદ્રા.
સ્થિત નિર્દેષ		

—❀❀❀—

આભાર.

કર્તવ્ય કંકણની દ્વિતીયાવૃત્તિ-પ્રકાશન પ્રસંગે ગરવી
શુભરાતના ઉદાર સાક્ષર શ્રીચુત રમણભાઈ મહિપતરામે
કેટલીએક અનોખી સૂચના સાથે ભાષા પરત્વે સુધારો વધારો
કરવા સૂચવેલ, તેમજ સૌરાષ્ટ્રના સરળહૃદયી શ્રીચુત નલિની-
કાન્તે પણ પ્રસંગ પરત્વે સૂચના કરેલ જેથી ઉપયુક્ત બન્ને
વિદ્વાન્ મહાશયોનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનવામાં આવે
છે. ઇત્યલભ સુત્રેષુ કિમ્બહુના.

લેખક,
મુનિ દેવચંદ્રજી.

કર્તવ્ય કુંકુમ

—૪૭૩—

એક દિવસે પ્રાંતઃકાળ સમયે જે વખતે પક્ષીસમાજ
હિંદ માતાનું યજ્ઞોગાન કરવા માટે વિવિધ મનોહર શબ્દો
આનંદથી બોલી રહ્યો છે. શહેરમાંના સંભાવિત સફળકર્યો
પ્રેમપૂર્વક મંજુલ શબ્દોવતી આર્યભૂમીના ગૌરવ પ્રદર્શક
પ્રભાતિક સ્તવનો સાથે પરમૈશ્વર્યવાન પરમાત્માના શ્લોકોનું
સ્મરણ કરવામાં નહીન હતા. તેમજ સજ્જારીઓ પણ પ્રભાત
સમયના ગૃહ-કર્તવ્ય અને સ્વચંત્રિતિની શારીરિક શુશ્રૂષા-
દિગ્દહ પતિ-પ્રભુ સેવામાં ઉત્સાહવતી જણાતી હતી. સૂર્ય-
નારાયણ અસ્તાચલની પ્રદક્ષિણા કરી, ઉદયાચળપર આરૂઢ
થઈ મૃદ્ધિ-સૌંદર્યનું પ્રદર્શન કરાવતા અસ્તોદયના નિયમને
સૂચન કરતા પોતાના સોનેરી દિરણો પૃથ્વીતળમાં પ્રસરાવતા
હતા. તે વખતે માનવગણ નિયમિત દિનચર્યાના નિત્ય-નેમિ-
ત્તિક કાર્યો નિર્ણીત સમયે ક્રમશઃ કરવાની તૈયારીઓ કરતા
હતા. તેનીજ રીતે વિદ્યાર્થી અવસ્થાથી મુક્ત થયેલ અને
વિશ્વકોલેજના અનુભવાર્થી શ્રીમાન વિદ્યાચંદ્ર પ્રભાત સમ-
યના કાર્યો (સ્નાન, ઇદિદેવનું સ્મરણ-પૂજન વગેરે) આટોપી,
નગરમાં કાર્ય પ્રસંગે જતાં પોતાના મિત્રો સાથે એક દયળે

કંઈક અગત્ય વાર્તાલાપ કરવા ઉભેલ છે. એટલામાં એક માણસે વિદ્યાચંદ્રને સૂચનાપત્ર આપ્યો. તે મિત્ર સમક્ષ વાંચતાં તેમાં લખેલું હતું કે:—આજે મહાજનની વ્યાખ્યાનશાળામાં વિશ્વહિતેચ્છુ મંડલના નિયમ પ્રમાણે નિર્ણીત કરેલ કર્તવ્ય-વ્યાખ્યાનમાળા પૈકી 'માતા પિતાની સેવા' એ વિષયપર વ્યાખ્યાન છે. સમય ૪ થી ૫ (લેખક વિ. મ. નો સ્વયંસેવક.) એ વાંચીને તેણે પોતાના સ્નેહીમંડળ સાથે ત્યાં જવા નિશ્ચય કર્યો; તે પછી સૌ વીખરાયા. યથાસમયે જો સાથે મળીને વ્યાખ્યાનશાળામાં ગયા. સમય થતાં લાખ-શુકર્તા મી. પ્રજાચંદ્રે મંગલાચરણ શરૂ કર્યું.

સ્તુતિ.

મંગલ મહામંગલ કર, અચલ હૃશ્વરા;
 પાર્શ્વ કૃષ્ણ રામ રહીમ, નામ શંકરા ! .....મંગલ
 હૈ સ્વરૂપ અરૂપ અક્ષય, ખલક પરવરા;
 નામ જાપ કરત કૈક, પ્રેમીઓ તર્પા.....મંગલ
 દિવ્ય નેજ દિવ્ય હેજ, સહજ વિસ્તરા;
 મદ્ય હૃદય વાસ કર, પીયૂષના ઝરા ! .....મંગલ
 જ્ઞાન દીપ લગ્ય હૃદય-સ્થાપી, કાપ આ;
 વિશ્વ ત્યાગી જાડય, અંધકાર તું મલા.....મંગલ
 વિશ્વના વિહારી ! અરજ, ખાલની છે આ;
 પાર્શ્વ ! વાસ આપ કાપ, જન્મને જરા.....મંગલ

(મુનિ મુસાફિર.)

[illegible][illegible][illegible]

લવ-કુશને કેળવ્યા. નેપોલીયન જેવા પણ માતાની પ્રસાદી-
 થીજ ઉત્તમ શક્તિ મેળવી શક્યા. ગાંધી તર્ક પછીની અવ-
 સ્થાએ અનેક સહયુગ-સુવિદ્યા અને કળા પ્રાપ્ત કરાવનાર
 પિતા છે. માટે જન્મેનો પુત્ર વિદગ્ધી પર્યંત ઝળી છે. તેથી
 તેમની છવનયાત્રા સુખમય પસાર થાય એ ખાસ લક્ષમાં
 રાખવા જેવું છે. અર્થાત્ પુત્ર ત્યાં જ ગૃહવ્યવહાર ચલાવવા
 સમર્થ થાય. ત્યાં પોતાના પવિત્ર માતાપિતાને ગૃહકાર્યની
 ધૂરાથી તદ્દન મુક્ત કરી. પરમાર્થ કાર્યમાં સદા પ્રવૃત્તિ કરી શકે
 તેવી નિરૂપાધિક સામગ્રી તેણે પૂરી પાડવી એ તેની ફરજ છે.
 ભોજન સમયે તેમના શરીરને અનુકૂળ-પથ્યભોજન આપવો,
 યોગ્ય વસ્ત્ર, સોઇ પડની શર્યા વિગેરેથી હેમને સંતુષ્ટ રા-
 ખવા જોઈએ; હેમના પવિત્ર ફરમાનને માનવામાં કશી જાતે
 પાછી પાની ન કરવી. એવી રીતે વર્તતાં છતાં પણ મા-
 વિત્રે કરેલા ઉપકારનો સંપૂર્ણ જહલો આપી શકાતો નથી.
 કારણ સ્વસંતતિને માટે માતાના હૃદયમાં રૂંવાડે રૂંવાડે
 વાતસલ્યભાવ એતપ્રોત રહેલ હોય છે; અને પિતાના અંતઃ-
 કરણમાં પણ અભ્યુદય કરવાની તીવ્ર ભાવના ભરેલી હોય છે.
 માટે સુપુત્રોએ તેઓશ્રીના શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક
 શ્રેય માટે સેવાયજ્ઞમાં આત્મીય સર્વસ્વ હોમવામાં પાછી
 પાની કરવી નહિ. કેવળ તપ, જપ વિના ફક્ત માતાપિતાની
 સેવાથી પુત્ર સ્વર્ગાદિના સુખ ભોગવવા લાગ્યશાળી બને છે;
 એમ સર્વ શાસ્ત્રકારો કહે છે. માટે કુડીન થવા ઈચ્છતા પુત્રે
 પવિત્ર માતાપિતાની સેવામાં સમગ્ર શક્તિનો સહુપયોગ કર-

રવે, તેમજ માતાપિતા સુધ્ય વિદ્યાગુરુ, આદિક સ્થિતિમાં સ-
હાય કરનાર શેઠ અને ગુણેચ્છક વગેરેને માન આપવું; તે-
મજ હોમની ધર્મપત્નીઓને પણ માન આપવું એમ એ-
મણુઓ ! આ પ્રસંગે એક સુંદર કથાત આપવા
છીએ છું કે:—

એક વખત ધવલના માતાપિતાએ વિચાર કર્યો કે:—
આ અતિમ જિંદગાની સફળ કરવા તીર્થયાત્રાની જરૂર છે.
પણ હાથારહીએ કે વૃદ્ધાવસ્થાના સમયે ગરીબજન હીલુ મંચુ
છે, આંખે દેખાતું નથી, માંસે વાટખર્ચી જેટલું પણ રૂબ
નથી. ‘ માટે જાવી પ્રવજ ! ’ એ શબ્દ બોલતાં બોલતાં એક
દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો. એ વખતે ધવલ ત્યાં આવી ચડ્યો,
તેના કાને ઉપરના નિરાશ્રમય શબ્દો સંભળાયા, તેમજ બન્ને-
ની ઉઠાસીન આકૃતિ તેના જોવામાં આવી. આ ઉપરથી વિચાર
કે—“ અહો ! આ માસ પવિત્ર પૂજ્ય માતાપિતાની તીર્થાટનની
ઉત્તમ ભાવના પૂરી પાડવી; એ મારી પહેલામાં પહેલી ફરજ
છે. હોમની મનોકામના મી શોને પૂર્વ કરી શકું ? એ કે ધન
જગ નથી, તથાપિતન અને મનનું જગ છે. અનેક સંકટ મુકુન
કરીને પણ ચાત્રા નો દસાવવીજ. ” એમ ચોક્કસ કરી પોતાના
માતાપિતા પ્રાંતે નમ્રતાથી સ્વાભિપ્રાય જણાવ્યો કે:—આપે
મરત પ્રત્યે જે ઉપકાર કરેલા છે એ અવલુંનીય છે; નેનું
સંપૂર્ણ બદલો વાગી શકાય તેમ નથી તથાપિ કંઈક કરે.
જમુંમુજા થવા મારી જાંપે કાવઃ દહને આપથી બન્નેને

મુલામાં બેસાડી તીર્થયાત્રા કરાવવા ઇચ્છું છું; તો આ વિ-
 નાંતી દિવકારી મને આભારી કરશે. શ્રવણના લક્ષિતભાવથી
 કેર્યારાએલ આશ્વાસનના શબ્દો સાંભળી અતિ ખુશ થઈ
 તેમણે અનુમોદન આપ્યું. ત્યારપછી ખાલે કાવડ લઈ માતા-
 પિતાને તેમાં બેસાડી ઉત્સાહપૂર્વક તીર્થયાત્રા કરાવવા ની-
 કળી પડયો. રસ્તામાં ચાલતાં અનેક તીર્થ કરાવતો અયોધ્યા
 નગરી સમીપે જંગલમાં શ્રવણ, માતાપિતાને લઈ આવ્યો.
 તે સમયે હેમને પાણીની તૃષા લાગેલી હોવાથી શ્રવણ જ્યાં
 જળાશય છે, ત્યાં જલ લેવા ગયો. જ્યારે નીચે નમીને લોટા-
 વતી પાણી ભરવાની તૈયારી કરે છે, તેવામાં દશરથ રાજા
 મૃગયા કરવાને આવેલ છે; તેણે ઘાટી ઝાડીમાં તળાવ ઉપર
 શ્રવણને મૃગની ભ્રમણાથી જાણ માર્યો. તરતજ ત્યાં શ્રવણ
 પડતાં પડતાં ગાઢ અવાજથી બોલ્યો કે:—અરે ! આ
 મારા પૂજ્ય માતાપિતા ! પાણી વિના તહમારું શું થશે ?
 આ શબ્દો સાંભળી રાજા દશરથ ચમક્યો. અરે !
 આ તો મૃગ નહિ પરંતુ કોઈ મનુષ્ય છે. તરત ત્યાં આવીને
 જોયું તો ખરેખર એક માણસ ધરણી ઉપર ધનુષ્યથી
 વિંધાયેલ જોયો. રાજા ઘણા ખેદસહ કહેવા લાગ્યો આ
 માનવ ગંધુ ! મેં તને મૃગની બ્રાંતિએ શર માર્યો છે. મહારો
 અપરાધ તું ક્ષમા કરજ. છતાં શ્રવણ કાંઈપણ પ્રત્યુત્તર ન
 આપતાં કુડિત સ્વરે કહન કરતો ગદગદ સ્વરે લવતો હતો
 કે:—અરે ! મારા પવિત્ર મા આપની પાણી વિના શી દશા
 થશે ? આ શબ્દથી દશરથનું હૃદય વધારે ખિન્ન થયું અને

પુછ્યું કે અરે ! લલા માણસ ! તું કોણ છે અને તારા માતા
 પિતા ક્યાં છે ? લાવ હું પાણી લેમને આપી આપું ; અને
 મ્હારા અપરાધનો પુનઃ ક્ષમા માગું છું. તે વખતે શ્રવણે
 પોતાની પુષ્ટ હૃદયથી કહી સંભળાવી ને વિશેષમાં કહ્યું કે :—
 આ રહામો વહતજો મ્હારા ઉપકારક માતાપિતા એકલા
 છે. લેમને આ પાણીનો લોટો આપશો. જેથી હું કૃતાચ
 થવા પામીશ એટલુંજ ઠીક છે; પરંતુ શ્રવણને બંહેરે આ
 કામ બીજો મનુષ્ય છે એમ લેમને ખબર ન પડે તેમ કરશો.
 એટલું બોલી છેવટમાં જો ! મ્હારા માતાપિતા.....એ
 અધુરા વાક્યની સાથે શ્રવણ મરણ પામ્યો. માતા-પિતાની
 બાજીના પરમ પ્રભાવથી તે સજ્જતિનું પાત્ર બન્યો. દશરથ
 માણી લાવીને આપ્યું, ત્યારે માતાપિતાએ શ્રવણને ઉદેશીને
 કહ્યું કે હે વિનીત પુત્ર ! તું પાણી પી. પરંતુ પ્રયુક્તર ન
 મર્યો, જેથી વિશેષ પરપુષ્ટ કરવા લાગ્યાં; છતાંયે જવાબ
 ન મર્યો તે નજ મર્યો. ત્યારે તે માથાણ વાત્સલ્ય દ્વયથી
 માતાપિતા કરુણસ્વરે રડવા લાગ્યા અરે ! એટલુંજ નહિ
 પણ સદય દ્વયથી દશરથને પણ રડાવવા લાગ્યા. છેવટમાં
 દશરથથી બોલી જવાકુ કે.—શ્રવણને મેં હરણની જાનિયો
 બાણ માયાં તોલે પડ્યા. પડ્યા. છેવટે પાણી લેમને આપ
 વાનું કહેલું. જેથી હું સજ્જ દશરથ છું અને આ પાણી
 લાગ્યો છું. આ હૃદયકત સંભળતા જ દ્વયમાં અન્ય ન આ
 માત્ર થવાથી સરલ, સ્નેહમૂર્તિ શ્રવણના માતાપિતા બ્રહ્મ
 મરણને શરણ થવા. બપુએ આજા જાનિ ન કર નહન

કરવા છતાં શ્રવણે પોતાનો દૃઢ નિશ્ચય પૂરો કરી મા-બાપને સંતુષ્ટ કર્યા. તેમજ દ્વારિકાના દાહ પ્રસંગે પૂજ્ય પિતાશ્રી વસુદેવજી તથા પવિત્ર માતૃશ્રી દેવકીજીને બચાવવા માટે રથમાં બેસાડી, શ્રીકૃષ્ણ લગવાનું તથા ગદાલદ્વજી ગન્ને બાધાઓ સ્વયં રથને ખેંચી લઈ ગયા અને પુત્રપણાની ફરજ તહેમણે અદા કરી. બંધુઓ ! જૈનના છેલ્લા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર જ્યારે ગર્ભમાં હતા, ત્યારે માતાને કંઈપણ દુઃખ ન થાય જેથી સ્થિર રહ્યા; તેથી ત્રિશલામાતા ગર્ભની હયાતી સંખંધે શંકાશીલ થવાથી અતિ ચિંતા કરવા લાગ્યા. પ્રભુએ માતાનું દુઃખ જ્ઞાનથી બાજુનું, જેને લઈને દૃઢ સંકલ્પ કર્યો કે “ પૂજ્ય માતાપિતાની હૈયાતી સુધી સંસાર ત્યાગ કરવો નહિ. યાને તેમનું હૃદય કોઈપણ પ્રકારે દુલવવું નહિ. ” તહેમણે આ વ્રત માતાપિતાની હૈયાતી પર્યંત પાળ્યું. ખુદ મહાવીરે પોતાના ઉચ્ચ વર્ત્તનથી જગતને (માતાપિતાની) સેવાધર્મનું અમૂલ્ય શિક્ષણ આપેલું છે. સુર બંધુઓ ! આ પ્રસંગે મહારે જણાવવું જોઈએ કે—ઉત્તમ સુશીલ માતા-પિતાએ સ્વસંતાનને સેવાસૂત્રના સદ્ગોધ (પોતાના વર્ત્તન સાથે) અહર્નિશ આપવા પ્રયત્નશીલ થવું. માતાપિતા આ વિશ્વવાટિકાના એક ઉત્તમ માલી છે અને સંતતિઓ પ્રેમના ક્યારા છે. અતઃ તહેમના હૃદયમાં બચપલ્લથીજ ઉચ્ચ સેવા-ધર્મનું બીજ રોપી ઉમદા સત્સંગરૂપ જલનું ચિંચન કરવું, એ માતા-પિતાની મુખ્ય ફરજ છે. અરે ! પ્રભુ રામચંદ્રજીએ માતાપિતાનું વચન પાળવા માટે મહાન રાજપ્રયુષ અને

પૈલવનો પલ્લુ ન્યાય કર્યો પ્રાચીન—અર્વાચીન ઐતિહાસ અનં
ધર્મશાસ્ત્રોમાં આવા અનેક ઉત્તમ દ્રાણો મળી શકે છે. માટે
શ્રી મહાવીરપ્રભુ, રામચંદ્રજી, શ્રીકૃષ્ણ, ધર્મજી કે નેપોલીયન
જેવા પુત્રો અને શ્રીમતી ત્રિશક્તિ, કૌશલ્યા, દેવકીજી, શ્રીતાજી
વગેરે માતા જેવી માતાઓ, તેમજ શિદ્ધાર્થરાજ, કશ્યપ
અને વસુદેવ આદિ જેવા પિતાઓ જ્યારે આ ભારતભૂમિમાં
ઉત્પન્ન થયે; ત્યારેજ આપણે સર્વ પ્રકારે ઉદય થવા
પામશે. બહાલા આત્મજંપુઓ ! આ વિષય પરત્વે જેટલું
જોલવા પારીએ તેટલું જોલી શકાય તેમ છે. પણ સમય
થવા આખ્યો છે, માટે થોડું છતાં પણ અતિ ઉપયોગી કથનનું
સારી રીતે મનન કરી, માળાપની સેવામાં પ્રવૃત્ત થયો; એમ
હું આશા રાખી વિરમું છું. વિશેષ પ્રતિદિવસે યથાસમયે
અન્ય કર્તવ્યો વિષે બ્યાખ્યાન ચાલશે. માટે સ્વસ્તી સ્નેહિ-
કુટુંબવર્ગ સહ હમેશ હાલદી આપશે એ ખાસ મૂચના છે.

આપણું સંપૂર્ણ યત્ન વિદ્યાવંક મિત્રમંદળ સહિત પા-
નાને ધેર આવી, થયેલ આપણું પરત્વે વિચારોની આપ-લે કરી,
વિશેષમાં જણાવ્યું કે:—આપણે પણ તેવીજ રીતે માતા-
પિતાની મુશ્કાળા ઝન-મન ને ધનથી બની શકે તેટલી વિશેષ
સેવા કરવા પ્રતિજ્ઞા લેવી એમને ને પછી આપણુંમાંથી તેટલું
નુદા તાત્કાલી સ્નેહીયોને સમજાવ્યા; અને સર્વેએ ઉપયુક્ત
માતાપિતાની સેવા નિમિત્તે નિર્ણય કરેલ ઉચ્ચનૂત્રે પોતાના
જીવનમાં એકનમિત્ત કરવા અને અમલમાં મૂકવા પ્રતિજ્ઞા કરી
ને કેટલાક સંજા-નૂત્રે અવશ્ય નરીકે સ્વીકારવામ. આખ્યા.

અભ્યાસ પાઠ ૧ લો.

- ૧ ત્રિકાળ માતાપિતાને નમન (નમસ્કાર) કરવું.
- ૨ માતાપિતાનું મન કોઈ રીતે ન દુલવવું.
- ૩ માતાપિતાને જમાડ્યા પછી જમવું.
- ૪ માતાપિતાનાં શરીર, વસ્ત્ર અને શય્યા વગેરે સ્વચ્છ રાખવા.
- ૫ માતાપિતાને યોગ્ય સમયે ગૃહભારથી મુક્ત કરવા.
- ૬ માતાપિતાને ધાર્મિક-વ્યવહારિક કાર્યની સામગ્રી પૂરી પાડવી.
- ૭ માતાપિતાની આજ્ઞા અને હિતકર સૂચના સર્વાંશે અમલમાં લાવવી.
- ૮ માતાપિતાનો ઉપકાર જીંદગીભર હૃદયથી માનવો.
- ૯ માતાપિતાના ગુણોનું યશોગાન કરવું.
- ૧૦ માતાપિતાની સેવા અતિ સંકટ સમયે પણ ન તજવી.
- ૧૧ માતાપિતા પ્રત્યે કટુ-અયોગ્ય શબ્દો ન બોલવા.

કર્તવ્ય ૨ જી. સત્યતા.

મુજા બંધુઓ ! અર્ધ કાલે માતાપિતાની સેવા વિધે કરે ;
 રામાં આવેલું ; આજે સત્યતા વિધે બોલવાનું છે. કારણ કે
 સેવાપરાયણ મનુષ્યે સત્યનિષ્ઠ જનવું જોઈએ. સેવા અને
 સત્યતા એ જાને શુભ આસ્થાવસ્થાથીજ સહજ પ્રકાશમાં
 આવવા જોઈએ, જે વચનનું પરિણામ મુદાને માટે શ્રેષ્ઠ અને
 હિનાયદ હોય તેજ સત્ય કહેવાય છે. માટે બંધુઓ ! આ
 દુનિયામાં સત્યજ પ્રત્યક્ષ દેવ છે. શાંતિ-વૈભવ અને શ્રેષ્ઠતા
 સત્યમાં સમાયેલ છે. રાજ્ય અને પ્રવત્તો ઉદય તેનેજ આ-
 ભારી છે. માટે સર્વ મનુષ્યોએ પોતાની દુઃખ સમજ કોઈ-
 પણ પ્રસંગે વિવેકપુરઃસૂર સત્ય બોલવું જોઈએ. સત્ય બોલ-
 નાજ પ્રમાણિક ગણાય છે તંદમના વચનો સર્વમાન્ય થાય છે,
 તથા તેમની જીવનયાત્રા શાંતિ સાથે પસાર થાય છે. જેની
 જીવન આકાશ નરીકે છાપ પડી છે, તે કદાચ કોઈ પ્રસંગે
 સત્ય બોલે તોપણ જીવ ગણાય છે. તંમ કોઈક ભાંડ-બવા-
 લાને ખેલ કરતા કદાચ વાંછી વજારે અને અર્થ દેદન કરે
 તો પણ પ્રેમકાંતે કોનકેપે જાને છે અસત્યથી જયવા સત્ય-
 વદન થવું ઇચ્છતું છે સત્ય બોલવાથી ક્યારેજ અનિષ્ટ પરિ-
 ત્તામના ન જવ હોય તો માન કરેવું બલવાનું માનવું એવું
 છે કે સત્ય બોલવું કુષ્ટ છે. અને જીવ બોલવું નદન
 સદય છે. પણ અનુભવથી વિચાર કરતાં સાક્ષ્ય સુમલ.

ય છે કે 'સત્યજ્ઞ બોલવું' સંકલ્પ થઈ પડે છે. અસત્ય જોલ નારને નકામી મગજમારી કરી પ્રપંચજાળ રચવી પડે છે. ત્યારે જાળ ત્રુટી જાય—સત્ય પ્રગટ થાય ત્યારે કંદેલી મગજમારી ફેંકટ જવાની સાથે હુઃખમાં દળાવું પડે છે. સત્યન પ્રભાવથી સર્વ દુર્ગુણ દૂર થાય છે. સત્યથી પ્રમાણિકતા સાથે હૃદય નિર્ભય બનવા પામે છે; અને આનંદસહ સત્ત્વિય વૈભવ મેળવી શકાય છે. અરે ! જુગાર વગેરે કુવ્યસનન અનિષ્ટ પાશથી પણ મુક્ત થવાય છે.

એક શહેરમાં સુખલાલ નામે સાહુકારનો પુત્ર હતો. તે સર્વ કળામાં કુશળ હતો, પણ લાડકવાયો હોઈને બચપણથી કુછંદમાં પડેલો હતો. જુગાર વગેરે કુવ્યસન સેવતો, જેથી તેના માતાપિતા તેમજ સગા સંબંધી ઘણું સમજાવતા; છતાં તે સ્વચ્છંદી સુખલાલે કોઈનું માન્યું નહિ. પુત્રની એ અનિષ્ટ પ્રવૃત્તિથી અતિ ચિંતાતુર થતી માતા વ્યાધિગ્રસ્ત થઈ અંતે છેવટે એજ હુઃખમાં મરણ પામી. ઉપર્યુક્ત કારણથી સુખલાલ નો પિતા પણ મરણ પથ્યારીએ પડ્યો. તેણે એક વખત પોતાના પુત્રને પાસે જોલાવીને કહ્યું કે “હું પુત્ર ! મારા પ્રાણ જતાં નથી

પુત્ર—શા માટે ?

પિતા—જે તું મારું એક વચન માને, તો મારા પ્રાણ નીકળે અને મારી સદ્ગતિ થાય.

પુત્ર—મારા વ્યસનને આડે ન આવે તેવું વચન માનવા તૈયાર છું.

પિતા—તારા વ્યસન માટે હવે શું કહેવું હોય ! પરંતુ આ શહેરમાં મારા મિત્ર બુદ્ધિસાગર છે : તેને હરદાજ એક વખત પગે લાગી આવવું.

પુત્ર—તથાસ્તુ. (મુખલાલે વિચાર્યું કે આ વચન પાત્રવાચી મારા વ્યસનને કાંઈ હરકત નહિ આવે.)

પિતા પાંતાના પુત્રનું લાલું ઇચ્છતો અને ભવિષ્યમાં રહેતું શ્રેયઃ થાય તેવા પ્રદ્ધરને માર્ગ બતાવી છેવટની સ્વક-રજ બતાવી પુત્રકલુષી મુજા યદ્યપે મરણ-શરણ થયો.

પિતાના વચનકલુષી અંધાયેલો મુખલાલ નિયમિત બુદ્ધિસાગરને પ્રાતઃકાળે નમસ્કાર કરવા જતો અને તે પછી સ્વેચ્છાએ કૃત્યસનસેવતા. એક વખત મુખલાલ સાથે વાતચિતના પ્રસંગથી બુદ્ધિસાગરને જણાયું કે મારા મિત્રને આ પેલું વચન પાત્રવાચ નિયમિત મુખલાલ અહીં આવે છે. એ ઉપદેશી અનુમાન થાય છે કે મુખલાલને મુધારવા માટે મારા મિત્રે આ સુદ્ધિ યોગ્ય છે. ત્યારે મારી ફરજ છે કે તેને કેઈ ઉપાયે મન્માર્ગે ચલાવવો; એમ નિર્ણય કર્યો. ત્યારે મુખલાલ એક દિવસ પગે લાગવા આવ્યો; ત્યારે બુદ્ધિસાગરે કહ્યું:—“ બેટા ! મારા મિત્ર (તારા પિતા) નું એક વચન મને તું પાળે છે : નેન મારું પત્ન એક વચન તારે પાળવું એકલ.”

મુખલાલ—મારા વ્યસનને હરકત કંઈ નહિ હોય તેવું વચન પાત્રીશુ.

બુદ્ધિસાગર—તારા વ્યસન માટે મારે કાંઈ કહેવું નથીજ. જે કાંઈ કહેવું છે તે એજ કે તારે 'સદા સત્ય'.

સુખલાલે વિચાર્યું કે મારા દુર્ગુણ જગન્નહેર છે, તો 'છાશ લેવા જવું અને ડામ સંતાડવું શા માટે' એમ ધારણ કરી કબુલાત આપીને ઘેર ગયો.

એક વખત સુખલાલે વિચાર્યું કે પુષ્કળ ધન વિન મારા વ્યસન અને સુખોપલોગમાં હરકત આવે છે. ધરમ હવે કાંઈ દ્રવ્ય છે નહિ, માટે એક મોટું ખાતર પાડું; તે જિંદગાની સુધી દ્રવ્ય મેળવવાની ઉપાધિ રહે નહિ. એમ યોચ્છસ કરી ઘેરથી રાત્રે શહેરમાં ચોરી કરવા નીકળ્યો. રસ્તે ચાલતાં નિશ્ચય કર્યો કે રાજના ભંડારમાં ખાતર પાડવું, કે મકે ત્યાંથી અખુટ દ્રવ્ય મળે. તે વખતે સુખલાલ ચુપકીથી રાજ્યમહેલ તરફ ચાલ્યો. થોડું આગળ ચાલતાં તેજ શહેરનો રાજા છુપા વેપે નગરચર્યા જોવા નીકળેલ તે સામે મંડ્યો. રાજાએ પૂછ્યું કે—અરે! તું કોણ છે? આ સમયે તું ક્યાં અને શામાટે જાય છે?

સુખલાલે પોતાની ટેક પાળવા સત્ય જવાબ આપ્યો. કે:—હું શાહુકાર પુત્ર છું. રાજના ભંડારમાંથી ચોરી કરવા જાઉં છું.

રાજાને આશ્ચર્ય થયું, તે પરથી મશકરીમાં પૂછ્યું. શી ચોરી કરીશ?

સુખલાલે કહ્યું કે—કિંમતી જવાહીર ચોરીય, બીજી
શ્રી ચોરી કરવી હોય !

રાજાએ જાણ્યું કે આ કામ જાંડો માણસ જણાય છે,
એમ માની જવા દીધો. રાજાને વંદનનું કારણ જણાયું નહિ.

સુખલાલ ચાલતો ચાલતો યુક્તિથી રાજ્ય બંદારમાં
ફરજતપાથી પહોંચ્યો. સાવચેતીથી ખાતર પાડ્યું; ઝવેરાતના
ખાર લખલા લઈ જઈ ત્યાંથી છટકી ઘેર જવા નીકળ્યો. રાજા
રાજ્યગહેલ નરક આવતાં રસ્તામાં પુનઃ સુખલાલ મળ્યો.
વાર્તાશ્રાવ કરતાં અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રશ્નોત્તર થયા પછી રાજાએ
પુછ્યું કે શ્રી ચોરી કરી ? ત્યારે સુખલાલે રાજબંદારમાંથી
ઝવેરાતના ૧૨ લખલા લીધાનું જણાવ્યું.

આ ઉપરથી રાજાને આશ્ચર્ય સાથે ગમન પડી, એટલે
કંઈપણ તપાસ કર્યા વિના જવા દીધો અને કહ્યું જાજ માંડા !
એમ કહી બન્ને જુદા પડ્યા. રાજા પોતાના મહેલે જઈ શ
શન-શુદ્ધમાં સુતો.

પ્રાતઃકાળે યાદીદારે બંદારીને જણાવ્યું કે સાહેબ !
રાજબંદારમાં ખાતર પાડ્યું છે. બંદારીએ પ્રધાનપાત્ર વાત
કરી, બંદારમાં આવી તપાસ કરતાં બન્નેને જણાયું કે બં
દારમાંના ૧૬ લખલા પૈકી ૧૨ લખલા ચોરાયા છે. આ ઉપ
રથી બન્નેએ મળીને બચેલા ૪ લખલા ઉત્તરપાત્ર કર્યા તે
પછી રાજાને જાહેર કર્યું કે જઈ રાત્રિએ બંદારમાંથી ઝવેરા-
તના ૧૬ લખલા ચોરાઈ ગયા છે. “ ખરેખર, પત્ર અને તેવા

કુલીન ગણુતા મનુષ્યને પણ પીગળાવવાનો પ્રસંગ આસ ક-
રાવે છે. ” આ વાત સાંભળતાં રાજાને ગતરાત્રિની વાત યાદ
આવી કે ખરેખર હું ઠગાયો. જેને મહેં ગાંડો માણસ બાણી
જવા દીધો, તેજ ચોર હોવો જોઈએ. પરંતુ તે ચોરને ધન્ય
છે કે જેણે મહુને સત્યવાત કહી; તથાપિ આ અમલદારો ૧૬
ડાળલા ચોરાયાનું કહે છે તે ખોટું છે. કારણ જે ચોર બાર ડા-
ળલા ચોરવાની કળુલાત આપે, તેણે જો ૧૬ ડાળલા ચોર્યા
હોય, તો તે શાટે છુપાવે ? એ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરીને
પ્રધાનને જવાબ આપ્યો કે ૧૨ ડાળલાની તપાસ હું કરું છું;
બાકી ૪ ડાળલાની શોધ તમે કરો. આ સાંભળતાંજ પ્રધાન
અને ભંડારી બન્ને મનમાં સંકોચાયા; તોપણ ઉપલક લાવે
તપાસ કરવા કળુદ્યું.

રાજાએ શહેરમાં ઢંઢેરો ફેરવ્યો કે “ આવતી કાલે શ-
હેરના તમામ માણસોએ ઉજાણી કરવી અને સત્ય સ્વરૂપા-
દેવીના મંદિરે જઈ સ્તુતિ કરી રાત્રે ગામમાં આવવું. ” તે
પ્રમાણે પ્રજાજન શહેર બહાર ઉજાણી નિમિત્તે નીકળ્યા.
રાજા પણ તે મંદિરના દ્વારપાસે સિંહાસનપર બેઠેલા છે.
દર્શન નિમિત્તે લોકોની આવ-જા થઈ રહી છે; ત્યારે મુખલાલ
પણ ઉદ્દલક વેષ ધારણ કરી મંદિરમાં આવી નમન કરી
સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. રાજાએ તેના સ્વરપરથી નિશ્ચય કર્યો કે
રાત્રિએ જે મહુને મળેલ તે માણસ આજ છે. (કારણ રાજા
શબ્દવેધી હતો) તેથી તેને એકાંતમાં બોલાવી રાત્રિ સંજોગથી

હુદીકત પૂંછતાં પૂર્વવત્ સંત્ય વાત કહીને પરથી વિશેષ ખુશી
ચતો રાજા પ્રેમપૂર્વક ગ્રામ રીતે મુખલાલને રાજ્યમહેલમાં
તેડી ગયો.

બીજી દિવસે કચેરી ભરી પ્રધાન તથા બંદારીને કહ્યું
કે મહેલ તપાસ કરીને ૧૨ ડાળલા લેનાર ચારનો પત્તો મેળવ્યો
છે, તમે બાકીના ચાર ડાળલા ચારનારનો પત્તો મેળવ્યો
કે કેમ.

પ્રધાને કહ્યું-અમદાવાદ! જોયું ૧૨ ડાળલા લીધા છે
એમ આપને જણાવું છે, તેજે ૧૬ ડાળલા લીધા હશે!

આ પ્રસંગે રાજાએ સહી સમક્ષ મુખલાલને બોલાવી
તેના માંએથી સઘળી હુદીકત બહાર કરાવી, અને તેજ વખતે
મુખલાલે ૧૨ ડાળલા જતાવ્યા ત્યારપછી નરપતિએ તે
ડાળલા સંભાળી લીધા.

કરીથી પ્રધાને અરજ કરી કે 'પુઠાવિંદો' મેહારાજને
સાહેબ! આ પ્રપંચી-હુચ્ચો માણસ ૪ ડાળલાં પંચાવવાની
ખાતર ૧૨ ની કબુલાત આપે છે!

આ સાંભળતાં રાજાને અતિ ગુસ્સો ચડ્યો. તેથી પ્રધાન
તથા બંદારીને નગરકદે સખી, લેમના ધરની જડતી લેવ-
રાવી તે ઉચાપત કેરેલા ૪ ડાળલા મળ્યા. તે બંનેને
પદબ્રા કરી યોગ્ય શિક્ષા આપી. મુખલાલના સત્યવાદી પણાની
પ્રશંસા કરી પ્રધાનપદવી આપી. જે વાત શહેરમાં દેલાતાં

બુદ્ધિસાગરને આ વાત સાંભળવામાં આવતાં અત્યંત આનંદ થયો. રાત્રીએ બહુ માનથી શિરપાવ આપી, સુખલાલને હાથીની સ્વારીથી વિદાય કર્યો. રસ્તામાં પોતાના પરમ ઉપકારી બુદ્ધિસાગરના ઘર આગળ આવતાં હાથી ઉભો રાખી, નીચે ઉતરી સુખલાલ બુદ્ધિસાગરના ચરણમાં નમી પડ્યો; અને હર્ષાશ્રુ વરસાવી પરમ ઉપકાર માનવા લાગ્યો. તે સાથે મળેલો શિરપાવ લેટ આપવા તત્પર થયો. બુદ્ધિસાગરે શાંતિ સાથે આશીર્વાચન આપીને ઘરેલી લેટ સુખલાલને પાછી સોંપી. ત્યારપછી સુખલાલ તમામ કુવ્યસન છોડી પ્રમાણિકપણે પ્રધાનવટું ચલાવતાં આદર્શ પુરુષ તરીકે પંકાઈ પવિત્ર જીવન ગાળવા લાગ્યો. આ એક સત્યનોજ પ્રત્યક્ષ મહિમા જગત્તર થયો.

બંધુઓ ! આપ જાણી શક્યા હશે કે પ્રત્યક્ષ સત્યદેવના પ્રભાવથી એક મહાવ્યસની મનુષ્ય પણ કેવા પ્રકારની ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચ્યો. ચોરી જેવા હુષ્ટ કાર્યમાં પણ સત્યનો ઉપયોગ કરવાથી પ્રમાણિકતા મેળવી શક્યો. માટે આપણે હમેશાં જ સત્ય પરાયણ થઈએ તો આપણું જીવન ખરેખર દિવ્ય થવા પામે. માળાપો, શિક્ષકો કિંવા ધર્મગુરુઓ તરફથી જે બચપણમાંજ સત્ય ગુણને કેળવવામાં આવે તો આ સંસારમાં અસત્ય એવો શબ્દ માત્ર પણ રહેવા ન પામે.

ઓમ શાંતિ:

અભ્યાસ પાઠ ૨ જો.

- ૧ સર્વદા સત્ય જોલણું, પણ તે પ્રિય અને હિતકર હોય જોઈએ.
- ૨ સત્ય જેવો ઉત્તમ ધર્મ એકે નથી.
- ૩ સત્ય જોલણાથી અનિષ્ટ પરિણામ જણાતું હોય તો મોન રહેવું.
- ૪ જોડી સાક્ષી આપવી નહિ. તેમજ આડી-ચુગલી કરવી નહિ.
- ૫ સત્યથી પ્રમાણિકતા, મુયશ અને પ્રતિષ્ઠા વગેરે સાંપડે છે.
- ૬ જે વાણીતું પરિણામ છેલ્લું અને છેલ્લુંકર હોય. તેજ સત્ય.

અનુદા.

અયો હરિચંદ્રવનમાંડી, યયો દુઃખીઓ બધુ ત્યાંડી;
 પ્રિયા સદ પુત્ર વચે છે, ફક્ત એક સત્યને માટે. ૧

નન્યું નિજ રાજ્ય શ્રીરામે, સદુ યજ્ઞગાર હોડીને;
 નનુ વક્ત્રમ ધરી લે છે, ફક્ત એક સત્યને માટે. ૨

પિત્રનો ભય અતિ મોટો, વળી પ્રહલાદ બદુ હોડો;
 છુંદાયો દાપીના પાયે, ફક્ત એક સત્યને માટે. ૩

મતી શિરોમણી સીતા, કલંકિત ના હતી કેં એ;
 બની રહી છે એ વનવાસી, ફક્ત એક સત્યને માટે. ૪

કાંધો બહુ જીવન ગાણાએ તમાવા કૃષ્ણ મીરાને;
દીધેલું એર તે મીરાં, પીએ છે સત્યને માટે. પ
મોહનલાલ કર્મચંદ ગાંધી, ખરી તેણે કમ્મર બાંધી,
લડ્યા છે આફ્રિકા માંડી, ફક્ત એક સત્યને માટે.

કૃત્તવ્ય ૩. જી. પવિત્રતા.

મહાશયો ! ગત વ્યાખ્યાનમાં સત્યતા વિષે ચર્ચિત
કહેવામાં આવેલ હતું. આજે પવિત્રતા વિષે લાખણું કરવાનું
છે. તે જોડાં મ્હારે જણાવવું જોઈએ કે સત્યતાથી જ પવિ-
ત્રતા જાળવી શકાય છે. પવિત્રતાનું તે મુખ્ય અંગ છે.
પવિત્રતા યાને શુદ્ધિ તેના અધિકારી બાલ-યુવાન અને
વૃદ્ધ સ્ત્રી-પુરૂષો હોઈ શકે છે. પવિત્રતા એ પ્રાથમિક શિક્ષણ
રૂપે હોવું જોઈએ. બંધુઓ ! મનુષ્યોએ હમેશાં બાહ્ય
(બહાર) અને અંતરથી સ્વચ્છ રહેવું જોઈએ. તન-મનની
શુદ્ધિ માટે સર્વ શાસ્ત્રોનું ફરમાન છે. બાહ્ય શુદ્ધિ માટે મુખ્ય
સાધન જળ છે. અંતરશુદ્ધિ માટે સદ્વર્તનની જરૂર
છે. શરીર પવિત્ર રહેવાથી મન આનંદમાં રહે છે.
શરીર શુદ્ધતા માટે જૂદી જૂદી માન્યતા મુજબ કેટલા-
એક ધર્માવલંબીઓ, કેટલા જળથી અને કેટલી વખત
સ્નાન કરવું જોઈએ તેનો વિવેક રાખ્યા શિવાય અર્થાત

ઝાઝાશીઝાઝનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, કેવળ શરીરની
 ઉપલક્ષ્ય શુદ્ધિ નિમિત્તે વિષયતઃ અને જગનો ગેરઉપયોગ
 કરે છે. તેમજ કેટલાએક શુદ્ધિયોગી નિત્ય નિમિત્તિક પ્રયત્ન
 શરીરશુદ્ધિ માટે પ્રમાણિત પણે જગનો પણ ઉપયોગ કરવા
 બેદરકાર રહે છે. એ બંનેની પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળતા યોગ્ય છે. ઇ-
 સ્થિતિ યોગ્ય તો છે કે સ્વચ્છ ગાળેલાં જળથી ભેળતા પ્રમણ-
 સ્નેહ શરીરશુદ્ધિ કરવી, એ શુદ્ધિયોગી નિત્ય નિમિત્તિક કર્તવ્ય
 છે. બૃહ, અશક્ત અને ગાળકાને ઉપલક્ષ્ય શરીર-શુદ્ધિ
 કર્તવ્ય છે. ત્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો હોય, પાણી ભરાઈ
 ને રહે અને કાંઈ (કીચડ) કે છુદ્ડ જંતુ ઉત્પત્તિ થવા ન
 પામે તેવી જગ્યા સ્નાન માટે પસંદ કરવી. ભેળવે, જોઈ
 શારીરિક રોગોથી બચી શકાય છે. તેમજ હવા ન ઊંઘ-
 રવા પામે, શરીરપર પાણીનાં પલ્લ પડ્યા રહેવા દિવા
 ને ગોવ કે નેદીમાં કુદકો મારવા એનું નામ સ્નાન નથી.
 પરંતુ શરીરનો મેલ દૂર કરી શમક્રમ સ્વચ્છ રાખવા માટે
 કાર્યને મક્કળી-ચીંગીને નહાવું તેજ સ્નાન કહેવાય છે.
 જોઈ શરીર સંરક્ષણ સાથે મનને પણ મંત્રુષ્ટ કરી
 શકાય છે. તેવીજ રીતે વસ્ત્ર સ્વચ્છ રાખવાની ખાસ જરૂર છે.
 કૈદક નિયમાનુસાર મક્કળ વસ્ત્ર અને શરીરથી મનની વિકૃતિ
 થવા પામે છે. માટે શરીર અને વસ્ત્રની પવિત્રતા સાથે
 માનસિક પવિત્રતા જાળવવા વિશેષ કાળજીની જરૂર છે,
 તેમજ ધ્યેયસ્ફર છે. (જગશુદ્ધિ ધર્મ કર્તવ્ય નથી; પરંતુ
 સાંપ્રારિક નિત્ય કર્તવ્ય છે.) કારણ કે જ્યાં જગણ અંતઃ-

કરણનો મળ દૂર ન થાય ત્યાં લગણ કેવળ જળશુદ્ધિ થા
ખહારની પવિત્રતાજ, ફરીથી પોતાના શરીરને વિષે જુગુપ્સા
ઉત્પન્ન કરાવે છે; યાને કંટાળો-ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થવા પામે છે.
મહર્ષિ પતંજલિ કહે છે કે:- 'શૌચાત્સ્વાંગે જુગુપ્સા પરે
સંસર્ગઃ ઐહિક-પારમાર્થિક શ્રેય ઇચ્છનારે ખહાર અને અંત-
રની પવિત્રતા ખાસ અંગીકાર કરવા યોગ્ય છે. જેમ કેટલાએક
જૈનો અને વૈષ્ણવભાઈઓ ઉપર્યુકત બન્ને પ્રકારની શુદ્ધિના
અકેકા પદલામાં બેસી જવા પામે છે, તેમ ન કરતાં જે સ્થળે
જે જે શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો ઘટે તે તરફ ખાસ ધ્યાન
આપવાની જરૂર છે. જેથી શારીરિક, માનસિક આદિઓ તા
શાંતિ અને પ્રસન્નતા વગેરે લાભ પ્રાપ્ત કરવામાં સુગમતા
થવા પામે એ ન ભૂલવું જોઈએ.

એક માણસને કોલેરા થવાથી વારંવાર ઉલટી તથા
ઝાડા થવા માંડ્યા. જેટલી વખત ખરચુ જાય તેટલી વખત
પાણીથી સ્નાન કરે. તેમ કરવા વૈદ્યે મના કરી અને સમજા-
વ્યું કે વારંવાર સ્નાન કરવાથી શરદી વધી જશે. છતાં ધર્મ-
દેલછાને લઈને તે વાત માન્ય ન કરતાં, વારંવાર સ્નાન
કરવું જારી રાખ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે તત્કાળ શરદી
વધી જવાથી તે ચમધામ ખેંચી ગયો ! તેમજ એક માણસ
કાપડીયાની દુકાને કાપડ લેવા ગયો. ત્યાં વાતચીતના પ્રસંગે
દુકાનમાં એક માણસે કહ્યું કે સ્વધર્મ પોતાથીજ જાળવી
શકાય છે. આ શબ્દો સાંભળી લુગડું લેવા આવનાર બંદ
બોલ્યો કે હા ભાઈ ! તમે ખરૂં કહો છો. મહેં પણ મેહારે

ધમ આજ દિવસ મુખી સંકટો સંહન કરીને જાગૃત્યો છે કે
હું અમુક વર્ષોના વર્ષો થયાં નાહોજ નથી !! કંટો ભાખી! દયા-
ધર્મ જાગવો. કેટલો મુશ્કેલ છે ? આ વચન સાંભળતાંજ
ત્યાં બેઠેલા તમામ માણસો આશ્ચર્યચકિત થયા. અને તેને
મસ્કરી સાથે અપમાન કરી ત્યાંથી કાઢી મૂક્યો. એ વાત
જાહેર થતાં લોકોમાં નિંદાપાત્ર થવાની સાથે હિની-ધર્મિય-
લછાની નિંદા પાતો ચાલવા લાગી. આ બન્ને કષ્ટાંતોથી
અતિ સ્નાન તેમજ બીલકુલ સ્નાન ને કરવાથી ઘણા ખરાબ
પરિણામે ઉત્પન્ન થાય છે. માટે વિવેકપુરઃસર પવિત્રતા
રાખી, જીવન ગાળવું. બંધુઓ ! પવિત્રતા એ આપણું સહજ
જીવન હોવું જોઈએ. બાહ્ય પવિત્રતા તરફ બેદરકાર ન બનતા
આંતરની પવિત્રતા તરફ વિશેષ લક્ષ્ય રાખવાની ખાસ જ-
રૂર છે. શરીરની મુદ્દિથી મન પ્રદૂષિત રહેવા પામે છે; અને
તે મનની અસર આત્મા ઉપર થવા પામે છે. માટે જ્યાં જ્યાં
જેવું મુદ્દિની ખાસ જરૂર જણાય, ત્યાં ત્યાં તેને મુદ્દિને વિવેક-
સહ ઉપયોગ કરવા જોઈએ. જોજ આપણું કર્તવ્ય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૩ જો.

- ૧ શરીર, વસ્ત્ર અને મન પવિત્ર રાખવા.
- ૨ સમય અને જગતો પ્રમાણસહ ઉપયોગ કરવો.
- ૩ જ્યાં બીનાશવાદી ન રહેવા દેવી.
- ૪ કાદવ (કીચડ) કે જીવજંતુની ઉત્પત્તિ ન થવા દેવી.
- ૫ સ્વચ્છ હવા અને જગતો બને તેટલો શોધ્ય ઉપયોગ લેવો.

- ૬ મનશુદ્ધિ માટે સદ્વિદ્યા, સદાચાર અને સદ્વિચારનું સદા સેવન કરવું.
- ૭ શરીર શુદ્ધિ કરતાં મન શુદ્ધિ વધારે શ્રેયસ્કર છે.
- ૮ શરીર અને મનની શુદ્ધિ માટે વિવેકશૂન્ય ન થવું.
- ૯ તન-મનની શુદ્ધિથી શારીરિક-માનસિક રોગ દૂર થાય છે.
- ૧૦ શરીરની અસર મનને અને મનની અસર તનને થવા પામે છે.

કર્તવ્ય ૪ થું નિયામિત ભોજન.

દેવાનુપ્રીય આત્મજંધુઓ ! ગર્ધ કાલે પવિત્રતા વિષે ભાષણ હતું. આજે નિયમિત ભોજન વિષે બોલવાનું છે. જેમ જગથી શારીરિક શુદ્ધિ થવા પામે છે, તેમ નિયમિત ભોજનથી આરોગતા અને પુષ્ટિ વગેરે જે થવા પામે છે, તે પણ શરીરની પવિત્રતાજ છે; કારણ કે ઉચિત-મિત ભોજન કરનારનું શરીર રોગથી કે મગ્ગપ્રકાપથી અપવિત્ર થવા પામતું નથી. એટલુંજ નહિ પણ મન ઉત્સાહિત અને કર્તવ્ય-પરાયણ બનવાથી તે જાનને રીતે પવિત્ર રહેવા પામે છે. માટે નિયમિત ભોજનનો દેવ બાહ્યાવસ્થામાંજ પાડવી જોઈએ. કારણકે ભોજન એ શરીર સંરક્ષણનું એક અતિ ઉપયોગી સાધન છે. તેમજ શરીર એ ઐહિક તથા પારમાર્થિક સુખનું સાધન છે. પણ તે નિયમિત સમયે ભોજન થતું હોય તો અતિ હિતકર થાય છે. અનિયમિત સમયે ભોજન લેવાથી અનિદ્ર પરિણામ આવે છે. એટલે જે જે દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યોએ સ્વ સ્વપ્રકૃતિને અનુકૂલ વખત નિર્ણીત

દેહ હોય. તે તે કાળે લોચન કરવું. જોઈએ અને કંચારે
 ધારીરિક પ્રકૃતિ અસ્પર્શ (અરુણર ન હોય) કિંવા સ્વા-
 ભાવિક ક્રુધા (ખરી રૂચી) ન હોય. ત્યારે નિર્ણીત
 સમયે મળું લોચન ન કરવું જોઈએ. સ્વચારીર, જંતુ અને
 દેશને અનુકૂલ પથ્ય તેમજ આત્મિક ખોરાક લેવો જોઈએ;
 તે પણ બુદ્ધિ પ્રમાણમાં જમવું - ખલકે કંઈક જોઈું લોચન
 કરવું. રસલપટ થઈ પોતાને યા પીતને, ઘેર અધિક આરા-
 મવા લલચાવું નહિ. વિશેષ આહારથી શરીરમાં જડતા આવ-
 ળસ અને બચકર રોગ ઉત્પન્ન થવા પામે છે; તેમ યવાથી
 મન પશું ભંગે છે. તેને પરિણામે વ્યવહારિક-ધાર્મિક ક્રિયા-
 માં વિઘ્ન આવે છે. કોઈક ધાર્મિક નિયમ સાથે વદિક નિયમનો
 અર્થ તો જાહેર સંબંધ છે. માટે નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-
 "શરીરમાર્ગ સંતુ ધર્મસાધન." "સાદું" લોચન ને આન-
 દથી સારી રીતે આવી અર્થાત પ્રવાહી જનાવીને જોઈથી ઉત્ત-
 રવું જોઈએ. જે પ્રકૃતિ અતિ લાભપ્રદ છે. લોચન કરતાં
 કોઈ, ચિંતા, બચ અથવા કુટ વિચારો અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન
 થવાથી ઘણા પાણિક-સ્વાદિષ્ટ ખોરાક લેવા છતાં શરીર અને
 મનને શાંતિ કે પુષ્ટિ મળી શકતી નથી, તેમજ અતિ ખાસ
 ખાદ્ય તીખાં તમતમાં શરમાશરમ લોચન કરવાથી તામ-
 સિક પ્રકૃતિ થવાની સાથે પ્રતિશ્લેષ માનસિક પ્રકૃતિ
 ઉદ્દેશ્ય નાશ છે; જેથી ઘણી વખતે આર્થિક, વ્યવહારિક
 કે પારમાર્થિક લાભનો નાશ કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થવા
 પામે છે. પળી દેટલીએક પ્રતિજ્ઞામાં વાસી અન્ન ખાવાની

દેવ હોય છે. તે પણ સ્વશરીર અને બુદ્ધિને નુકશાન કરવાની સાથે પરંપરાએ ધર્મને પણ ધક્કો ખેંચાડે છે. જે ખોરાકના વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ બગડી ગયા હોય તે વસ્તુ ખાવી નહિ. પરંતુ તાજે, સ્વચ્છ અને સાર્વિક ખોરાક લેવો; તેજ શરીર અને મનને પોષણ આપનાર છે. માટેજ અન્નને પ્રાણ કહેલ છે. ‘અન્નં વૈ પ્રાણાઃ’ અન્ન તે પ્રાણી માત્રનું જીવન છે. અરે ! ઉત્તમ રસાયણ છે, માટે પ્રસન્નવદને આનંદથી નિયમિત મિત ભોજન કરવા તરફ ખાસ કાળજી રાખવી.

એક વખત બ્રાહ્મણની ચારાશી હતી. તે પ્રસંગે ઉપર-ધારે ચુરમાના લાડુનું જમણ હતું. જે બ્રાહ્મણોએ જમણની વાત સાંભળી આગલે દિવસે અડધ આહાર કર્યો હતો. જમણને દિવસે ચારાશીમા જમવા ગયા, ત્યાં ઉપભોજન (શાક રાયતા વગેરે) ની સામગ્રી પણ સારી હતી, અને ભૂખ બહુજ લાગેલી હોવાથી સ્વાદિષ્ટ વસ્તુઓ ખુબ આરોગી. પેટ પૂરે ભરાયા છતાં રસક પટ થઈ જન્નને એ અતિ ઠાંઘી ઠાંસીને ખાધું. છેવટે મુનશુદ્ધિ વગેરે ક્રિયા કરી એક બીજાની મદદથી ઉભા થઈ તેમણે ચાલવા માંડ્યું. ધીમે ધીમે જેમ તેમ થોડેક આગળ ચાલતા પાછા ચાલનાર બ્રાહ્મણને આગળ ચાલનારાએ પૂછ્યું શુડવડ ! માન પગમા ભાજડી છે કે નહિ ! અતિ ભોજન કરવાથી અડધ પણ ભાન ન રહ્યું ! પાછા ચાલનારાએ જવાબ આપ્યો કે ભડવડ ! હું તો દેવના લહમારી પાધરીને આધારેજ જેમ તેમ ચાલુ છું ! ! જે એ

ટકું પવુ નીચું જોઈ શકું તો ચામાટે બીજા વધારે લાડ
 આવા છોડી દઉં ! ! ! જ... સ... એટલું પણ માંડ માંડ જોલી
 શક્યો છું. હવે કોઈ પૂછ્યો માં. આ વાતોલાય સાંભળી જમીને
 પાછા વળેલા શ્રાદ્ધલો આ કોતુક જોવા હતાં રહ્યા. તેમાં જે
 પ્રતિષ્ઠિત અને નિયમિત મિત્ર લોજન કરનારા હતા, તેઓએ
 તે જાણેને ઉપાસબ (હપકો) આપી આવી રીતે શક્તી
 લોજન ન કરવા સૂચવ્યું. પરંતુ અતિ લોજનના પરિણામે
 ઉછટી અને ઝડા વગેરે થવાથી લાંબાં વખત સુધી જાણેએ
 કદ લોજવું; ઉપરે વેંઘોના ઉપચારથી સાંભળ થયા. ત્યારબાદ
 શક્તી લોજન કરવાની ટેવ છોડી. પથ્ય-સાંત્વિક અને કુ-
 ખાના પ્રમાણમાં કંઈક જોડું લોજન કરવા ચોક્કસ નિયમ થયો.

બંધુઓ ! આ ઉપરથી આપ સહમત શક્યા હશે કે
 આવા શક્તી લોજનથી કેવું અનિદ પરિણામ આવવા
 પામે છે. અનિયમિત લોજનથી શરીર-મનને 'કેટલું' હુઝાર
 થવા પામે છે. ત્યારે શરીર અને મન અસ્વસ્થ થવા પામે
 ત્યારે સાંપ્રારિક કે ધાર્મિક કાર્યમાં કેટલાં વિપ્નો ઉત્પન્ન
 થવા પામે છે એ સહજ સમજી શકાય છે. માટે નિયમિત
 લોજન કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૪ થો.

- ૧ સ્વાદિદ લોજન દેખી લલચાવું નહિ.
- ૨ અકરાંતિયા થઈ અધિક ખાવું નહિ.
- ૩ વારંવાર ખા ખા કરવું નહિ.
- ૪ પ્રકૃતિને અનુકૂળ પથ્ય લોજન કરવું.

૫ અન્ન સારી રીતે ચાવીને તે પ્રવાહીરૂપ થયા પછી
ગળે ઉતારવું.

૬ લોજન આનંદથી પ્રસન્ન વદને કરવું.

૭ દેશ કાળને અનુસરી નિયમિત સમયે કરવું.

૮ જઠરમાં પચે તેટલું ખાવું; પણ અતિ ઓછું કે વધુ
ખાવું નહિ.

૯ તાવ વગેરેમાં પ્રાયઃ કંઈ પણ ન ખાવું.

૧૦ જેમ જને તેમ રાત્રિ લોજન ન કરવું.

૧૧ જેમ જને તેમ પવિત્ર જગાએ સ્વચ્છ પાત્રમાં જમવું.

૧૨ અતિ તીખાં, ખાટાં, તમતમાં અને તામસિક લોજન
કરવાં નહિ.

૧૩ વાસી અન્ન (ખીચરી વગેરે) પ્રાયઃ ખાવું નહિ.

૧૪ જેમ જને તેમ સાથે બેસી લોજન કરવું નહિ.

કર્તવ્ય ૫ મું અજીર્ણમાં લોજન ત્યાગ.

મહાશયો ! ગત દિનના વ્યાખ્યાનમાં નિયમિત લો-
જન વિષે વિવેચન કરવામાં આવેલું હતું. આજનો વિષય
અજીર્ણમાં લોજન ત્યાગ એ છે. નિયમિત મિત લોજન
કરનારને કોઈ પણ વખત અજીર્ણ થયા પામતું નથી.
અજીર્ણ થવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે અનિયમિત લોજન
નૈઋતિક (સાચી-સ્વાભાવીક) રીતિ વિના ખાવું રસલાંપ
અથવા અધિક આરોગ્યવું, પ્રકૃતિ, ઋતુ કે દેશને પ્રતિકૂળ કે
અનુકૂળનો વિચાર કર્યા વિના શરીરકોષરમાં જે તે ભરી
રેવું; અર્થાત્ અતિમુખા થવું-જે મોંઢામાં આવે તે સ્વા-

હા. આ વિગેરે પ્રવૃત્તિથી અજીવું થવા પામે છે, અને તે સર્વ રોગનું મૂળ (પહેલું) કારણ છે. કારણ કે મળ પ્રકોપ એ સર્વ રોગનો આસ હેતુ છે અને મળ-પ્રકોપનો હેતુ અજીવું છે. યથાર્થ મળનો પરિપાક થયા વિના ખોરાક લેવામાં આવે તો અજીવું થવા પામે છે. માટે અનેક રોગ (તાવ વિગેરે) નાં લોગ થવું પડે છે.

કહ્યું છે કે-“ વિના અગ્નિજન ના જ્વરઃ ” એટલે અજીવું (અપચો) થયાં વિના તાવ આવેજ નહિ. એમ અનુભવી વૈદ્યોનું કથન છે. અજીવું થવાનું મૂળ કારણ પ્રથમ આપેલો ખોરાક બરાબર ન પચ્યો હોય, ત્યાં બીજો ખોરાક લેવો એ છે. માટે અપચો જણાય, ત્યારે લોગન કરવાથી રૂંદ રહેતું. કેમકે-“ અગ્નિજનં મોજનં વિવં. ” અજીવુંમાં કહેલું લોગન વિષરૂપ થાય છે, અર્થાત્ મળનો પ્રકોપ થાય છે; તે સર્વ રોગની ઉત્પત્તિનું મૂળ કારણ છે. આ પ્રસંગે મ્હારે જણાવવું જોઈએ કે કોઈ એક વ્યક્તિ જ્યારે તાવ કે મરડા આદિ વ્યાધીમાં સપડાએલ હોય, ત્યારે તેના હિતેમ્મુ તરીકે ગણાતા માતાપિતા, સંબંધી અને સ્નેહીઓ તે આ જાતીને પરાણે કાંઈ પણ આવાનો અત્યાચર કરે છે; ઉપર તેઓ ખવરાવે છે, પણ તેનું પરિણામ ન ઈશ્વરના ચોમ્મ આવે છે. વળી તેવે પ્રસંગે રોગીને કેટલાએક જોવા આવનારાઓ પણ પરંપરા ચલાવે છે. કાં કેમ છે ? શરીરે સારું નથી કે ? કોની દવા ચાલે છે ? વગેરે જાણર પુછીને રોગીના શરીર પ્રત્યે જોઈ તેને અથવા તેના માતાપિતાને રૂંદ મનાવવા

ખાતર કિંવા અજ્ઞાનતા પૂર્વક ચાલતી આવેલી રૂઢીને લઈને
 દયામણે મોઢેથી હીન વચનો કહે છે કે જો....હો....હો ! બાપુ !
 તારું શરીર તો તદ્દન લેવાઈ ગયું છે ! આંખો ઉઠી ઉતરી ગઈ
 છે ! કેવળ હાડકાંનો માળો રહ્યો છે ! વિગેરે વિગેરે દરદીના
 હૃદયને ઘણી ખરાબ અસર કરાવનાર શબ્દો બોલીને આંખ-
 માંથી આંસુ ખેરવવા મંડી પડે છે. આવી પ્રવૃત્તિથી રોગીને
 લય સાથે મનમાં અત્યંત આઘાત થવાથી રોગની
 વૃદ્ધિ થાય છે. અરે ! કેટલાએક કહેવાતા ઝેનીઓમાં
 એવી પ્રવૃત્તિ ચાલે છે કે-દરદી મરણપથારીએ પડેલો
 હોય છે, છેવટનો મરણશ્વાસ ચાલતો હોય તે વખતે કેટલા
 એક તે દરદીની સારવાર કરનારાઓ કેવળ ધર્મધેલછાથી
 રોગીને ધર્મ-નિયમ કે વ્રત-પચ્ચખાણ કરાવવા નિમિત્તે
 ધર્મશુરૂઓ (સાધુઓ) ને બોલાવીને ત્યાં તેડી લાય છે ! છે-
 વટનાં આ સર્જન ડોક્ટરને દરદી દેખીને હતાશ થવા પામે
 છે. હો....ય....હવે હું નક્કી મરી જવાનો. આ રીતિ પણ
 ઇચ્છવા લાયક નથી. પરંતુ ઇચ્છવા લાયક તો એ છે કે
 જે રોગી પોતાની ખાસ ઇચ્છાથી જો પ્રેરણા કરે કે કોઈ સાધુ
 મહાત્માને બોલાવી લાવે, મારે ધર્મ ઔષધ લેવાની ભાવના
 છે. તોજ સાધુને બોલાવવા યોગ્ય છે, તેમજ રોગીના હિતે-
 ચ્છુઓએ આનંદ સાથે આરોગ્ય વિવેચક વાતો દરદીને સં-
 ભળાવવી અને શાંતિદાયક હિમ્મતના શબ્દો કહેવા. હૃદયને
 આનંદ આપનાર સંગીત, સ્વચ્છ હવા, પ્રકાશ, પાગરણ,

ઉત્તમ પુસ્તકનું વાંચન અને દરેક પ્રકારનાં પવિત્ર સાધનો પૂરા પાડવા માટે યત્ન કરવો જોઈએ. મોંઠા માણસની આગળ યોગાદત થવો જોઈએ. શાંતિ આપનાર શુદ્ધ વાતાવરણ દેલાવવા કોશીય કરવી; તેમજ ખોરાક અવસાવવાનો ખોટો આશય કરવો નહિ; કારણ કે અરૂચિમાં લોજન કરવાથી કે કરાવવાથી ઘણું જ નુકસાન થવા પામે છે. સાંજ માણસો પણ ખરી રૂચિ વિના જો લોજન કરે છે તો તેમને પણ અછર્જ થવાની સાથે બીજા કેટલાએક દરદ લાગી પડે છે. અછર્જ ચાર પ્રકારના છે:—

તેનાં નામ અને લક્ષણ નીચે પ્રમાણે:—

- ૧ આમ અછર્જ—નરમ ખાટો આવે, ખાટા બોડકાર આવે.
- ૨ વિદગ્ધ અછર્જ—ખાડામાં અતિ દુર્ગંધ હોય.
- ૩ વિદગ્ધ અછર્જ—શરીરમાં આગસ, ત્રોડ (કળતર) થાય.
- ૪ રસશેષ અછર્જ—શરીરમાં જડતા આવે, એન ન પડે.

અછર્જ દાગવાના સારા ઉપાયો.

- ૧ પ્રાંતઃકાળમાં તાણ અને શીતળ હવાનો ઉપયોગ કરવો.
- ૨ વ્યાયામ (કસરત) કરવો, તે ન્યાં સુધી પરસેવો આવે ત્યાં સુધી.
- ૩ પીવા માટે ઉષ્ણ પાણીનો ઉપયોગ કરવો.
- ૪ અન્નનો ખોરાક લેવો નહિ.
- ૫ દીર્ઘ શ્વાસ લેવા.

આ વગેરે ઘણા ઘરગતુ ઉપાયો છે. છતાં સાંપ્રતકાલે મોંઠે જરાક અછર્જ કે અરૂચિ થવા પામે છે કે તરતજ ટાક-

ટરનો આશ્રય લેવામાં હડાપણ અને શ્રીમંતાઈ મહામંજવામાં આવે છે. જેથી પરિણામે કેટલું આર્થિક, શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક નુકશાન થાય છે, તેનું ભાગ્યેજ ભાન થવા પામે છે. કુદરતી સાધનો-નૈસર્ગિક ઉપચારોથી આરોગ્ય સદાને માટે જળવાય છે. કૃત્રિમ સાધનો-ડોક્ટરોના ઔષધોથી અસુક વખત પર્યંત આરોગ્યતા જળવાયાની સાથે બીજા કેટલાએક રોગોના બીજ રોપાય છે. તેનો ભાગ્યેજ ખ્યાલ થવા પામે છે.

એક દિવસ જહારની પવિત્રતાની સર્વોત્તમ પ્રતિમારૂપ સુમતિચંદ્ર શેઠની પુત્રી લક્ષ્મી જ્ઞેન સવારના મુશોભિત વસ્ત્ર પહેરી એક કોચ ઉપર અડેલીને બેઠી હતી. રત્નજડિત વીંટી-ઓવાળી આંગળીઓ તેના ગૌરવર્ણમાં વિશેષ ઉમેરો કરતી હતી. તેના શરીરપર એક ડાઘ સરખોપણ જણાતો ન હતો. ટુંકામાં તે સ્ત્રી એક સ્ત્રીસાંદર્શના સર્વોત્કૃષ્ટ આદર્શરૂપ હતી. પરંતુ આ જઘી જહારની ટાપટીપના દેખાવ નીચે તેના ચહેરા પર એવી તોડપીકાસ હતી કે ચિકિત્સા કરનાર કુશળ મનુષ્યને સહજ જણાવ. મા આવે કે આનું શરીર જહારથી સંદેહ કમરડાનું ને ઉપરથી મુશોભિત પણ અંદર મહાના હાલકા અને ગંદકીથી ભરેલ હોય છે.) ના જેવું છે. તે વખતે એક ડોક્ટર લક્ષ્મી જ્ઞેનના પિતાને કાર્ય પ્રસંગે મળવા આવેલ હતો. શેઠ સાથે કેટલીએક વાતચીત કર્યા પછી ડોક્ટરની દષ્ટિ લક્ષ્મી તરફ વળી. તેમના ચહેરાની પ્રીકાસ જોવાજ પ્રશ્ન કર્યો કે —

લક્ષ્મીબહેન ! તખીયત તો સારી છે ની ?

લક્ષ્મીબહેન—ડોક્ટર સાહેબ ! હા.....તખીયત તો
સારી છે. પણ.....

ડોક્ટર—પણ.....એટલે શું ? આગળ બોલતાં
બોલતાં કેમ અટકી ગયાં ?

લક્ષ્મીબહેન—બોલતાં અટકી જવાનું કારણ કે આપ
મેક કુશળ વૈદ્ય છો. માટે તમેજ કહેાની કે મારું શરીર સ-
ારા છે નીરાગ છે ?

ડોક્ટર—બહેન ! તમારા મુખના ચહેરા ઉપરથી હું
સારી ફીલે અનુમાન કરો શકું છું કે ત્હમને અછર્જનો દાગ
ડાંબો જોઈએ. અર્થાત્ અજાણ પાચન ન થાય, ઝાડા નરમ આવે.
નંગમાં આગસ સાથે કળતર થવા પામે, વિગેરે ચિન્હો
વા જોઈએ.

લક્ષ્મીબહેન—તમારું કહેવું અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે.

એ વાતચિતનો પ્રસંગ ચાલતો હતો. તેવામાં મુખતિ-
દિ રોકનો એક નોકર (સાથી) જે ખેતીવાડીના કામ માટે
અવામાં આવેલ છે. તેનો બહારથી દેખાવ એક મામડાના
વાળો હતો. તેને કામપણ કામ વિના ખેત્રી રહેવું ગમ
તું નહિ. આ ઉપરથી તેને જોનાર એમ માની શકે કે આ
કામી વર્ષમાં એકાદ દિવસ ભાગ્યેજ નડાતો હશે ! તેના
પેના કાંડા ઉપર તેમજ ગરબના ભાગમાં મેટ બહેલો

વેદશાસ્ત્ર — હા... ઉપાય બતાવીશ. જો કે
 હાલના કેટલાએક લાલચુ ડોક્ટર-વેદો પોતાના બીજ તરફ
 ખેંચી દેરીને તમારા જેવી ચાલુકાર પુત્રી પાસેથી મનમાંથી
 પેસા પડાવવાની ખાતર કૃત્રિમ ઉપચાર રૂપ દવાના ટાબ આપે;
 પરંતુ હું આપને નૈસર્ગિક ઉપચાર સૂચવું છું કે અલ્પ, ન
 સ્વર્ણશોભનું મેળું છે, જો તેને સફતર નોંસ કરવો હોય તો
 પ્રાતઃકાંડમાં ખુણી સ્વચ્છ હવામાં ફરવું, સ્ત્રીને ઉપયોગી
 કસરત (પાણી ભરવું, ફળવું, રસોઈ કરવી, છાંય કરવી, કાંતવું
 વગેરે પ્રવૃત્તિ) કરવી, દીર્ઘશ્વાસ લેવા, ખોરાકી શુદ્ધ, સાદી
 અને સાર્વિક લેવી. તે પછી પ્રમાણપેત, સ્વચ્છરીર-જાતુ અને
 દેશને અનુકૂળ હોવા જોઈએ. અલ્પમાં ઉપવાસ શમભાજી
 ઉપાય છે, જો પછી બૂલવું ન જોઈએ. કુદરતે આપણને સહજ
 ઉપચારો આપ્યા છતાં આજ કાલ ઘેર ઘેર નાની હોસ્પિટાલો
 જોવામાં આવે છે; અને વેદો કે ડોક્ટરને આધાર લેવામાં
 આવે છે! આજથી થોડા સમયપર ઘેર ઘેર વૃદ્ધા સ્ત્રીઓ
 અને પુરૂષો ધરજનુ ઉપાયો ભણવા હતા; અને સ્વદેશમાં
 કેપલ થતી સાદી વનરપતિઓથી અનેલી કૃષિક દવાઓથી
 કામ ચલાવતા હતા. પરંતુ આજકાલ તો તે પછી વિદ્યા પ્રાપ્ત
 ૧૬ વય પામેલ છે.

વેદો-ડોક્ટરો વિશેષ વધવાથી રોગો પછી વધવા પા-
 મેલ છે. જોમ વિચારકોને અનુભવાય છે. આ હકીકત સાં-
 નગી લક્ષ્મી બહેને ડોક્ટરને કહ્યું કે ખરેખર તમે મને સાચી
 ટીકા આપી છે. ધન્યવાદ છે આપ જેવા સત્ય બોલનાર પ્ર-

માણિક ડોક્ટરને. તમે વેધનો ધંધો કરવા છતાં સ્વાભાવિક ઉપચારોનું સૂચન મને કર્યું. આજથી હું એ સૂચનાને માન આપી તે પ્રમાણે વર્તવા પ્રતિજ્ઞા કરું છું; અને તમારો મહાન ઉપકાર આભાર સાથે માનું છું. છેવટે ડોક્ટરે જવાની રજા માંગી; અને પોતાને ઘેર ગયા. લક્ષ્મીબહેને ઉપયુક્ત નિયમાનુસાર વર્તન કરવાથી સુદૃઢ અને નીરોગી પોતાનું શરીર બનાવ્યું; અને એક આદર્શરૂપ સ્ત્રીનું જીવન ગાળવા પ્રયત્ન કર્યો.

બંધુઓ ! ઉપરના દૃષ્ટાંતથી આપ જાણી શક્યા હશે કે અજીર્ણથી શરીરની શી પાયમાલી થવા પામે છે. ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ શરીર સુશોભિત દેખાતું હોય પણ તે કબરસ્તાનના ઉપનામને લાયક બને છે. માટે જે જે અજીર્ણ થવાના કારણો આ કર્તવ્યમાં જણાવેલ છે તેનો ત્યાગ કરવો. ખરેખર કેટલાં એક (તાવ વગેરે) રોગોને આપણેજ આમત્રાંણ આપીએ છીએ. અને પછી કર્મનો દોષ કાઢવા મંડી જઈએ છીએ. અલગત, કેટલાંએક મહારોગો (ભગંદર વગેરે) પૂર્વના વેદનીય કર્મના ઉદયથી થવા પામે છે. આજકાલ તો ઘેર ઘેર માંદગીના ગિછાનાઓ નજરે પડે છે. આનું કંઈપણ કારણ હોય તો ખાનપાન વગેરેની પ્રવૃત્તિમાં વિવેક શૂન્યતા અને નૈસર્ગિક નિયમનું અપાલન છે. માટે જેમ બને તેમ અજીર્ણમાં ભોજનનો ત્યાગ કરવો; એ આપણું કર્તવ્ય છે.

અવ્યાન પાઠ, ૫ મો.

- ૧ ખરી રૂચી વિના ભોજન ન કરવું.
- ૨ ન પચે તેવો ભારે ખોરાક ખાવો નહિ.
- ૩ સ્વચ્છ હવા પાણી (ઉષ્ણ) નો બને તેટલો ચોખ્ખો લેવો.
- ૪ સામાન્ય કરમત કરવી, અથવા હરવું કરવું.
- ૫ દાસતાં ચાસતાં જે તે ખાવું નહિ.
- ૬ માંદગીના પ્રસંગે માનસિક ચિંતા કરવી નહિ, પણ નીરોગતાના વિચારો કરવા.
- ૭ આદાર-વિહારમાં નિયમિત રહેવું.
- ૮ અણર્જુ ટાળવા માટે ઘરગતુ ઉપાયો ચોજવા.
- ૯ અણર્જુ સુધે રોગગતું મૂળ કારણ છે.
- ૧૦ અણર્જુમાં ઉપવાસ સમભાણુ ઉપાય છે.
- ૧૧ બહારની ચોખ્ખાઈ અને ટાપટીપ કરવા કરતાં શરીરને અંદરથી ચોખ્ખું રાખવા ખાસ કાળજી રાખવી.

દર્શન્ય છકું. નમ્રતા.

સુત મહાશયો! પાંચમાં વ્યાખ્યાનમાં અણર્જુનો ત્યાગ એ વિષય ચર્ચવામાં આવ્યો હતો. કારણ કે અણર્જુ ન થવાથી શરીર પ્રાયઃ હમેશાં નીરોગ રહેવા પામે છે. નહેમનું

તંદુરસ્ત શરીર હોય છે તેમનું મન પરમ આનંદ અને શાન્તિ સાથે નિરોગ હોય છે. મન નીરોગ હોવાથી ત્હેમનું મગજ ઉત્કેરાઈ જવા પામેતું નથી; અને તુંડમીજાણ પણ તે બનતો નથી. અથાત્ નમ્ર-વિનિત થવા પામે છે. મતલબ કે શરીર અને મન નીરોગ હોવાથી હૃદયમાં સારા વિચારો ઉદ્ભવે છે. સારા વિચારોથી સદ્ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યારે માણસે અવશ્ય પ્રથમ નમ્ર બનવું જોઈએ. સામાન્ય મનુષ્યો પણ નમ્રતાથી ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી મહાન્ વિકટ કાર્ય પણ સહજમાં સિદ્ધ કરી શકે છે. આ ગુણ વ્યવહારિક અને ધાર્મિક કાર્ય પાર પાડવાની ખરી ચાવીરૂપ છે. નમ્ર પુરૂષો પરમાર્થ કાર્યમાં પોતાની જિંદગીનું સાક્ષ્ય માને છે; અને સર્વ મનુષ્યો તેના તરફ પ્રેમથી જુવે છે. નમ્રતાથી મનુષ્ય સદ્વિદ્યા, સદ્વર્ત્તન અને વૈભવને મેળવી તેનો ખરો ઉપયોગ કરવા ભાગ્યશાળી નીવડે છે. ઉછાંછળાં અને અકુલીન મનુષ્યો ગર્વાંધ બની તાડના આડની પેઠે વધે છે. અર્થાત્ “ અંદર પોલ ઉપર ડમડોળ ” છેવટે પરિણામ શુન્યજ. પણ ખરા કુલીન પુરૂષો આંખાના આડની પેઠે વૈભવાદિથી વૃદ્ધિગત ચતાં છતાં નમ્ર થઈ પોતાના આત્મબંધુના અભ્યુદયાર્થે સ્વછવન અપણું કરે છે. કોઈપણ વ્યક્તિનું આર્થિક, વ્યવહારિક કે પારમાર્થિક પરતંત્રતા વગેરે દુઃખો દેખીને વિનીત પુરૂષનું હૃદય કુસુમ જેવું કોમળ બનવા પામે છે; અને આત્મિક સ્વતંત્રતા અને સ્વપર હિતાવહ કર્ત્તવ્ય પ્રસંગે અંતઃકરણ વજા જેવું મજબુત પણ થવા પામે છે. કોમળપણું વધવાથી

અગ્નિપરાયણ થવાય છે; અને મન સંકાર્યમાં પ્રેરાય છે. તેથી તેનાં મીઠાં ફળ પાતે ચાએ છે; અને બીજાને ચખાડવા અગ્નિમાન થાય છે. નગ્નતાથી શૌર્ય, ધૈર્ય, ગાંભીર્ય અને ઉત્સાહ વગેરે ઉત્તમ ગુણોની આંખી કરી શકાય છે.

નગ્નતા એ લપુતાનું પ્રથમ સ્વરૂપ છે. છેવટમાં તે લપુતા-સેવકવૃત્તિ સંપૂર્ણપણે પ્રાપ્ત થાય છે. સેવક થવા પછીજ સેવ્ય થઈ શકાય છે. લપુતા એ અંતઃકરણનું પરિણામ છે. પરંતુ વચનજાગમાં નકલી લપુતા દાખવવી એ તો આત્મ-પુનઃકરવા બદોબર છે. લપુતાથી સર્વ પ્રત્યે પૂજ્ય ભુદ્ધિ ઉત્પન્ન થવા પામે છે. જાણુ કેશવચંદ્રસેન વિષે એક દાખલો નોંધાયો છે કે:—

એક વખત તેઓ પોતાના મકાનમાં બેઠા હતા, ત્યાં એક યુરોપીયન અમલદાર મળવા આવ્યો. જોડેનો યથાયોગ્ય સત્કાર કર્યા પછી તે અમલદાર એકદમ બોલી ઉઠ્યો કે “જાણુસાહેબ! આપના દરવાજાપર બેઠેલા વૃદ્ધ પુરૂષે મારું અપમાન કર્યું; કારણ મારો ઘોડો ગાલી રાખવા તેણે આના કાની કરી. માટે આવા માણસો આપ જેવા સફળરુદ્ધને ત્યાં ન છાજે.” આ વાક્યથી જાણુ કેશવચંદ્રસેનની મુખમુદ્રા પીઠી પડી; અને વિચાર કર્યો કે દરવાજાપર કોઈ નોકર બે સાહેલો નથી. માટે તે પુરૂષ કોણ હશે? તે હકીકત શંકા સ્પષ્ટ જણાતાં તરતજ ત્યાંથી બહાર નીકળી યુરોપીયન અમલદાર સાથે દરવાજાપર આવ્યા. તો પોતાના પૂજ્ય વૃદ્ધ પિતાશ્રીને ઘોડો ગાલી ઉલેલા જોયા. આ જોતાંજ પેલા અમલ-

દારને કહ્યું કે “આ તો મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી છે.” આ શબ્દ સાંભળી તે અમલદાર અતિ અંખવાણો; અને નમ્રતાથી થયેલી બેઅદબી માટે માફી માગવા લાગ્યો. બાળુએ નમ્રતાથી શાંત પાડી કહ્યું “તમે અન્નભૂયા બેથી આ બનાવ બન્યો. પણ હવેથી આવી તુંદાઈ ન વાપરતાં નરમાશ રાખશો.” એવી ભલામણ કરી. ત્યારપછી તે અમલદાર અતિ નમ્ર થયો.

બહાલાઓ ! નમ્રતા યાને લઘુતા એ ઉત્તમ ગુણને ખાસ કેળવવાની જરૂર છે. એક નમ્ર માણસના પરિચયથી ચાહે તેવો તુંડમીભૂત કે ઉચ્છૃંખલ હોય તે પણ વિનીત અને કોમળ બનવા પામે છે. માટે હંમેશા નમ્રતા ધારણ કરવી એ પ્રભુતા મેળવવાનો પ્રથમ સોપાન છે. પરંતુ તે નમ્રતા અંતઃકરણથી હોવી જોઈએ; અને તેને પ્રસંગ પરત્વે અમલમાં મૂકવી જોઈએ. કેવળ વાણી-વિલાસથી કાંઈપણ વળે તેમ નથી. માટે નમ્રતા ધારણ કરવી.

અભ્યાસ પાઠ છઠ્ઠો.

- ૧ નમ્રતાથી લોકપ્રિય થવાય છે.
- ૨ નમ્રતાથી સર્વ યોગ્ય કાર્યો સફળ થવા પામે છે.
- ૩ નમ્રતામાં પ્રસંગે માનનો પણ ત્યાગ કરવો પડે છે.
- ૪ નમ્રતાથી જીવન સુખમય થાય છે.
- ૫ નમ્રતાથી સહિષ્ણુતા (સહન શક્તિ) મેળવી શકાય છે.
- ૬ નમ્રતાથી ગમે તેવા કટ્ટા શત્રુને મિત્ર બનાવાય છે.

૭ નમ્રતાથી પ્રભુતા સાંપડે છે.

૮ નમ્રતા એ લઘુતાનું પ્રાથમિક સ્વરૂપ છે,

૯ લઘુતાથીજ સેવાપરાયણ બની શકાય છે.

ત્રોટિકા:

સધુતા ધરનાં સુખ સાંપડે મળે, સદુ દસેશ દળે નિજ ટેક પડે.
જનમાં વસ થાય ધણેજ નક્કી, લઘુતા ગુણથી ગુણ કામ વડી. ૧
વિધુ બીજ તણે સધુતા ધરતો, પણ તે દિલમાં સદુનાં દરતો;
જન જુદ મળી નીરખે દરખે, પણ પૂતમ ચંદ્ર ન જોઈ સખે ! ૨
પ્રમદા સમુદાય મળી શિશુને, નિજ ગોઠ વિષે પ્રણયે ધરીને;
ગુણ દેખે દરે નૃપરાણી દને, પણ પુત્રકનો સિરચ્છેદ બને. ૩
પગ પૂજન થાય સદા જનમાં, કરે ક સિરનું નવ થાય કદા;
મદિમા સદુએ સધુતાજ નણો, હદ લોકવિષે મમ બંધુ ! મણો. ૪

કર્તાવ્ય ૭ મું. સત્સંગતિ.

મહાશા બધુઓ ! જત વ્યાખ્યાનમાં નમ્રતા સાંખ્યે
કહેવામાં આવેલું. આજ સત્સંગતિ વિષે જોલવાનું છે. સત્સં-
ગતિથી નમ્ર-સેવાપરાયણ થવાય છે. શુદ્ધ અંતઃકરણથી એક
દાણવારની સત્સંગતિ મહાદુગ્ધને આપે છે. સત્સંગતિરૂપ પા-
રસ્ત્રમણિ લોહારૂપ મનુષ્યને કંચન-શુદ્ધ પરમાત્મા સ્વરૂપ
બનાવે છે. પરંતુ તે સોબત પુષ્પ અને મધુકરના જેવી હોવી
જોઈએ, નહિ કે દેડકા જેવી. સર્વોપરમાં કમળની સાથે દેડકા

નિવસ અને રાગિણી સદા રહે છે; છતાં પુષ્પમાંથી સુગંધ કે
મધુરતાને મહણ ન કરતાં તેને ઉલટા ખુદી કરી વિદ્યા વગેરે-
થી બચાવી જાય છે. પરંતુ બામરાણી હરથી આવીને કુદ
આંખી લાભ મેળવી તેની શોભામાં વધારો કરે છે.

મનુષ્ય માત્રને સ્વદેશ કે વિદેશમાં અનેક પ્રસંગે જુદા
જુદા સ્વભાવવાળા વિવિધ મનુષ્યના સમાગમમાં આવવું પડે
છે. એથી “મેળવત નેવી આસર.” એ કહેવત મુજબ જેવા
જેવા મુજબ સ્વભાવ કે રીતિ નીતિની પ્રવૃત્તિવાળા માણ
મનેા મેળાપ (મેળવત) થાય, તેવા તેવા મુજબ સ્વભાવ વગેરે-
ની પ્રવૃત્તિ આપણી પ્રકૃતિમાં પ્રકાશવા માંડે છે; છંદો તે
પ્રસંગો કિંચિત્ મુશય છે. માટે જાહેનો ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા, ન્યા
દાર્શનિક પ્રવૃત્તિ અને પ્રમાણિકતા વાદિય છે. તેમજ જે પુરુષો
ધર્મ, યજ્ઞક્રમ, જ કે દેવતાંવા માંડે તત્ત્વ મન, અને ધનને
જિત્તે સ્વરૂપમાં પાડી પાતી નથી કરતા. તેવી પ્રવૃત્તિવાળા
મનુષ્યો, જાહે કિંચિત્ સમાગમ કરવા થકી અનેક મનેાવ.
જિત્તે મુજબ કાંઈ શીઘ્ર થવા પારિ છે. એક કામુયાનના મનેા
જાહે જે સમુદાય લાભ કરે છે, તેથી ઉત્તમ લાભ પીએથી
જાહેજ સારી રહે છે; જાહેજ નજર મળી રહે જેમ સ્વભાવ
સુધારા-પ્રવૃત્તિ, સેવકથી રહે. નીચેની અને તેજસ્વી અને છે.
તેમ સમજાવવામાં મેળવતો મનુષ્ય પ્રત્યક્ષવાદી અને છે. સારી
સમાજ મા. તેનાર સમુદાય કિંચિત્ મુશકલી કરવા મા. કે
જાહે જાહેજ સમાજ છે. જાહેજ સમાજી રીતિનું આનંદ કે

અધ્યાત્મિક લાભ મળી શકે છે. જેમ મહાત્માના ચરણ સ્પર્શથી પવિત્ર થયેલ ધુળ જેવી સામાન્ય ગણાતી વસ્તુને પણ રાત્ર-મહારાત્ર મસ્તકે ચડાવે છે; તેમજ સામાન્ય મનુષ્ય સત્સમાગમના પ્રભાવથી ઉચ્ચદશા પ્રાપ્ત કરે છે. ઉત્તમ પુરુષના પરિચયથી દુરાચાર (પાપ-પ્રવૃત્તિ)થી બચવાની સાથે યશ, બહુમાન, પ્રતિષ્ઠા અને વૈભવનો વિશેષ લાભ મળે છે; અને તે વ્યક્તિ સ્વ-પરનો અનેકધા ઉદાર કરી શકે છે. ઉત્તમ સોબતથી મનુષ્ય વ્યવહારિક તથા પારમાર્થિક કાર્યો કરવા શક્તિમાન થઈ, સ્વજીવનયાત્રા સફળ કરી શકે છે.

એક વિશુદ્ધચંદ્ર નામે શાહુકાર ધણા પરિવારવાળો અને ધનાઢ્ય હતો. તે એક મોટા વ્યાપારી ગણાતો. ધણા મુંનીમો વગેરે તેમનો વખાણે કામ કરનારા હતા. વિશુદ્ધચંદ્ર શેઠ ધણા વિચારક અને સ્વતંત્ર હતા. કોઈપણ રાજદીય ધાર્મિક કે સામાજિક કાર્યમાં આગળ પડતો લાગ લેતા અને રાજા સાથે કોઈ કોઈ વખતે ખાનગી મળવાનો તેમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો. તે પોતાના સ્વતંત્ર વિચારોનો પ્રદર્શ પાડવા ક્યારે પણ પાછી પાની કરતા નહિ. સ્વધર્મ, જ્ઞાતિ કે દેશના અબ્યુદય માટે નિરંતરાપૂર્વક વિચાર સ્વાતંત્ર્યની સાથે ઉચ્ચાર સ્વતંત્રતા પણ મેળવેલી હતી. તેમને ત્યાં ગૃહ કુટુંબ વાન્તે રસોઈ કરનાર બદક નામે સ્ત્રીઓ હતો, તેને અક્ષરજ્ઞાન સામાન્ય રીતે હનું; તેમજ તે શેઠને ત્યાં એક વિનીત નામે ગોવાળ હતો, તે શેઠના ઘરની ગાયો ભેટ

તેણે પ્રપંચ કર્યો છે એમ જણાતાં મંત્રિએ ખાસ દબા કરીને પૂછ્યું કે આ મહાન પ્રપંચ કરવાનું શું કારણ છેવટે મુનીએ ન છુટકે કહ્યું કે:—મહારા ઇરાદો શેઠની તેજી રીમાંથી અમુક રકમ ઉચાપત કરી તત્કાળ વિદેશ ગમન કરવાનો હતો. પણ મારા કમનશીબે આ ચતુર રસોઈયાએ મહારા હૃદયને સારી રીતે ઉકેલ્યું; અર્થાત્ મારા ચહેરા પરથી પ્રપંચજાળ જોઈ લીધી. અંતે મહારા પાપનો ઘડો ફૂટ્યો. ફરીથી દિવાનજીએ પૂછ્યું કે:—આવો હલકો વિચાર તમારા જેવા એક મુનીમની પદવીને ધારણ કરનાર મનુષ્યને ઉત્પન્ન થયો, તહેનું કાંઈ ખાસ કારણ હોવું જોઈએ. ત્યારે તહેણે શરમાતાં જણાવ્યું કે:—પ્રધાનજી ! ‘ જેવો સંગ તેવો રંગ. ’ એ કહેવત પ્રમાણે મહને કેટલાએક જુગારીયાની કુસંગત થવા પામી અને હું પણ જુગટે રમવા લાગ્યો. ગઈકાલે જુગારમાં ઘરવખરી હારી ગયો. જેથી આવું અનિષ્ટ અને શેઠના દ્રોહરૂપ અનુચિત કાર્ય મહેં કર્યું. તેથી મહારા હૃદયમાં અત્યંત પશ્ચાતાપ થાય છે. ફરીથી આવું કાર્ય ન કરવાની તેમજ ખરાબ સોજત પણ ન કરવા માટે પ્રતિજ્ઞા કરું છું. આ હકીકત સાંભળીને પ્રધાનને આશ્ચર્ય થયું કે આ રસોઈનો કરનાર સામાન્ય માણસ આટલી હદે પરીક્ષક સ્થીતિ શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શક્યો ! મંત્રિએ રસોઈયાને પૂછ્યું કે તેં માણસના હૃદય અને કપટજાળને જાણવાની આટલી શક્તિ ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરી છે ? ત્યારે રસોઈયાએ જણાવ્યું કે:—શેઠ શ્રી અમને (નોકરોને) વારંવાર અવ-

કાશ સમયે દૃઢ પાઠનાની-મનુષ્ય પ્રત્યેના વર્તનની, જનસમાજ સેવાની, તેમજ હરેક પ્રકારે સારીસ્થિતિ અને દરતને કેમ મેળવી શકાય એ વગેરેની યોગ્ય શિક્ષા આપતાં; એટલું જ નહિ પણ પોતાના સંસ્કૃતિનંદી અમારા અંતઃકરણમાં ઉડી છાપ પાડતા. આ પરથી પ્રધાને સાક્ષ્ય પ્રસન્ન થઈ સત્સંગતિના વધારે કાયદા જાહેરપતઃ બતાવી વધારે પ્રમાણમાં અમલમાં મૂકવા યાને તમામ કાર્યમાં તેનો સફળ યોગ કરવા સૂચના કરી. આ હકીકત જો વખતે બનેલી તેજ વખતે કોઈક શેઠના સ્નેહીને બજાર મગતાંજ તરત જો ગામે શેઠ જવાના હતા તેજ ગામને રસ્તે જતાં વચમાંજ શેઠ મળ્યા; અને મુનીમની હકીકત જણાવી, જેથી શેઠ અધવચ્ચમાંથીજ પાછા ફરીને ઘેર આવ્યા. ત્યાં પ્રધાન વગેરેને મળી સધળી હકીકત વિસ્તારથી સાંભળી અને બાળી. તરતજ શેઠે પ્રધાનને કહ્યું કે મુનીમને મુક્ત કરવો જોઈએ. જો કે ગુન્ડેગારને હું ખોટી કયા કરી છોડાવવા માગતો નથી, પરંતુ ત્હેણે દૃઢયથીજ શિક્ષા (પચાસાપ રૂપ) સ્વીકારેલ છે; માટે એજ ખરી શિક્ષા છે. ” ગુન્ડેગારને ફટકા, ઠંઠ કે દેહાંત વગેરેની શિક્ષા આપવા કરતાં ત્હેમનાંજ દૃઢયમાં પોતાનો ગુન્ડો સ્વતઃ સહમબલ્ય અથવા ત્હેને સહમબલવવાથીજ બચિયે પુનઃ તેવી પ્રવૃત્તિ કરતાં તે અવકાશ એજ પ્રવૃત્તિ જો સ્વીકારાય તો પ્રાયઃ ગુન્ડા થવા નજ પામે. પ્રત્યક્ષ જોઈએ હોય કે કાયદા અને સ્થૂળ વધવાથી શું ગુન્ડાનો પ્રમાણ ઓછો થવા પામ્યો છે ? ” માટે ત્હેને બોલાવીને મુક્ત કરો.

આ ઉપરથી તત્કાળ મુનીમને જોલાવી મુક્ત
અત્યંત શરમાયો. શેઠે મુનીમને સહવર્તન સાથે સંત્સ-
તિનો વિશેષ લીલ લેવા ખાસ સૂચના કરી અને મુનીમ
પદવી કાયમ રાખી. રસોઈયાને પણ રસોડાના તમામ કાર્ય
મુક્ત કરી સારી સ્થિતિએ પહોંચાડ્યો; જેથી રહેમનુ
ઐહિક-પારમાર્થિક જીવન ઉચ્ચ જનવા પામ્યું.

જોલાઓ ! આપ જાણી શક્યા હશે કે એક રસોઈનો
કરનાર માણસ સહજાણી શેઠની સંગતથી પોતાની બુદ્ધિ
યાને આત્મિક શક્તિનો કેટલો વિકાસ કરી શક્યો. માટે
હમેશા સત્સંગતિ કરવી એજ આપણું ધ્યેય હોવું જોઈએ.
સત્સંગતિ એ મનુષ્યનું લાવી ઉચ્ચ જીવન બનાવવાનું મૂલ
સાધન છે. સારી સંગતિ માટે હૃદયમાં નિરંતર ખંત
રહેવી જોઈએ. તોજ સત્સંગતિ થવા પામે છે. તેનું ફલ
એજ કે આપણાં જીવનમાં ઉચ્ચ પ્રકારનો અવનવો ફેરફાર
થવોજ જોઈએ. ઓમ શાંતિ:

અભ્યાસ પાઠ ૭ મો.

- ૧ સત્સંગતિ બુદ્ધિની જડતા હરે છે; અને કુશળતા
અર્પે છે.
- ૨ સત્સંગતિથી આપણો જીવનકાળ સુખમાં પસાર થાય છે.
- ૩ સત્સંગતિથી પરમાર્થિક સુખનો સરલ માર્ગ પ્રાપ્ત
થાય છે.
- ૪ સત્સંગતિથી સર્વત્ર સુયશ ફેલાય છે.

- ૫ સત્સંગતિથી ઘણા વખતથી ઘર કરી રહેલા દુર્ગુણો દૂર થવા પામે છે.
- ૬ સત્સંગતિથી આર્થિક, શારીરિક, માનસિક અને અધ્યાત્મિક દિશામાં પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.
- ૭ સત્સંગતિ પાપ-કાર્યથી દૂર રાખી પુણ્ય કાર્યમાં જોડી માનની ઉત્તિ કરાવે છે.
- ૮ સોજત તેવી અસર અને સંગ તેવો રંજ.
- ૯ સામાન્ય મનુષ્ય સારી સોજતથી અનેક સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

કર્તાવ્ય ૮ મું. ન્યાય સંપન્ન વૈભવ.

મુત્ત ધોનાઓ ! ગત દિવસે સત્સંગતિ વિષે વ્યાખ્યાન કરવામાં આવેલું હતું. આજેનાજ ‘ન્યાય સંપન્ન વૈભવ’ વિષે વિવેચન કરવાનું છે. ત્યારે હું મનુષ્ય સત્સંગતિ તરફ વળે છે, ત્યારે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત સાધન તરીકે લક્ષ્મીની જરૂર પડે છે. આલુવિકાના અભાવે આત્મભાગમ મેળવવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત મળતા નથી. કારણ કે સામાન્યિક જીવન ચલાવવા માટે નિરંતર અનેક ઉપાધિમાં જોડાવું પડે છે, ત્યારે લક્ષ્મી મેળવવાની ખાસ શ્રદ્ધાએ જરૂર છે. પરંતુ તે દેવી સંપત્તિ હોવી જોઈએ, તોજ સત્સંગતિની આર્યતા થવા પામે છે. કુલ,

કપટ કે વિશ્વાસઘાત કરી દ્રવ્ય મેળવવું એ પાશવવૃત્તિ કરતાં પણ હીણુપત લગાડનારું કર્તવ્ય કહી શકાય. માટે ન્યાય-વૃત્તિ પૂર્વક પ્રમાણિકતા અને સત્યતા જળવાય તે સ્થિતિએ દ્રવ્ય વૈભવ મેળવવો એજ સદ્કર્તવ્ય છે.

દરેક ગૃહસ્થાશ્રમી મનુષ્યને પોતાના આશ્રિતોનું યોગ્ય રીતે ભરણુ-પોષણ કરવા માટે અને વ્યવહારિક પ્રસંગે સાંસારિક જીવન ગાળવા નિમિત્તે થોડા યા વધતા પ્રમાણમાં ધનની જરૂર પડે છે. વળી વિદ્યાશ્રમ, ઓષધાલય, અનાથગૃહ અને હુન્નર-ઉદ્યોગ વગેરે પારમાર્થિક કાર્યોની વૃદ્ધિ કરવા માટે પણ ખાસ દ્રવ્યની આવશ્યકતા છે. જો ન્યાયપૂર્વક ધન સંપાદન કરેલ હોય તો અધિક આનંદમય જિંદગાની પસાર થાય છે. અનીતિ, પ્રપંચ, વિશ્વાસઘાત કે અણહુક વૃત્તિ વગેરેથી મેળવેલું ધન આસુરી સંપત્તિ કહેવાય છે. જે મનને અપવિત્ર બનાવી અનેક દુરાચાર જેવા કે જુગાર-વ્યભિચાર, અભક્ષ્ય-ભક્ષણ વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. કારણ હુનિયાની સાદામાં સાદી કહેવત છે કે “આહાર તેવો ઓડકાર.” મતલબ ઉપર જણાવેલા નિંદક કારણો વડે મેળવેલા પૈસાના ઉપલોગથી તન અને મનને એક સરખી ખરાબ અસર થાય છે. લેવડ-દેવડ, વ્યાપારમાં, હિસાબ કે કિતાબમાં, તોલ-માપમાં, ક્રય-વિક્રય વગેરે દ્રવ્ય સંબંધી પ્રવૃત્તિમાં શરાણી રીતે યાને ન્યાયપૂર્વક વર્તન કરવાથી જે ધન મળે છે, તે દૈવી સંપત્તિ કહેવાય છે. તેવી લક્ષ્મીના ઉપલોગથી તન-મનને શાંતિ

સાથે સારી અસર થવાથી જુદાકાર્ય એટ પ્રકારે આલી થકે છે. તેમજ તે પૈસાનો સફળ્ય ઉત્તમ કેળવણી, વનસેવા, અને ખાર્મિક દયા, વગેરે કાર્યમાં કરી શકાય છે. ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય વંશપરંપરાએ ચિરકાલ ટકવા પામે છે. એટલું જ નહિ; પરંતુ ભવિષ્યની પ્રવૃત્તિને પણ સ્વોપભોગમાં ઉપયોગી થાય છે; અને પારમાર્થિક કાર્યો પણ તેનાવતી કરી શકાય છે.

આમાન્ય ત્રા વિશેષ દ્રવ્યલાભના પ્રસંગે પણ પ્રામાણિકતા અને ન્યાયવૃત્તિને ખાસ જાળવવાની જરૂર છે. આ પ્રસંગે એક તાજેતર ઠાળલાની નોંધ લેવામાં આવે છે કે:—

પારીસના એક જવેરીએ પોતાનાં મુંબઈમાંના આડતિયા ઉપર કીંમતી જવેરાત વેચવા માટે મોકલ્યું. આડતિયાએ વેચાણુ પ્રસંગે પ્રથમ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કવિને બોલાવ્યા અને આવેલા હીરા—માણેક જતાવ્યા. કવિમાં એટલી ઉત્તમ પરીક્ષક શક્તિ હતી કે હરકેઈ હીરાને એકજવાર બરાબર જોઈ ચોક્કસ કીંમત આંદી શકતા. તે નિયમ મુજબ પોતાના હાથમાં આવેલ એક હીરાની છેવટમાં છેવટની ચોખ્ખ કીંમત પોતે મનમાં પારી લીધી. પછી આડતિયાને પૂછ્યું કે આ હીરાની શી કીંમત લેશે? આડતિયાએ પારીસથી આવેલા લખાણને આધારે છેવટમાં છેવટ જણાવેલ કીંમત કહી. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને આશ્ચર્ય થયું કે શું હું પરીક્ષા કરવામાં ભૂલ્યો? જે ઉપરથી તેમને બીજી વખત એ હીરાનેવાની પહેલીવારજ દરજ પડી. ફરી તપાસતાં શ્રીમદ્ને

જણાયું કે મહેં પ્રથમ જે કીમ્મત ચોક્કસ કરેલ છે, તેટલી કીમ્મતનો આ હીરો છે; છતાં તે ઓછી કીમ્મત કેમ કહે છે. આમ છતાં પણ પોતાની ન્યાયપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવાની ટેકમ જામી ન આવે તે માટે પોતે ચોક્કસ કરેલી કીમ્મત (ને આડતિયાએ જતાવેલી કીમ્મત કરતાં વિશેષ હતી તે આપવા કહ્યું. આ સાંભળી વેચનાર આડતિયો અતિ અકિંચયો; અને કવિશ્રીની સાહુકારી વૃત્તિના વખાણ કરવા લાગ્યો.

આ ઉપરથી ફલિત થાય છે કે કોઈ વસ્તુનો વેચનાર માણસ પોતે યોગ્ય કીમ્મતથી અજાણ હોય અને ઓછી કીમ્મત કહે તો પણ લેનાર ધણી જો તે વસ્તુની કીમ્મતનો જાણકાર હોય તો તેની ફરજ છે કે તેની થતી યોગ્ય કીમ્મત આપવા સૂચવવું; પણ સ્વાર્થવૃત્તિને તાળે થઈ તે અજાણ્યા માણસ પાસેથી ઓછી કીમ્મતે વસ્તુ પડાવી લેવી અથવા આડું-અવળું કે ખડું-ખોટું સમજાવવું તે પણ વિશ્વાસઘાતજ છે. આવી દેવથી કોઈ પ્રસંગે ચારાઉ કે કોઈને હાથ આવેલે માલ વધારે કીમ્મતના છે એમ જાણવા છતાં ઓછી કીમ્મતે અથવા આપનારની મોંઝે માગેલી થોડી કીમ્મતે લેવા માંડવાદયના સપગર્થ જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. જેવાં રાજ્યચુંડાના સપગવાનો વખત આવે ત્યારે અનિષ્ટ પચિહાસ ભોગવવું પડે છે. “ મીયાં ચારે મૂકે અને અઢા ચારે ઉટે.” એ કહેવત મુજબ થોડા થોડા મેળવેલો અથોઅ લાભ અંદરમ ખંચાઈ જાય છે અને સાચે ન્યાય રીતે મેળવેલ પૈસા

પણ “મુક્તિ-સાધે સ્ત્રીણુ ઝગે” એ ન્યાયે તથાઈ જાય છે. સામિત્વ રહિત (ધરાદા વિના પણ) મેળવેલી નહીં કીમતી ચીજ પણ મનને અસ્વસ્થ બનાવે છે; એટલું જ નહિ પણ ધાર્મિક કાર્યમાં શાંતિ કે આનંદનો ભંગ કરાવે છે. એમ કે:—

પુણિયા નામે એક લીન શાવક હતો, તે રૂની પુણીને નેહીય વેપાર કરતો. તેમાંથી દરરોજ ફક્ત આઠ ટકાની માછી કરી સાફું છપન ગાળતો; અને તેટલામાં સંતોષથી હોતો. બાકીનો સમય ધાર્મિક ક્રિયામાં તેમજ લોકસેવા કે સંતસમાગમ વગેરે પારમાર્થિક કૃત્યોમાં ગાળતો. એક દિવસ નિત્ય નિયમ પ્રમાણે નિરૂપાધિક, શાંતિમય અને સ્વચ્છ વાતાવરણવાળી પોષધશાળામાં તે સામાયિક (રામ-દાસ વિનાની મનની સમાન વૃત્તિ) કરીને બેઠો છે; પણ પોતાનું મન અસ્વસ્થ જણાયું, તેને અંગે અનેક કુતર્ક-વિતર્ક પણ લાગ્યા; અને હંમેશની પેઠે આનંદ કે શાંતિ તે ન જાણી શક્યો. આ ઉપરથી પુણિયાને વિચાર થયો કે આજે ધાર્મિક વિકૃતિ થવાનું કંઈ કારણ હોવું જોઈએ. તે બાળાને અંતઃકરણથી વિચાર કરતાં લેને ચાક્રત કારણ જણાઈ નહિ, પણ તે અનુમાન તો કરી શક્યો કે ચરિત્રચિત્ત મન્યાય કે અણહકનો પૈસા કિંવા કંઈ ચીજ ઘરમાં આવેલ હોવી જોઈએ. તે વિના મનની અસ્વસ્થતા સંભવે નહિ. મદાગ્રીબતે-જનતે પ્રયાસે શાંતિપૂર્વક સામાયિક પૂર્ણ કરીને

પુણીઓ ઘેર ગયો અને પોતાની ધર્મપત્નીને કહ્યું કે-હે
 દેવી ! આજ અણહકનું દ્રવ્ય કે બીજું કંઈપણ ઘરમાં
 આવ્યું છે ? ગૃહદેવીએ આ વચન સાંભળી વિચાર કર્યો કે
 મહારા પ્રાણપતિએ આજે આ પ્રશ્ન કર્યો ત્હેનું શું કારણ
 હોવું જોઈએ ? જેથી સ્ત્રીએ કહ્યું કે-મારા પ્રાણપ્રીય ધર્મ-
 પતિ ! આપનો એ પ્રશ્ન સાંભળતાં મહને અત્યંત આશ્ચર્ય સાથે
 ખેદ થાય છે; કારણ કે આપણા જીવન-વ્યવહારમાં કોઈ સમ-
 ચે અણહક, અનીતિ કે અન્યાયથી કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવાની
 સ્વપ્ને કલ્પનામાત્ર પણ કરવામાં આવેલ નથી. એમ આપ-
 ÷ણા બન્નેનું અંતઃકરણ સાક્ષી આપે છે; છતાં હે સ્વામિન !
 એ પ્રશ્ન આપ કેમ કરો છો ? તે હું સમજી શકતી નથી. તો
 કૃપાકરીને પ્રશ્નનો મૂળ ઉદ્દેશ કહી સંભળાવશો. ત્યારે
 પુણિયાએ કહ્યું કે આજે હું પૌપધશાળા (આત્માને અહિં-
 સાદિ તરવેથી ઉચ્ચ પૌપણુ આપનાર સ્થળ) માં સામાયિક-
 વ્રત કરીને બેઠેલો હતો. તે પ્રસંગે મારા અંતઃકરણમાં અનુ-
 ચિત વિચારોની સફુરણ થવા પામી, જેથી અપૂર્વ આનંદ,
 શાંતિ, સમભાવ કે મનનું આત્મા તરફ વલણ થવું વગેરે
 સામાયિક વ્રતના વિવિધ લાભો પૈકી એકપણ લાભ હું
 મેળવી શક્યો નહિ. એ કારણથી હે ભદ્રે ! ઉપર્યુક્ત પ્રશ્ન
 કરવામાં આવેલ છે. મારે જો એ વિષે તહમને કંઈ પણ કારણ
 સહમજવામાં આવતું હોય તો સત્વર મહને તે જણાવશો ?
 તેથી સત્વ હરીકૃત જાણવામાં આવશે. આ ઉપરથી ત્હેને
 આત્મસંયમપૂર્વક મનન કરતાં યાને તે વિષે વિવિધ વિચારો

રતા હેના જાણવામાં એક વાત આવી અને પોતાના
પતિ આગળ તેણે જણાવ્યું કે હું ધર્મ મૂર્તિ પ્રાણપ્રભુ ! ગર્ભ
કાલે પાડોસણને ત્યાં હું દેવતા લેવા ગઈ હતી. પાડોસણના
જેવાથી રસોડામાં પડેલાં છાણાંમાંથી એક છાણાપર દેવતા
મુકી તે લઈ ઘર આવી અને સુલેા સળગાવ્યો. રસોઈ કરતાં
તે લાવેલ છાણાનો ભૂલથી જાળવાના કામમાં ઉપયોગ કર્યો;
રસોઈ ત્હમે આરોગી છે, જેથી ત્હમારા મનને અસ્વસ્થતા
પર્ષ હશે, એમ મ્હારું અનુમાન છે.

પુણિયા—જેમ મ્હારા મન ઉપર અસર થવા પામી,
એમ ત્હમારા મન પ્રત્યે પણ કંઈક અસર થયેલી હશે ?

શ્રી—મ્હને ગર્ભ કાલે કંઈક અજીણું જેવું જણાયાથી
ખેલકૂલ લોચન કર્યું ન હતું, જેથી તેવા પ્રકારની કરીપણ
અસર મ્હારા અંતઃકરણમાં થવા પામી નથી. માટે હું સ્વા-
મેન ! અનીતિ કે અણહક જે કહો તે આજ છે.

આ ઉપરથી પુણિયા શ્રાવકે નિશ્ચય કર્યો કે—જે મ્હારી
પ્રીએ હકીકત જણાવી તે સત્ય છે. અરે ! એ અણહકની
વામિત્વ વિનાની નજીવી ચીજ પણ મનુષ્યના હૃદય પ્રતિ
ત્વી ખરાબ અસર કરે છે. તો પછી વિશેષ પ્રમાણમાં અણ-
હક અને અન્યાયથીજ મેળવેલા દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરનાર
ગર્ભ પણ વ્યક્રિાનું મન શાંત કે પવિત્ર કેમ હોઈ શકે ? નજ
કાઈ શકે. હે દેવી ! ખરેખર એ છાણાપર આપણો હક ન
હાવા છતાં રજા સિવાય ઉપયોગ કર્યો હેતું આ પરિણામ છે.

સ્ત્રીની આવી ખારિક નિરીક્ષણ કરવાની શક્તિ જાણી પુણિ-
યાએ ધન્યવાદ આપ્યો; અને ફરીવાર આવું કૃત્ય ન થવા
પામે માટે આપણુ જન્નેએ બહુ કાળજી રાખવાની જરૂર છે
એમ સ્ત્રીને જણાવ્યું.

છેવટ તે જન્નેએ પોતાનું ભાવી જીવન વિશેષ ઉચ્ચ
જનાવ્યું અને સદા સત્કાર્યમાં પ્રયત્નશીલ આદર્શરૂપ તે
દંપતીના સમાગમથી ઘણા સ્ત્રી-પુરૂષોએ પણ ન્યાય સંપન્ન
વૈલવ મેળવવા દૃઢ નિશ્ચય કર્યો.

બહાલાઓ ! આપ સમજી શક્યા હશે કે સાદું જીવન
ગાળનાર ધર્મ-મૂર્તિ-પુણિયાએ જરાપણ અણહકની વસ્તુનો
ઉપયોગ કરેલ હોવાથી તેને હાર્દિક અશાંતિ અને અસ્વસ્થતા
કેટલી થવા પામી ? ત્યારે આજ તો ‘રામનામ જપના
અને પરાયા માલ અપના’ તેમજ ‘રામનામ જપે અને
જે આવે તે જાપે’ આ કહેવતો પણ એવાજ અનીતિમય અને
અન્યાયથી વૈલવના મેળવનારાઓએજ ચલાવી હશે ! જે
આજ પ્રત્યેક મનુષ્યનાં મુખમાં તે રૂઢ થવા પામી છે. બંધુ-
ઓ ! જે માણસ ન્યાન સંપન્ન વૈલવ મેળવવા પ્રયત્નશીલ
જને છે, તેજ ઐહિક-પારમાર્થિક મુખમય જિંદગાની પસાર
કરવાને લાયક જને છે. માટે તે તરફ ખાસ લક્ષ્ય રહેવા ભ-
લામણુ કરૂં છું. એજ આપણું ઉચ્ચ કર્તવ્ય છે. આ શિક્ષણ
ખચપણમાંથીજ માળાપો વગેરે તરફથી તેમના અંતઃકર-
ણમાં એતપ્રોત થવું જોઈએ.

અભ્યાસ પાઠ ૮ મો.

- ૧ કોઈથી કોઈ પણ પ્રકારે વિશ્વાસઘાત કરવો નહિ.
- ૨ કોઈની અનામત (ચાપલુ) ઝોળવવી નહિ.
- ૩ ખોટા લેખ-નામાં ઉભાં કરવા નહિ.
- ૪ લેણામાં કે બ્યાનમાં નિશ્ચિત ચએલ આંકડામાં વધારો કરવો નહિ.
- ૫ લેવડ-દેવડ પ્રસંગે કે હિસાબ ગણવામાં ભૂલથાપ ખવરાવવી નહિ.
- ૬ સ્વાર્થે શ્રાધવાનો હુક આશય ફર કરવો.
- ૭ સામાન્ય અથવા ઝોછી સમજણવાળાને અદ્ય કપડે પણ ઉતરવો નહિ.
- ૮ તોલ કે માપમાં ઝોઝું-વતું આપવું કે લેવું નહિ.
- ૯ નિશ્ચિત કરેલ વસ્તુમાં ફેરફાર કે બેગસેગ કરવી નહિ.
- ૧૦ ન્યાય રીતે નેગવેલા દબ્બથી સાદું છવન આગવું.
- ૧૧ ન્યાયથી નેગવેલું દબ્બ ચિરક્ષણ ટકે છે.
- ૧૨ પ્રમાણિકતા અને નીતિથી નેગવેલી લશ્મી તે દેવી સંપત્તિ છે.
- ૧૩ દેવી સંપત્તિ શાંતિમય ઉચ્ચ છવન સાથે પારમાર્થિક કાર્ય કરાવે છે.

કર્તવ્ય ૯ મું. પરગોત્રીય લગ્ન.

સુર સભ્યો ! આજ ‘પરગોત્રીય લગ્ન’ એ વિષય પરત્વે સ્પર્ધીકરણ કરવાનું છે. ગત દિને ‘ન્યાય સંપન્ન વૈલવ’ માટે કહેવામાં આવેલ હતું. ગરેબર ન્યાયથી વૈલવ મેળવનાર વ્યક્તિ પ્રમાણિક થવાની સાથે નીતિપરાયણ થવા પામે છે. કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિચાર કરી શકે છે. જે વ્યક્તિને ન્યારે ન્યાય સંપન્ન વૈલવ મેળવવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થવા પામે, ત્યારેજ તેણે લગ્ન ગાંઠમાં નોડાવું નોંધ્યે, એમ અનુભવી પુરૂષોનું કથન છે. કારણકે તેજ સંસાર વ્યવહાર સારી રીતે ચલાવી સાદું અને સુખમય જીવન સાથે દંપતીધર્મ ઉત્તમ પ્રકારે નિભાવી શકે. જે પોતાના પિંડનું પણ ભરણુ-પોષણ ન કરી શકે તે કદાચ લગ્નધુરાયુક્ત સંસાર શકટ (ગાડા) ને વહન કરવા ઇચ્છે તો અસમર્થ બળદની માફક તેને ચગદાઈ જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ ભવિષ્યની સંતતિની પણ ખાના ખરાબી થવા પામે છે. માટે પ્રથમ ન્યાયપૂર્વક વૈલવ સંપન્ન બનીને લગ્ન સાંકળમાં નોડાવા પ્રયત્નશીલ બનવું નોંધ્યે.

મનુષ્ય માત્રને બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ અતિ અગત્યનું ઉચિત કાર્ય છે. છતાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી સર્વથા બ્રહ્મચર્ય-દશા ધારણ કરવી એ દુઃસાધ્ય છે. તેટલા માટે કુદરતના સૃષ્ટિ નિયમાનુસાર જનસમૂહે લગ્નકાર્યથી દંપતિ-સંબંધમાં

જોડાવાનો સ્વીકાર કરેલ છે. તેનો ઉદ્દેશ એવો છે કે યોગ્ય પ્રજોત્પત્તિ થાય, ઈંદ્રિયોને થોડીવારની માંનેલી તૃપ્તિ મળે; અને પરમ પ્રેમની પરાક્રાણે પહોંચવાના પ્રથમ પગથીયા-રૂપ લગ્નક્રિયા થવા પામે. જીંદગીને લઈને સંસાર શકટ (ગાડુ) મુખરૂપે ચલાવી શકાય. એ લગ્ન-વિધિની યોજના આર્ય પુરુષોએ ૮ પ્રકારે કરી છે. તે નીચે પ્રમાણે:—

- ૧ બ્રાહ્મવિવાહ=પિતા પોતાની પુત્રીને વચ્ચાલંકારે શણગારી યોગ્ય પુરુષને પ્રેમથી સમર્પણ કરે તે.
- ૨ પ્રાજ્ઞપત્યવિવાહ=પિતા પોતાની પુત્રીને પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં પુરુષને દ્રવ્ય આપીને (ગુંજે ઘાડીને-પુરત આપીને) કન્યાદાન આપે તે.
- ૩ આર્ષવિવાહ=ગાયના દાનપૂર્વક આપે એટલે એક સવત્સા ગાય આપી કન્યાદાન દે તે.
- ૪ દૈવવિવાહ=ઋત્વિજ (પુરોહિત-ચર્યાદિ ક્રિયા કરાવનાર)ને દક્ષિણામાં કન્યાદાન આપે તે.
- ૫ ગાંધર્વવિવાહ=મુવાન સ્ત્રી અને પુરુષ પ્રેમપૂર્વક સ્વેચ્છાએ ખાણિત્રહણ કરે તે.
આમુરવિવાહ=કોઈપણ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા કરી દંપતી સંબંધમાં જોડાવું તે.
- ૭ રાક્ષસવિવાહ=જાતકારથી કન્યાનું જાહેરાત હરણ કરીને પછી પરણવું તે.

૮. પિશાચવિવાહ=સૂતેલી કે પ્રમાદમાં રહેલી કન્યાનું હરણ કરીને પરણવું તે.

પ્રથમનાં ૪ લગ્ન ધર્મ્ય અને પાછળનાં ૪ લગ્ન અધર્મ્ય છે. તથાપિ સ્ત્રી-પુરૂષની પ્રેમપૂર્વક ખાસ ઈચ્છા હોય તો એ પાછળના ચાર લગ્ન પણ ધર્મ્ય છે. લગ્ન સ્વગોત્રમાં નજ થવાં જોઈએ. કારણ તેમ થાય તો એકજ પ્રકારનાં લોહીથી છેવટની પ્રજા સર્વહીન થાય છે. માટે જુદા જુદા ગોત્રવાળા સ્ત્રી-પુરૂષે દાંપતી તરીકે લગ્નથી જોડાવું જોઈએ. એમ થવાથી રસાયનિક ક્રિયાની પેઠે જુદા જુદા ગુણવાળા પદાર્થોના સંયોગથી નવો જનલો પદાર્થ જેમ મોહક અને સર્વવાનુ જનને છે, તેમ જુદા જુદા ગોત્રનાં સ્ત્રી-પુરૂષોના લગ્ન-સંબંધથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા તેજસ્વી, બુદ્ધિશાળી અને સુદૃઢ બાંધાવાળી થાય છે. વર-વધુનાં કુળ, જાતિ, ભાષા, વૈભવ અને આચાર-વિચાર વગેરે પ્રાયઃ સમાન હોય તોજ લગ્ન સંબંધમાં જોડાવું એ વિશેષ શ્રેયસ્કર છે. જો વૈભવાદિકથી અસમાનશીલ હોય તો પરસ્પર દાંપત્યધર્મ યોગ્ય રીતે ભાગ્યેજ જાળવી શકાય છે. અવિવાહિત યાને વેવીશાળ ન થયેલ સ્ત્રી-પુરૂષના માખાપોને શાસ્ત્રકારો નીચેની હકીકત પર ધ્યાન રાખવા સૂચવે છે.

જે પુરૂષ સાથે કન્યાનું સગપણ કરવું છે, તે પુરૂષની પ્રાયઃ વય ૨૫ વર્ષની હોય તો કન્યાની વય ૧૬ વર્ષની હોવી જોઈએ. કારણકે તે અવસ્થાએ જનનેનાં વીર્ય પરિપક્વ

થયેલાં હોય છે. તેટલી ઉમ્મર સુધી ‘બન્નેઓ’ બ્રહ્મચર્ય દશા
 પાળવાની સાથે વિદ્યા-અભ્યાસ (સ્રી-પુરુષને ખાસ ઉપ-
 યોગી) કરીને શારીરિક, માનસિક, અને આધ્યાત્મિક ઉચ્ચ
 સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી એ પ્રાથમિક કર્તવ્ય છે. ગૃહસ્થાશ્રમ-
 રૂપી મહેલપર ચડવા માટે બ્રહ્મચર્ય એ એક ઉત્તમ સીડી
 સમાન છે. સીડીપર ચડીનેજ મહેલમાં ઇચ્છિત સ્થળે પહોં-
 ચાય છે. તેમ વીર્યના સંરક્ષણથી યોગ્ય ઉમ્મરે વિવાહિત
 થવાથી ગૃહસ્થાશ્રમની ઉચ્ચકક્ષાની પરિક્ષામાં સ્રી-પુરુષો
 પસાર થવા પામે છે. પરંતુ ઘણાં એક અજ્ઞાન બાળકો
 કેટલીએક કુટેવને તાળે થઈ અપરિપક્વ દશામાંજ
 વીર્યનો અપવ્યય (નાશ) કરે છે. તેમજ શૃંગારોત્તેજક નો-
 વેલો વાંચવાથી, નાટક-સીનેમા જોવાથી અને તામસિક
 ખોરાકનો અતિ ઉપયોગ કરવાથી કુમળા મગજ-
 વાળા કિશોરવયના બાલકોના અંતઃકરણમાં ખરાબ વાસનાનો
 પઠ બંધાય છે. છેવટે ઘણાંજ અનિષ્ટ પરિણામ આવવાની
 સાથે જિંદગાની બરબાદ થાય છે. ખીલતી યુવાનીવાળા સ્રી-
 પુરુષોની (ઉપર્યુકત કારણોથી) પણ દશા પ્રાયઃ કદોદી
 થવા પામી છે. માટે માવિત્રોએ તેવા અધમ નિમિત્તોથી તે-
 એને બચાવી ઉચ્ચ પ્રકારના બ્રહ્મચર્ય ચોપક સાધનો મેળવી
 આપવા ખાસ ઠાળણ રાખવી જોઈએ. કારણ કે વીર્ય એટલી
 બધી અમૂલ્ય ચીજ છે કે શુદ્ધ લોહીનાં ૧૦૦ ટીપામાંથી
 વીર્યનું એક ટીપું બનવા પામે છે; એમ વૈદક શાસ્ત્રોનું કથ-
 ન છે. તેના સંરક્ષણ માટે બહુજ સાવધાન રહેવું જોઈએ.

બાળકન્યા સાથે વૃદ્ધ પુરુષના લગ્ન, તેમજ બાળપુરુષ સાથે મોટી ઉમ્મરની સ્ત્રીનું લગ્ન કરવાની ઘેલછાને પરિણામે અજ્ઞાન માળાપોને અને લગ્નમાં જોડાયેલ વ્યક્તિને અનિષ્ટ ફળ ભોગવવાં પડે છે. એટલુંજ નહિ; પરંતુ તે સાથે જન સમાજને, દેશને અને ધર્મને ન માપી શકાય તેટલું નુક-
 શાન થાય છે. તદ્દન નાની ઉમ્મરમાં થયેલ લગ્ન અને વૃદ્ધવિ-
 વાહને લીધેજ ન ઈચ્છવા યોગ્ય પ્રાચીન આર્યવ્યવસ્થાની સર્વથા નાશકારક પુનઃ જનની પ્રવૃત્તિ જે વર્તમાન કાલે જોડાલેલ ચ.લી નહીં છે; તે પણ પૂર્વોક્ત પ્રવૃત્તિને આભારી છે. પ્રાચીન કાળમાં નિર્ણીત કરાયેલ લગ્નનો જે સમય (૧૬ વર્ષની સ્ત્રી અને ૧૫ વર્ષનો પુરુષ) તે વર્તમાન સમયાનુસાર સામાન્યતઃ ૧૩ થી ૧૫ વર્ષની કન્યા અને ૧૮ થી ૨૦ વ-
 ષનો પુરુષ હોવો જોઈએ. અથવા આથી પુરુષની ઉમ્મર ૫ થી ૭ વર્ષ અધિક હોવા જોઈએ અને કન્યા કુમારિપાના પદ) ઋતિ, મતાનો પદ) કેવલ પ્રકાશના કુલીન, સદાચારી અને કન્યા જવલના હોવા જોઈએ તેમજ શરીર નિરોગી, મજબુત, કસબેલ, બહુ ભાવનુ વિનમ્ર, ઉપ અને લાવણ્ય સંપન્ન હોવા જોઈએ. તથા કેમકે પાર્શ્વે તેના નકલ સદા ઉપયોગી અને હોવા તેવા જા. - પુરુષ આદર્ય ઉપનીવતી બા. ને સ્ત્રી સાથે કેમકે કેવલેક વર્ષનું ફરી પડે જ પુરુષ જેવજ પર્ણવતી. પા. નુ જેમજ જા. એવજ પરિવતી થતુ જે પ્રવૃત્તિ કેવલને પ્રવચન જે એટલુંજ નહિ. પા. નુ અર્થે નુ જેવજ અને મુદ્ધ જેમ આ. વી મદાય છે. જેણે દુદય

(પ્રેમ) હવેનું કહેલું સાચું છે તે બીજી વ્યક્તિને પોતાનું
 હૃદય કે પ્રેમ શી રીતે આપી શકે ? અર્થાત્ નજ આપી શકે.
 પ્રેમહવન એજ આત્મહવન છે, પરંતુ જે ચરીરહવન છે એ
 તો એક ભતની ભુગેળ વિનાની ભવાઈ જેવું છે. માટે શુદ્ધ
 પ્રેમહવનની ઉત્તમ સંસ્કૃતિનો પ્રચાર આ આર્યબુધિમાં થવા
 પામે એમ ઇચ્છવાની સાથે સતત પ્રયત્ન આર્ય સંતાનોએ
 સેવવો જોઈએ. ઇતિહાસો કે ધર્મશાસ્ત્રોમાં શુદ્ધ પ્રેમહવનના
 હવનરો દાખલા મળી શકે છે. જેવાં કે સુતી શ્રીતા અને પ્રભુ
 રામચંદ્રજી, દ્રૌપદી અને પાંડવ, દમયંતી અને નગરાજ વગેરે
 વગેરે, સ્નેહ-હવનથીજ સુખ દુઃખમાં સહચારી થવા પામેલ
 હતા. જ્યાં એ સ્નેહ-હવનનો પ્રાયઃ અભાવ છે, ત્યાં એમને
 બીજે તો કેવળ આત્મીય સ્વાર્થનીજ બાજી રમવામાં આવે
 છે. આજના બાળહવન-વૃદ્ધહવન કે ચારીરિક હવન તે દીંગણ
 પોલીયાની રમતનું જ્ઞાન શું નથી કરાવતું ? ખરેખર આ-
 ર્યબુધિના પુત્ર અને પુત્રીઓએ આ વિષયનો સારીરીતે
 ઉદાપાદ કરી જનતાને સુવિદિત કરવાની ખાસ તહેમની
 ફરજ છે. અરે ! આ વાતમાં જ્યાંમુખી ધર્મશુરો પદ્મ આ-
 ખતીઆમળી કરી બેઠા છે, તે પદ્મ પોતાની ફરજ શું નથી
 બુઝી જાતા ? એ તેઓ તે વરુ પદ્મ હસ્તપૂર્વક ઉપરેજ આવે
 તો જનતાને ધણેજ લાજ થવા પામે; પરંતુ 'હો દિન જરાં
 દિ મીલાંદે જાહેરે જુતિલાં' કેટલેએક તો રૂઢિના કાયદાઓ-
 મદ રહેલ ત્યાગીઓ અને શુદ્ધરૂઢિ તો વિરૂદ્ધ અભિપ્રાય
 આપવાના, એટલે કે અમે ત્યાગીઓ એ વિષયમાં દુઃખ

ઘોલી શકીએ નહિ. એ અમને કહ્યેજ નહિ ! અલખતં એ ન કહ્યે ! પરંતુ સંઘમાં વિશેષ કુસંપ અને કળ્યાઓ કરાવવા, અન્યોન્ય ધર્મની નિંદા અને આક્ષેપો મૂકવા-મૂકાવવા કહ્યે !! ખરેખર હજી આર્યભૂમિના ઉદયને અવકાશ છે એજ વિચારથી વિરમું છું. માટે શુદ્ધ પ્રેમપૂર્વક પરગોત્રીય લક્ષ કર્તવ્ય એ તરફ આર્યજનતાનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ.

અભ્યાસ પાઠ ૬ મો.

- ૧ વિષય સુખનાજ આશયથી સ્ત્રી-પુરૂષનું વિવાહિત થવું એ શુદ્ધ લગ્ન નથી.
- ૨ નિર્દોષ પ્રેમથી ઉભય આત્માનું ઐક્યરૂપે જોડાણ થવું તે શુદ્ધ લગ્ન છે.
- ૩ પરમ પ્રેમનું શિક્ષણ લેવા ગૃહસ્થાશ્રમી થવું તેજ શુદ્ધ લગ્નનો ઉદ્દેશ છે.
- ૪ પતિ-પત્નીનું વય, રૂપ, ગુણ, વિદ્યા, વૈભવ, આચાર-વિચાર અને અંતઃકરણનું પાણી કમ્બેડું ન હોવું જોઈએ.
- ૫ પતિ-પત્નીએ અનોન્યનું ધ્રુવ મંચથી પવિત્ર સ્વકરજ બનાવવી એ આવશ્યક છે.
- ૬ સ્વસંતતિને સદ્ગુણી બનાવવી અને ઉભયપક્ષના વડી-લોની હરેક રીતે યોગ્યતા જાળવવી.
- ૭ સ્ત્રી-પુરૂષ સંસારશકટના બન્ને પૈડા છે.
- ૮ સ્ત્રી-પુરૂષ સ્વકર્તવ્ય અનુકૂળ કેળવણી મેળવવી જોઈએ.
- ૯ ગૃહ-રાજ્ય ચલાવવા માટે સ્ત્રી મંત્રી અને પુરૂષ રાજા રૂપ છે.

ખાળલગ્નનો બળાપો

(કયા હાલ મુનાવું મેરા.)

ખાળલગ્નમેં વ્યથિત^૧ બહોત હું, દીયા વ્યથિતે કેરા^૨; કયા દાહ; એ દેહ.
ખોલી બર્ષ દે ખોપરી^૩ મેરી, અખાઆં બીચ^૪ અંધેરા,
સીનામે^૫ નિર્જળના બર્ષદે, ચિત ચિંતા ધન^૬ ઘેરા. કયાં ૧
તનમેં તિલબર તાકત નાંદિ, સુખ નાંદિ સાંગ સવેરા^૭;
નિંદ ગદ નેનનને^૮ નિશીમે^૯, દુઃખમય હોત દુષેરા^{૧૦}. કયાં ૨
બીર્ષ વિનહી^{૧૧} કયા સળ લાઇ, ચીપટાયા^{૧૨} સળ અહેરા,
દેરી જમવેડી ફૂંચી નાંદિ, બના ઘાર મેં બહેરા. કયાં ૩
દાની બધ દિતકી વિતકી^{૧૩} સળ, અંતકા નાંદિ અવેરા^{૧૪};
વૈઘ અર ઝાકટરમેં બિલકુલ, નાંદિ હોત નિવેરા^{૧૫}. કયાં ૪

કર્તવ્ય ૧૦ મું. રહેવાનાં મકાનો કેવાં જોઈએ ?

બહાલા સખ્ય જનો ! ગત દિવસે લગ્ન વિષે વ્યાખ્યાન કરવામાં આવેલ હતું. ‘આજે રહેવા માટે મકાન કેવાં જોઈએ.’ એ વિષય હાથ ધરવામાં આવેલ છે. બહાલાઓ ! ત્યારે માનવગણુ લગ્ન ગાઠમાં જોડાય છે ત્યારે સંસાર-વ્યવહાર ચલાવવા નિમિત્ત અનેક સાધનોની જરૂરિયાત પેદી પ્રથમ

૧ પીડિત ૨ તણુ તાપ્પા ૩ મચળ. ૪ માં ૫ ફેરસાં ૬ પય-
ગાં ૭ ચિનાઈથી વદગાં. ૮ ચાલિ. ૯ પ્રમત. ૧૦ આંખમાંથી.
૧૧ ગુનમાં. ૧૨ બપોર. ૧૩ પૂર્વનારા ૧૪ દરમકી વગ્ના મદ.
૧૫ પેમાની. ૧૬ દીલ ૧૭ નિવેરા-નિસલ

એક બુદ્ધસ્થ શહેર બહાર બહુ દૂર પોતાના ઓઠાંત મથાનમાં રહેતો હતો. ઘરમાં પોતે તથા પોતાની સ્ત્રી બેઝ બસી હતી. પુરુષ ધંધા પ્રગણે શહેરમાં ગયો હતો. ઘરમાં સ્ત્રી સ્વેદન કરતી હતી, તેવામાં બેઠરકારીથી તહેની સાડીનો તરો ભેદતો ભેદો સળગ્યો. તેથી ગભરાઈ જઈ ઠારવાનો પ્રયત્ન ન કરતાં બેઝે ગૂમ પાડવા લાગી કે “ દોડો દોડો હું બચું છું. ” નરકમાં દોડી પત્ન માણસ હાજર ન હોવાને લીધે મરદ ન મળવા પામી, જેથી લગ્નમાં વધારે વધારે સળગ્યાં; ફેરવે અતિ દાગવાથી પોતે મરણ પામી.

આજ અનેક દાગવા બેઝે બેઝે બન્યા છે. ઉપરના દાગ-લગ્નની અતિ ઉંડાણમાંના ફેર મથાનમાં સહકૃદ્દંબ ન રહેવું, બેઝેનો ! મથાનના વિચયમાં થણું કંઈવાયું છે; છતાં છેવટમાં એક રહેવું છે કે જેમાં સ્ત્રીપર થણા બારણા નીકળવાના કે બાંધવાના હોય. કેટલી-વાંટી વગરના ઘર માટે આ કે થઈ છે. કેટલા પ્રકારે ને હવાને વિગ્રેષ્ણ જ્વાલ ન હોય એ સ્ત્રી તાત્કાલિક સહાય કે મરદ મળી ન શકે કિંવા મનસમાં મન કે દાગ-પુન્ય કરવાને વિગ્રેષ્ણ પ્રત્યેક પ્રામ ન આવે તેવા ઘરમાં ન રહેવું. મરદન કે જે ઘરમાં શાંતિરિત, માન નિત્ય આદરવિનિત્ય અને આનંદાર્થક ઉચ્ચ મુલ્ય બનવા પામે તે ઘર ખર્ચકે કરવું એકમે.

અન્યાસ પાકે ૧૦ મે.

૧. મથાનમાં સ્વેદન કરતો બેઝે અન્યથાનું અન્યથું જોઈને

૨. ગૃહમાં સુવા-બેસવા તથા ધાર્મિક ક્રિયા માટે સારા અલગ અલગ જોડો.
૩. મકાનમાં અતિ ગુપ્ત વસ્તુઓ ન જોડો.
૪. મકાનને બાજાં, કચરો, મેળામૂત્ર વગેરેથી ખરાબ ન રાખવું.
૫. મકાનને વાળી-ઝાંડી, લીંપી-ચુંપી સ્વચ્છ રાખવું.
૬. મકાન એવું જોડો કે સી-પુરૂષની મર્યાદા જળવાય.
૭. મકાન વાસ્તુશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે હોવું જોડો.
૮. મકાનમાં શૃંગારિક, બીસત્સ તખ્તો ન રાખતાં દેશ ભક્ત, શૂરવીર, મહાપુરૂષ તથા સત્તારીઓના ચિત્રો રાખવાં.
૯. મકાનમાં ભેજ, દીચક કે વિદ્યા વગેરે અપવિત્ર વસ્તુ ન રહેવી જોડો.
૧૦. ઘરમાં થુંક કે બળખા નાંખવા નહિ.

કર્તવ્ય ૧૧ મું. પાંડોશી કેવા જોડો ?

મહારા આત્મ સ્વરૂપ પ્રીય બંધુઓ ! જાત વ્યાખ્યાનમાં મકાન સંબંધી વર્ણન કરવામાં આવેલું. આજરોજે ‘પાંડોશી કેવા હોવા જોડો’ ? એ વિષય પરત્વે જોડવાનું છે. કદાચ ઉત્તમ અને સગવડ સરેલું મકાન હોઈ શકે, પરંતુ તે મકાનની આસપાસ પાંડોશી ને કુલીન, મિલનસાર, ઉંઘા ખવાસવાળા હોય તો આનંદમય જીવન વ્યતીત થવા પામે. જો

પણી પ્રાસેથી થોડુંક માંસ એક પાત્રમાં લીધું. ખાવાના ઈ-
રાદાથી ગુપ્ત રીતે ઘેર લઈ ગઈ. ઘરના દરવાજા ખોલી અ-
પ્રવેશ કરે છે, તેવામાં એક મહાત્મા લિક્ષા નિમિત્તે ત્યાં
ધાર્યા તહેના પગનો ધબકારો સાંભળી બાઈએ પાછું વા-
ળેયું, તો મહાત્માને આંગણમાં ઉભેલા જોયા. ધડકતે હૃદયે
મહાત્માને વંદન સાથે આવકાર આપ્યો કે:—પધારો મહા-
ત્મન્ ! આ શબ્દ બોલતાં સંતાડેલું વાસણ ગલરાટ અને
શરમને લીધે વધારે વધારે ગુપ્ત રીતે સાડીમાં સંતાડવા ચત્ત
કરવા લાગી. ચતુર મહાત્માએ તહેના ચહેરા પર ગલરાટ,
ધુળરાના અને શરમનાં ચિન્હો જોઈ એકદમ પૂછ્યું કે:—
ખેન ! શા માટે આમ ગલરાય છે—ધુળે છે અને બેબાકળી બની
ગઈ છે ? તરતજ બાઈની આંખમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં
અને ગદ્ગદ કંઠે માંસ સમ્બંધી હકીકત કહી સંભળાવી. બા-
ઈની આવી દયામણી સ્થિતિ જોઈ દયાળુ મહાત્માએ પ્રસન્ન-
વદનથી બોધ કર્યો કે:—‘ મનુષ્ય માત્ર ભૂલને પાત્ર છે. ’
બિન કેળવાયેલું મન ચાહે તેવા ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ
સ્ત્રી-પુરુષોને અસત્ય માર્ગે દોરી જાય છે. માંસનું ભોજન
હરેક રીતે શરીર, મન અને યુદ્ધિને બગાડનાર છે. સાત્ત્વિક
ગુણોને તામસિક ભાવમાં બદલાવીને અનેક રોગ ઉત્પન્ન કરે
છે. ધાર્મિકશાસ્ત્ર, વૈષ્ણવશાસ્ત્ર અથવા મનુષ્ય સંબંધી શારી-
રિક શાસ્ત્રથી પણ માંસભોજન તદ્દન નિષેધ કરાયેલું છે.
માણસની શારીરિક-માનસિક શક્તિ ખીલવવાને વનસ્પત્યા-
હાર શ્રેષ્ઠ સાધન છે. જે આહારથી આર્યનું ગૌરવ પ્રાચીન

કાળથી અધાપિ જળવાઈ રહ્યું છે; પરંતુ ત્હમ્હારી બુદ્ધિ બગડવાનું મુખ્ય કારણ ખરાબ પોટાંશીની સંગતજ છે. એમ ત્હમ્હારી હૃદયિકતથી સ્પષ્ટ જણાય છે. 'મનુષ્ય કદાચ બૂલ કરે છે; છતાં તે બૂલ સુધારવાને પણ લાયક હોય શકે છે.' માટે જે પોટાંશીની સંગતથી ત્હારા જેવી આર્યજાતીની મનોવૃત્તિ બદલાઈ જવાથી તું માંસભોજન કરવા લલચાઈ તો હવેથી તેવા પોટાંશીથી નીકળીને ત્હેનાં સમાગમથી દૂર રહી લાયક અને પવિત્ર આચાર-વિચારવાળા સારા પોટાંશીમાં રહેવું. જેથી ફરીને આવી બૂલ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત ન થાય; એ સૂચના ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી. ઉપર્યુકત બોધ સાંભળીને બાધજી મહાત્માનો અંતઃકરણથી અતિ ઉપકાર માન્યો અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે હે દુપાલો ! આજપછી જિંદગાની પર્યંત માંસભોજન કરવું તો દૂર રહ્યું પણ ત્હેની દક્ષિણ માત્ર પણ કરીશ નહિ. આપની સૂચના શિરસાવંધ ગણી સારા પોટાંશીમાં રહીશ. તું અત્યંત પશ્ચાત્તાપપૂર્વક આ મહારા માનસિક પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરે છે. એટલું બોલીને તે માસને ફેંદી દીધું. તેજ વખતે મહાત્મા વિદાય થયા પછી બીજા સારા સદ્ગુણી પોટાંશીમાં રહેવા મર્મ, અને ફરીથી તેવું દુષ્ટ પરિણામ ન આવે તે માટે ખાસ દૃઢથી રાખણ રાખવા લાગી.

બંધુઓ ! આ દયાંતથી ત્હમે બહુ શકયા હશે કે હલકા પોટાંશીથી ફેવી માડી અસર થવા પામી. એક આર્ય-જાતીએ પોતાના વૈશ્યપણાને પણ વિચાર ન કર્યો. માટે

આપણા જીવનનો કેટલોક આધાર આપણા પાડોશી ઉપર પણ રહેવા પામે છે. માટે ઉત્તમ પાડોશીના પરિચયથી ઉત્તમતા સાંપડે છે; અને કનીષ્ઠ પાડોશીના સંગથી કનીષ્ઠતા પ્રાપ્ત થાય છે. માટે હુમેશાં ઉચ્ચ સ્વભાવ અને વર્તનવાળા પાડોશી હોવા જોઈએ. આવી જાળતો ઉપલક્ષ દૃષ્ટિથી ભલે સામાન્ય લાગે; પરંતુ સૂક્ષ્મ યુદ્ધિથી વિચારતાં ઘણીજ મહત્વની જાળત થવા પામે છે. માટે હુમેશાં સારા પાડોશીમાં રહેવું એજ આપણું કર્તવ્ય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૧૧ મો.

- ૧ જેના ઘરમાં લક્ષ્યાલક્ષ્ય, પેયાપેય (પીવા લાયક અને ન પીવા લાયક વસ્તુ) નો વિવેક જળવાય છે, એવા પાડોશી હોવા જોઈએ.
- ૨ જેના ઘરમાં અતિથિનો સત્કાર આનંદસહુ થવા પામે છે, તેવા પાડોશી હોવા જોઈએ.
- ૩ જેના ઘરમાં ઈષ્ટદેવ, ગુરૂ અને ધર્મનું સ્મરણ-પૂજન અને સેવા બહુ માનથી થાય છે, એવા પાડોશી હોવા જોઈએ.
- ૪ જેના ઘરમાં વિનય, નમ્રતા, સંપ તથા પ્રસંગોપાત સહન-શીલતા જળવાય છે, તેવા પાડોશી હોવા જોઈએ.
- ૫ જેના ઘરમાં જીગાર આદિ કુવ્યસનનું સેવન થતું નથી એવા પાડોશી હોવા જોઈએ.

૬. જેના ઘરમાં ધર્મ, અદેખાઈ કે કલેશ નેવામાં આવતા નથી તેવા પાઠારી હોવા જોઈએ.

૭. સર્વ સાથે હળીમળીને રહે અને પ્રસંગોપાત જરૂરી મદદ કરે તેવા પાઠારી હોવા જોઈએ.

૮. અન્યોન્ય ધાર્મિક સહિષ્ણુતા જળવાય તેવા પાઠારી હોવા જોઈએ.

કર્તવ્ય ૧૨ મું. આવકના પ્રમાણમાં ખર્ચ

ઉત્સાહી બહાલા સચોટ ! ગત વ્યાખ્યાનમાં પાઠારી સંબંધે સંક્ષેપતઃ કહેવામાં આવેલું. આને 'આવકના પ્રમાણમાં ખર્ચ' એ કર્તવ્યપરત્યે જોડવાનું છે, મહારે જણાવવું જોઈએ કે પ્રાયઃ જનતાનો સ્વભાવ અનુકરણ કરવાનો છે. એટલે જેના સહવાસમાં વિશેષ વસવાનું થાય છે, તેમના પ્રમાણમાં વૈભવ, આનંદ કે મોજમજનો દ્વારો લેવાની સહજ અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ પોતાની શી નિયતિ છે ? આવક દેટલા પ્રમાણમાં છે ? એ તેનો વિચાર કર્યા વિનાજ પાઠારી કે અન્યનું અનુકરણ કરવામાં આવે તો સવિધ્યમાં તેનું દત્તમ પરિણામ ન આવે. માટે સહસ્યોએ ખાસ પોતાની આવક અને તેના સાધનોને અનુલક્ષી ઠંઈપણ પ્રવૃત્તિ કરવી એ હિતાવહ છે; અને તેમાજ હઠાપણ સમાયેલું છે. આજના આવાકનો વિચાર કર્યા વિના એક બીજાની ધીંસ

રીએ તણાવાનો બહુધા પ્રયત્ન સેવવામાં આવે છે. પોતાની ગુંબસ પ્રમાણે જો ખરચ કરવામાં આવે તોજ પારમાર્થિક શ્રેયઃની સાથે સંસાર-વ્યવહાર પણ સુખરૂપ ચિરકાલ ટકી શકે. આવક વધારવાના આ વર્તમાન કાળમાં હુન્નર, ઉદ્યોગ, ખેતીવાડી, સ્વદેશને હુમેશની જરૂરીયાત ચીજોની બનાવટ, વ્યાપાર વગેરે અનેક સાધનો છે, તેથી ન્યાયપૂર્વક લક્ષ્મી મેળવવી જોઈએ અને આવકના પ્રમાણમાં ખરચ કરવું તે માટે પ્રાચીન આર્ય રૂપિ-મુનિઓએ ગૃહસ્થોને સ્વ-સંપત્તિના ૪ ભાગ કરવા દ્રરમાવ્યું છે.

- ૧ નિધાનગત=લક્ષ્મીનો થોથો ભાગ જમીનમાં-ભંડારમાં અનામત રાખવો.
- ૨ વ્યાપાર કાર્ય=વ્યાજ અને બીજા વ્યાપારથી દ્રવ્યની વૃદ્ધિ માટે થોથો ભાગ રાખવો.
- ૩ ધર્મોપભોગ કાર્ય=ધર્મ કાર્ય માટે તથા પોતાનાજ ઉપભોગ માટે થોથો ભાગ રાખવો.
- ૪ કુટુંબ પોષણ કાર્ય=પોતાના આશ્રયે રહેલા અને સંબંધી જનોના પોષણ માટે થોથો ભાગ રાખવો.

આ પ્રકારની પદ્ધતિ પ્રાચીન કાળમાં ચાલતી. તેથી ચાર ભાગ પૈકી કોઈપણ ભાગનો કદાચ નાશ-હાનિ થવા પામે તો પણ હેમને સ્વકુટુંબના ભરણ-પોષણ કે ધાર્મિક કાર્ય પ્રસંગે અથવા સ્વોપભોગ માટે બીજા ભાગોની મદદથી આર્થિક અડચણ ભોગવવી પડતી નહિ; અને દરેક

બાબતની સગવડના સારી રીતે સચવાતી. પણ આજકાલના દહેવાતા દેશનેબલ વર્તનના જમાનામાં, પ્રાચીન પદ્ધતિ અદ્વિત્ય થતી વ્તય છે. એટલે કે થતી કમાણી જેટલું અથવા તેા તેથી વધારે ખરચ જુવાન સ્ત્રી-પુરૂષો કરે છે; જેના પરિણામે પ્રત્યક્ષ અનુભવ એવો થાય છે કે હજારો બલકે લાખો કુટુંબો પાપમાલ થવા પામ્યાં છે; તે જોતાં સહૃદયી મનુષ્યનાં અંતઃકરણ પીગળે છે. તેટલા વાસ્તે ગૃહસ્થોએ પોતાની આવકના પ્રમાણમાં પ્રાચીન પદ્ધતિને અનુસરી યોગ્ય કરકસર કરવાની જરૂર છે. હજી પણ નહિ ચેતવામાં આવે તો અધઃસ્થિતિનો માર્ગ આપણે હાથેજ ખુદલો. યવં પામે છે અને પામશે. સાથે એ પણ ખ્યાલ રાખવાનો છે કે અતિ કંજુસપણાની કલંકિત છાપ લાગવા ન દેવી. કેટલાએક એવા મનુષ્યો જોવામાં આવે છે કે સામાન્ય પ્રસંગે યથાયોગ્ય ખરચ કરે છે; પણ વિવાહ આદિ પ્રસંગે થોડા વખતની જોડી કીર્તિ મેળવવા ગળત ઉપરાંત પૈસાનો અપવ્યય કરી નાંખે છે; તેમજ કેટલાક એવા કંજુસ હોય છે કે ગમે તેવા જરૂરી વ્યવહારિક કે પારમાર્થિક પ્રસંગે પણ ‘ચમડી તુટે પણ દમડી ન છુટે’ એ ન્યાયે એક રાત્રી પાઈ પણ વાપરતાં અચકાય છે માટે યોગ્ય સમયે જોરાદી-પોશાકી વગેરે ગૃહ-વ્યવહારના તમામ કાર્યમાં વિવેક પુરઃસર પેદાશના પ્રમાણમાં ખરચ કરવાથી સાંસારિક-ધાર્મિક કાર્યો શાન્તિથી સાધી શકાય છે.

આ પ્રસંગે મ્હારે સખેદ જણાવવું જોઈએ કે હાલના જમાનામાં કેળવાયલા જન સમુદ્ધમાં પ્રાયઃ નોકરીયાત વર્ગ

વિશેષ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. તેઓનું તપસીલવાર જીવન તપાસવામાં આવે તો ચોખી રીતે જાણી શકાય છે કે રહેમનું આવક પ્રમાણ કેટલું છે; અને ખરચ ચાને વ્યય કેટલા પ્રમાણમાં થવા પામે છે. તેના આંકડા તપાસતાં હૃદય રડવા પામે છે. આવક કરતાં ખરચ વિશેષ થવાના અનેક કારણો પૈકી કેટલાએક કારણો હું રજૂ કરું છું:—

ફ્રેન્ચી વિદેશી વસ્ત્રો, છત્રી, સ્ટોકીંગ, બુટસ, સોનેરી ફ્રેમના ચશ્માં વગેરેના દમામથી અપ-ટુ-ડેટ બની ફરવું. જરૂરીઆતની ચીજોને બદલે આનંદની ચીજોનો ખડોળા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવો. ચા (ટીપ્રીન) નાસ્તાપાણી ઉડાવવા, હોટેલની મુલાકાત, સીનેમા જોવા જવું, તમાકુનું વ્યસન-ખીડી પીવી વગેરે પરચુરણ ખરચનો એકંદર સરવાળો આપવામાં આવે તો ખોરાકીના ખરચ કરતાં વિશેષ થવા પામે છે. માટે ગૃહસ્થોએ ઉપયુક્ત નાની કે મોટી બાબતોપર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. જેથી આવકના પ્રમાણમાં વ્યય (ખરચ) કરી શકાય અને ભાવી જીવન સુખમય પસાર થવા પામે.

ભોગીલાલ નામે એક યુવાન મેટ્રીક મુખી ભણેલો હતો; પણ ફેશનની ફિશીયારીમાં ફસાયેલો હતો. તેની મોહિની નામે સ્ત્રી પણ તેવાજ ગુણવાળી હતી. બન્ને સદા અવનવા સુખોપભોગમાં મશગુલ રહેતા. વૃદ્ધ માતા-પિતાની યોગ્ય સૂચના (વેપાર કાર્યમાં જોડાવાની ખડોળા કુટુંબના નિર્વાહ માટે ભવિષ્યની ગોઠવણ કરવાની ભલામણ) મલવા

તાં, તે તરફ બેઠરકારી બતાવતો; અને ઉઠતો પોતાના જેવાં
મેત્રો સાથે નાસ્તાપાત્રી કરવા, ખાગ-બગીચામાં ગાડીથી
રવા, નાટક-એટક જેવા નિમિત્તે પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચતો. છે-
ટે પરિણામ એ આબુ' કે પિતાની ડ્રેયાતી બાદ આવકના
સાધન શિથિલ થતાં ગયાં. જેથી થોડા સમયમાંજ તદ્દન કં-
ભાલ દશા આવવાથી સ્વકુટુંબનું ભરણ-પોષણ કરવું તે પણ
મશક્ય થઈ પડ્યું. આવક અને ત્હેના સાધન તરફ બેઠરકાર
નીને કેવળ વિગ્રેય વ્યય-ખરચ કરવાથી અનિષ્ટ પરિણામ
લાતાનેજ લોગબવાનો વારો આવ્યો; એટલુંજ નહિ પરંતુ
માખું કુટુંબ પાયમાલ થવા પામ્યું. માટે કંઈક સુત્ર મનુષ્યે
લાગીન પદ્ધતિ દ્રવ્ય વિભાગ પાડી તે પ્રમાણે જીવન વ્યવહાર
પ્રણાલિ પ્રયત્ન કરવો; અને આવકના પ્રમાણમાં ખરચ કરવા
લાગી રાખવી. આનંદની ચીજો કરતાં જરૂરીયાતની ચીજ
તરફ લક્ષ વધારે આપવું. સારું જીવન ગાળવા યત્ન સેવવો.
જેથી ઐહિક-પારમાર્થિક શ્રેય: સાધી શકાય છે.

અભ્યાસપાઠ ૧૨ મો.

૧. મિલકતના ૪ ભાગ ખાડવા. (૧) અનામત રાખવો (૨)
વેપારમાં નેડવો. (૩) ધર્મકાર્ય તથા સ્વ-ઉપલોગ
માટે રાખવો. (૪) કુટુંબ-પોષણ માટે રાખવો.
૨. કાલતુ (બીન જરૂરીયાત) ખરચ ન કરવો.
૩. વર્તમાન સમયે પણ ભવિષ્યકાળનો વિચાર કરવો.
૪. પેદાશના પ્રમાણમાં ખરચ યોગ્ય રીતે કરવું.

દેવલો બધા ખરચો આવે છે ? એનો વિચાર. અર્થશાસ્ત્રનાં
 નિયમસૂત્ર ને કરીએ તો ચોખ્ખું સ્ક્રમશ સકાય તેમ છે.
 માટે આવકના પ્રમાણમાં અને પોતાની સ્થિતિને યોગ્ય
 વસ્તો ધારણ કરવાં જોઈએ. એમાંજ ખરી માણસાઈ સમાયેલી
 છે. વત્રોથી મનુષ્યનું કુંજ, જાતિ, વૈભવ, કર્મને કે પ્રવૃત્તિ,
 જણાઈ આવે છે. તેમજ ઉદ્વેગ, લોભીપણ, ઉછાંછળાપણ,
 કે અકુલીનતા પણ જણાય છે. માટે પોતાની સ્થિતિ, વય,
 પદવી અને ધંધાને અનુકૂળ વસ્તો પહેરવાની જરૂર છે. એક
 ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ છતી શક્તિએ તદ્દન ફાટેલાં-તુટેલાં કે મલીન
 કપડાં પહેરીને ફરે તો તે જનસમૂહમાં નિંદાપાત્ર થવા
 પામે છે. ન્યાયાસન પર બેઠેલા રાજા, પ્રધાન કે અમલદાર
 વગેરે પોતાની પદવી તથા સત્તાદર્શક વસ્તો ધારણ ન કરે
 તો પોતાની પદવી કે સત્તાની છાપ બીજા માણસો પર પાડી
 શકતા નથી. શિક્ષક અથવા ઉપદેશકો પોતાના શિષ્યો અને
 ઉપદેશના સમયે શક્તિ અનુસાર સજ્જતા જળવાય તેવાં સ્વ-
 આ-ઉચિત વસ્તો પહેરવાનો યોગ્ય કરતા હોય, અને તેવેજ
 પ્રસંગે પોતે ન કાજતાં-અનુચિત વસ્તુ પહેરેલાં હોય તો
 શ્રોતૃવર્ગમાં હાસ્યાસ્પદ થવા પામે છે, એટલુંજ નહિ; પરંતુ
 શાંભળનાર હોડાના દૃઢમાં તથા રૂપ અસર ન થતાં ઉઝટો
 નેમને બોલવાનો પ્રસંગ મળે છે કે આતો “પોથી માહેન્ય
 રીંગણ” જેવું છે. અતિ ઝીણાં વસ્તો પહેરવાથી લગ્ન કે
 મર્યાદા પણ જળવાની નથી. તેમજ અનિ તંત્ર કસ કસનાં કે

અક્કડ કપડાં પહેરવાથી શ્વાસોચ્છવાસ-શ્વસન ક્રિયામાં ઉઠવા-બેસવામાં ઘણી હરકત પહોંચે છે, જેથી શરીરને ઘણું નુકશાન થવા પામે છે. પાશ્ચાત્ય પ્રજાના સંસર્ગને લીધે હાલના કહેવાતા સુધરેલાઓ-શ્રીમંત કે સામાન્ય દરજ્જાના માણસો પોતાના દેશ, હવા અને શરીરને કેવાં વસ્ત્રો અનુકૂળ છે ? તેમજ પૈસાનો ખર્ચ કેટલો બધો વધી જાય છે ? તેનો વિચાર કર્યા વિના ફેશનેબલ કપડાં પહેરવામાંજ પોતાનું સર્વસ્વ ભૂષણ માને છે. તેવાઓએ કર્મયોગી મહાત્મા ગાંધી, તીલક, સ્વામી રામતીર્થ વગેરે મહાપુરુષોના વસ્ત્રોની સાદી અને સાત્ત્વિક પ્રવૃત્તિ તરફ ધ્યાન આપી તેને અમલમાં મૂકવાની ખાસ જરૂર છે.

એક રાજા તદ્દન સાદાં કપડાં પહેરી હબ્બુરીઓ સાથે જંગલમાં એક વખત ફરવા ગયેલો; પણ તેનો ઘોડો અતિ પાણીદાર હોવાથી હાથમાં ન રહેતાં હબ્બુરીઓને પાછળ મૂકી અશ્વ એકદમ દોડતો એક ખેડુતના ખેતરની વચમાં પડ્યો. તે વાવેલા મોલને કચરતો-છુંદતો ચાલવા લાગ્યો. આ પ્રવૃત્તિ જોઈ ખેતરનો માલીક જે ત્યાંજ રખોયું કરતો હતો, તેણે તિરસ્કારયુક્ત શબ્દો રાજાને સંભળાવ્યા અને છેવટે કહ્યું કે:-અલ્યા ! મુરખ ! જોતો નથી કે મહારો મોલ બગડે છે. તું શું આંધળો બની ગયો છો ? શું અમે નધણીયાતા છીએ ? ખરમા અમારા માવિત્રરૂપ રાજાને. યાદ રાખજે કે અમારા ન્યાયી રાજા આગળ જો હું ફરિયાદ કરીશ તો તું દંડાઈશ. માટે ચા.....લ.....ખેતરમાંથી બહાર નીકળ. આ તિરસ્કારના શબ્દો સાંભળવા છતાં રાજા તદ્દન મૌન

રહ્યો. તેજ વખતે પાછળ રહેલા હજુરીઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. તેમણે ખેડુતને જણાવ્યું કે:—અરે! પટેલ! એમને તું જોળખે છે કે એ કાણ છે? ખેડુતે કહ્યું કે:—ના.....ના..... ત્યારે હજુરીએ કહ્યું કે, આ તો આપણા રાજાજ છે; માટે હવે વિચારીને તું બેઠ. આ ઉપરથી ખેડુત તદ્દન શરમદિ થઈ ગયો અને કહેલા અયોગ્ય શબ્દો માટે માફી માગી પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. ન્યાયી રાજાએ જણાવ્યું કે:—બાપુ! તારા વાંક નથી, કરણુકે મ્હેં આ વખતે રાજચિન્હ કિંવા રાજાને ઉચિત્ત વસ્ત્રો પારણ કરેલ નથી. માટેજ ત્હેં એક સામાન્ય માણસની કદમના કરી. જે રાજા હોઈને પોતાના રાજચિન્હ અને સ્વ-ઉચિત વસ્ત્રો પારણ ન કરે તો આવા પ્રસંગો ઘણી વખત બનવા પામે છે. “આજ કાલના કેટલાએક રાજાઓ પોતાના ચિન્હ કે પહેરવેશને તિલાંજલિ આપવા લાગ્યા છે. તે પણ વીસમીસદીની બલીહારીજ છે. કારણકે હાલ પાશ્ચાત્ય પવન બાયો છે, સ્થિતિ એવી બને છે કે જુનું ગયું અને નવું આંચું નહિ. ખરેખર આ પ્રવૃત્તિ શું શોચનીય નથી?” આ વગેરે હકીકત ઠહીને ખેડુતને તુકથાનીનો બહો અપાઓ; અને રાજાએ ત્યારથીજ તે છડા-ઉદ્ભટ વસ્ત્રો પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી.

દોષ એક વખત એક ઢેઠ, અતિ ભયકાદાર લુગડાં પહેરી-બનીકની હાથમાં રૂપેરી હુકો રાખી યોડાપર ચડી ચાલ્યો જતો હતો. તેવામાં એક હુકાનો ચુસ્ત બંધાણી સામે આવ્યો. ભરેલો હુકો એતાંજ ત્લેનું મન લલચાયું, અને પો-

તેની મિત્રતા પૂરી કરવા તેની પાસે હુકો પીવાની માંગણી
કરી. જાંઝીએ મરવાથી જવાબ આપ્યો કે:-બાપુ ! હું ની
મરવાથી જાંઝી છું જેથી તે માણસ અશર્મદિ અર્ક ગયો
એને પહેલાં તે મરવા લાગ્યો કે મરવાના ભયથી આંતર
પ્રાણ આગળ આપા આપ્યો.

આ પછી દુશ્મનથી સ્વમજવાનું છે કે પાનાની નિયતિને
પરિવર્તન કરવા કે અનિ દનામવાના વચ્ચેથી પછી વખત
ન મોકલવે તેના પરિણામ ઉપાસ થયા પામે છે. માટે
કે તેની નિયતિ કે કચ્છવને પાન્ય લાવ તેવાં વચ્ચેથી
જાનવાર વિચાર કે કચ્છ મરવાથી અશય છે

અભ્યાસ પાઠ ૧૩ માં.

૧. પાનુ મરવા અને કેશને અનુદાન વચ્ચે પરિવર્તન.
૨. મરવાનું કાલજાનુ લાવ અને લાવ કે મરવાને મરવાના
તેના વચ્ચે પરિવર્તન.
૩. અનિ અનુદાન અનિ ના અનિ કીડા મરીન કે બીન
અને ન પરિવર્તન.
૪. મરવાને લાવ મરવા મરવાને લાવ વચ્ચે પરિવર્તન.
૫. અનિ-દુર કે મરવાને લાવ તેના વચ્ચે ન પરિવર્તન.
૬. વિવરણ પોરે કા વચ્ચે ન પરિવર્તન.
૭. મરવાને અનિ કા વચ્ચે મરવા વચ્ચે પરિવર્તન.
૮. મરવાને અનિ કા વચ્ચે મરવા વચ્ચે મરવા વચ્ચે કે
૯. મરવા વચ્ચે મરવા વચ્ચે પરિવર્તન.

મુમુક્ષુ માનવગણ !

અતઃ દિવસે વૈભવોમિત વસ્ત્રો વિષે કહેવામાં આવેલું, આને સ્વદેશ-આચાર એ વિધેય પરત્વે ઉપદેશ કરવાનો છે. ગંધુઓ ! વસ્ત્ર પણ એક સ્વદેશનો મુળ આચાર છે. એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાના દેશની અઢળક લક્ષ્મીનું સંરક્ષણ કરનાર છે. પોતાના દેશ ગંધુઓને હુન્નર-ઉદ્યોગમાં ભેડનાર, ભુખ્યાને ભોજન આપનાર ઉત્તમ સાધનરૂપ છે. અર્થાત્ સ્વદેશમાં જ જો વસ્ત્ર વણાતાં હોય તો તેને અંગે રૂ વાવનારા, કાંતનારા, ખીજનારા અને વણનારાઓનો ધંધો કેટલો વૃદ્ધિગત થવા પામે ? જેમ વસ્ત્ર માટે છે તેમજ આપણા દેશને ખાસ ઉપ-યોગની બીજી વસ્તુઓ માટે પણ ઘણુંજ વિચારવાનું છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના દેશના ખાસ આચાર પ્રમાણે વર્તવાની મુખ્ય ફરજ છે. અન્યથા તે સ્વદેશદ્રોહી તરીકે જાહેર થવાની સાથે કુદરતના કોપને બેઠારી લે છે. નં મનુષ્યને સ્વદેશાભિમાન (અહંકાર નહિ) છે તેનું જ માનવ જીવન તરીકે જીવવું ઉપયોગી છે. માટે દરેક મનુષ્યે પોતાના દેશ પ્રમાણે ખોરાક, પાશાક, ગૃહવ્યવહાર અને તમામ રીત-રીવાજ સ્વીકારવાની ખાસ જરૂર છે. છતાં હાલ વિદેશીઓના સહવાસથી ભારત માતાના કેટલાએક પુત્રો સ્વદેશી વસ્ત્રો અને રીત-રીવાજને તિલાંજલિ આપીને પોતીભેટા,

અંગરખું, પાંધડી, દુપટ્ટો વગેરેનો તિરસ્કાર કરી કોટ, પાટલુન, ખમીશ, કોલર, નેકટાઈ, હેટ વગેરે પહેરવામાં પોતાનું માન સમજે છે અને ખોરાકીમાં પાંઉ, ખીસકીટ, ચાહ, દારૂ, ટોનીકકુડ, કોડલીવર ઓઈલ વગેરે વગેરે જેવી અપવિત્ર વસ્તુનો છુટે હાથે ઉપયોગ કરવામાં આનંદ માને છે. તેમજ લોજન સમયે નાહી ઘોઈ એકજ ઘોતીઉં પહેરી પાટલા ચાકળાપર કે લોંચપર બેસી જમવાની પ્રાચીન યોગ્ય રીતિને ભૂલી જઈને તેને બદલે ખુટ, મોજાં પહેરી ખુરશીપર બેસી મેજપર ગોઠવેલા ચીનાઈ માટીના કે ઓપ ચડાવેલ લોઢાના યા કાચના વાસણમાં જમવાની પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનું અનુકરણ કરવાનું ઘણું સ્થલે જોવામાં આવે છે. જ્યાં વિશેષ ઠંડી કે અત્યંત લેજ હોય ત્યાં ખુરશી, ખુટ કે મોજાં પહેરવાની જરૂર લાલે હોય. ખુદ્દા પગ રાખવાથી કે જમીનપર બેસી જમવાથી મર્યાદાનો કંઈ પણ લાંગ થતો નથી. કારણ કે જે અંગોનું અવલોકન કરવાથી ચિત્તમાં વિકૃતિ થવા પામે તોજ લજ્જા કે મર્યાદાનો લાંગ થવા પામે એ નિઃસંશય છે. માટે લોજન પ્રસંગે ખુરશી પર બેસવું, ખુટ કે મોજાં પહેરવા એ પણ આપણને (સમશીતોષ્ણ પ્રકૃતિવાળાને) ઉચિત નથી. જોડા પહેરવાનો પણ ઉદ્દેશ એવો હોવો જોઈએ કે કીચડ, કાંટા કે અપવિત્ર વસ્તુથી પગનું રક્ષણ થઈ શકે. માટેજ ત્હને પગરખા કે કાંટારખા કહેવામાં આવે છે. પરંતુ સુઝ કે ખૂટ પહેરવા એ તો દેખીતી રીતે પગ પર ઘાતકીપણું કરવામાં આવે છે. આ હકીકતને કેવળ દેશનમાં

દ્રશ્યલેખો દ્વાર તો દર્શી કાઢશે; પરંતુ જ્યારે તુડનાં મન
 બુદ્ધિથી વિચાર કરવામાં આવશે, ત્યારે સત્યરૂપે સ્વમંલંગે.
 પ્રાચીન પદ્ધતિ પ્રમાણે ખોરાક અને પોશાકથી ગૃહવ્યવહાર
 વગેરે જે યોગ્ય ખર્ચવટ ચલાવતો; તે વ્યવહાર આજે બહો-
 ળા ખર્ચવાળો થવા પામ્યો છે. અર્થશાસ્ત્રથી વિચારતાં આ
 ચાલતી પ્રવૃત્તિ દેશને અતિ હાનિકારક છે. એટલું જ નહિ
 પરંતુ અતિ કંગાલિયત સ્થિતિમાં સપડાવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત
 થાય છે—થયો છે. માનસશાસ્ત્રથી વિચારતાં પણ ખુબી
 જણાય છે કે તે પ્રવૃત્તિ અંતઃકરણ અને સ્વધર્મને મલીન
 કરનાર છે. જ્યારે પ્રાચીનતમ આર્યપ્રજા સ્વધર્મ માટે પો-
 તાનું સર્વસ્વ ત્યાગ કરવામાં ગૌરવ માનતી, તેજ પ્રજાના સં-
 તાનો વિદેશી વસ્ત્ર વગેરેનો મોહ ઊડવાને કટીબદ્ધ થવા ન
 પામે તો તેને દેશ કે ધર્મના દ્રોહ કરનાર તરીકે શું ન ગણી
 શકાય ? આપણા તન, મનને સ્વદેશમાં પેઢા યથેલ વસ્ત્ર
 અને માહેલો ખોરાક ગુણકારી છે; પણ વિદેશી ખોરાકી, પો-
 શાકી પ્રતિકુળ છે, એમ ઘણા સ્વદેશ હિતચિંતકોનું કહેવું
 યથાર્થ છે. મંડેલો પ્રમાણે મી. લીલક અને મહાત્મા ગાંધી
 જેવા અગ્રગણ્ય પુરૂષો ગમે તે દેશમાં જ્યારે જતા ત્યારે
 ગમે તેવા સંકટ પ્રસંગે પણ ભારત વર્ષનાજ આચાર પ્રમાણે
 વર્તતા-વર્તે છે અને તે વર્તન સત્યાગ્રહ તરીકે પાળવા મ-
 હાત્મા ગાંધીજી બલામણુ કરે છે. હાલના કેટલાએક સુધારાની
 ટોચે ચડેલા ભારતપુત્રો, વિદેશીના સહવાસથી અથવા એક
 બીજાના અનુકરણથી પોષાકી વગેરેની ફેસનમાં ફેસાઈને

સ્વદેશી વસ્ત્રોને તિલાંજલી આપીનેજ અટક્યા નહિ, પરંતુ આર્યનું મુખ્ય ચિન્હ જે શિખા તેને પણ બાયકોટ કરી બાબરીનો પ્રચાર કરવામાં બહાદુર બન્યા ! તે પણ સમયની બલીદારી ! વળી વધારે શોચનીય તો એ છે કે હિંદની આર્યભાષાઓમાં વિવિધ પ્રકારનાં સંપૂર્ણ સાહિત્ય છતાં તેનાથી પોતે વિમુખ રહી અને પોતાના પુત્રોને પણ દર રાખવા ચતન કરી પરભાષામાં જ દરેક પ્રકારનું શિક્ષણ દેવાની કડવી દ્રવ્ય પાડવામાં આવે છે. કદાચ પાશ્ચિમાત્ય ભાષાનું સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવું એ હિતાવદ્ છે, પરંતુ એટલેથીજ તેઓ ન અટકતા પોતાની આર્ય બાળાઓને પ્રાચીન ગ્રંથમાં જુદેજુદાવળીની સાથે જે ધાર્મિક-નૈતિક શિક્ષણ ભાગદેને કેમ ઉછેરવા, આરોગ્ય કેમ જાળવવું અને જુદા જુદા જન્મ હયાતમણી નેહવું વગેરે પવિત્ર આર્ય કેળવણી આપવાનું બુદ્ધી ગર્ભ હાલના દેશ શુદ્ધ નહા ગ્રામણી કેળવણી જે-કે પલટા ચાલત-જેમના સાથે કેટલુંએક બીજા જડએ શિક્ષણ અપાય છે. દિવસ આપવામાં આવે છે જાહેરું પરિણામ સર્જીનેલા કાચ ન કે રણા વગરના અને કાચના માટે ભાગે દેશના આપણ નિવાસ કલેવરું જોવ.મ. આપણુ નથી એજ આપણે જે અર્થનાતિની નીચાની કાચ છે મારે સ્વદેશી વસ્ત્રો, સ્વદેશ-આચાર- અને નાપટ્ટોય કેળવણીનાં જેમ વિદેશ પ્રમ.જુમ પ્રચારન થશે તેજ નહા આપ જૂનિનો સત્યન કિદાર નિમ્ન કાચ થશે એજ આપણું પુરોષાનુ ક્યેવ શિક્ષુ જોડાએ.

ફેરને કેટલું ઘર ધાલ્યું છે તે આ એક નીચેની કવિતા ઉપ-
રથી તદ્દમો બાણી શકશે.

ગરબ.

જમાનો વડી એવો જુનો, અરે ! ફેશન વિના સુનો;
અમોને શોખ પ્યારો છે, અમારો એ સુધારો છે. ૧
મમે ના પાધડી જરીએ, શિરે રોપી ધરી ફરીએ;
જુનો ધારો અધરો છે, અમારો એ સુધારો છે. ૨
વિના દર્દ ધર્યો ચરમો, બસે આંખે પડે વસમો;
સોનેરી ફેઈમવાળો છે, અમારો એ સુધારો છે. ૩
બસે ધરમાં નથી ખાવા, બસે બાપ બને બાવા;
નવીન પોશાક પ્યારો છે, અમારો એ સુધારો છે. ૪
પૂજા ને સ્નાન સંખ્યાનો, વગ્ન પરમાર્થ કરવાનો;
નકામો એ કુટારો છે, અમારો એ સુધારો છે. ૫
મમે ના ધરમાંદિ ખાવું, સદા હોટેલ વિશે જાવું;
લિધનિ સ્વાદ સારો છે, અમારો એ સુધારો છે. ૬
મધ્યમી જૂદને મોજાં, ફરીશું બાગ વારીમાં;
મમે ને નાતનું ખાવું, અમારો એ સુધારો છે. ૭
અહાહા ! જાંડી ને બીડી, અમારી સ્વર્નની સીડી;
પીએ ના તે ગમારો છે, અમારો એ સુધારો છે. ૮
તમેને જે કહેવાતો, સુધારો જુજ છે આ તો;
હજુ બીજા દબરો છે, અમારો એ સુધારો છે. ૯

મણિકાન્ત.

અભ્યાસપાઠ ૧૪ મો.

- ૧ સ્વદેશજ આપણું ઐહિક સ્વર્ગ છે.
- ૨ સ્વદેશમાંજ ળનેલાં વસ્ત્રો પહેરવાં.
- ૩ સ્વદેશી આચારનો ત્યાગ આત્મલોગે પણ ન કરવો.
- ૪ સ્વદેશી ભાષામાંજ શિક્ષણ મેળવવું.
- ૫ વિદેશી વસ્ત્ર વગેરેમાં વ્યામોહ થવું નહિ.
- ૬ આર્ય સંસ્કૃતિને સંપૂર્ણ માન આપવું.
- ૭ સ્વદેશનું ગૌરવ જાળવવા તન, મન કે ધનનો લોગ આપવો.
- ૮ આર્ય પ્રાવચનિક મહાપુરુષને પગલે ચાલવું.
- ૯ આર્યતા વિનાશક અને દેશને કલંકરૂપ પ્રવૃત્તિને ચાહે તે લોગે ત્યજવી.

કર્તવ્ય ૧૫ નું. પોષ્ય વર્ગ.

મહાભાગ્ય મહાસત્ત્વે ! ગત વ્યાખ્યાનમાં સ્વદેશ-આચાર એ વિષયપરન્વે વિવેચન કરવામાં આવેલું. આજે પોષ્ય વર્ગ વિષે ભાષણ કરવાનું છે. બહાલા બાંધુઓ ! અનેકધા સ્વદેશ આચાર પૈકી પોષ્યવર્ગનું પાલન કરવું એ પણ એક આચાર વાને પ્રાચીન પદ્ધતિ છે. કેવળ આત્મીય પાલન કરવાનો સ્વર્ત્ર હક દુરસ્તે પણ આપણને આપ્યો નથી. આપની શક્તિને વિશેષ પ્રમાણમાં વિકાસ કરીને સ્વ-

કુટુંબ કે લાગતા વળગતાનું પોષણ કરવું એ પણ આપણી મુખ્ય ફરજ છે. જેમ જેમ સ્વચ્છતાનો અધિક વિકાસ થતો જાય છે, તેમ તેમ પોષ્યવર્ગનું ક્ષેત્ર વિસ્તાર થવા પામે છે. પોતાની શક્તિનું ગોપન કરવું એ આત્મહત્યાજ છે. માટે, પોતાની વૈભવિતાના પ્રમાણમાં પોષ્યવર્ગનું સરણુ પોષણ કરવાની કાંઈ લેહમનું શારીરિક, માનસિક, બ્યવહારિક કે પારમાર્થિક ઉચ્ચ જીવન બનાવવા તરફ પણ જાસ કળજી રાખવાની જરૂર છે. પોષ્યવર્ગ કેને કહેવામાં આવે છે તે નીચે પ્રમાણે—

માતા-પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર-પુત્રી, અને સાઈ-ભાંડુ એ પોષ્ય વર્ગના મુખ્ય પાત્ર છે. માટે કુટુંબમાંના મુખી માણસે એ પોષ્યવર્ગનું આનંદ સહિત સર્વ પ્રકારનું—ખોરાકી, પોશાકી વગેરેથી—પોષણ કરવું એ પોતાની જાસ ફરજ છે. દેશ વિદેશના જમે તેવા સંકટને ભોગે, આદે તે પ્રકારે ઉલોગ કરી દ્રવ્ય મેળવી કુટુંબ-પોષણની જવાબદારી અદા કરવા તેણે શુકવું નહીં. સાથે સાથે પોષ્યવર્ગને ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચાડવા માટે પોષ્ય કેળવણી અને સહજીવનનું શિક્ષણ આપવું, જેથી બવિધ્યમાં સૌ પોતપોતાની આર્થિક-પારમાર્થિક મુજમય જિંદગાની પસાર કરવા શક્તિમાન થાય. લેહમને જોઈતાં સાધન પૂરા પાડી સ્વર્ત્તપ્યપરાયણ થવા પામે તેવી ગોઠવણ કરવી; તેમ કરવાથીજ કુટુંબજીલ્લો મુજા થવાય છે. મુખ્ય (પોષ્ય) વર્ગનું સર્વ પ્રકારે પોષણ કરવા ઉપરાંત દ્રવ્ય સંપત્તિ સારી હોય તો ઉપપોષ્ય વર્ગનું

પણ પોપણ કરવું. ઉપપોષ્ય વર્ગની ગણના કાઢ્યા પુરૂષોએ નીચે પ્રમાણે કરેલી છે:—

- ૧ સ્વગોત્રજ, મોશાળ અને સ્વસુર પક્ષ.
- ૨ સંબંધીજન અને મિત્રવર્ગ.
- ૩ નિરાધાર વિધવા, પુત્રી કે બેન, સ્વ કે અન્ય જાતિના કુલીન, વૃદ્ધ માણસ તેમજ લાંબો વખત નોકરી કરનાર દાસ દાસીઓ.

એ બધામાંથી કોઈપણ વ્યક્તિ જ્યારે સ્વશક્તિથી પોતાનું ભરણુ-પોષણ કરવાને અશક્ત થાય, ત્યારે તેની પણ સેવા, ભરણુ-પોષણ કરવાની તેટલીજ ખાસ જરૂર છે. પોપણ કરનારે બહુ સાવચેતી રાખવાની છે કે:—મુખ્ય (પોષ્ય) અને ઉપપોષ્ય વર્ગને જે જે ધર્મ્ય અને કર્મ્ય અર્થાત્ ધર્મકાર્ય અને વ્યવહાર કાર્યમાં લેખને નિપ્રમિત પ્રયત્નશીલ બનાવવા. જો તેમ ન કરવામાં આવે તો તે લોકો આગસુ, એટી કે બેદરકાર બનવાથી અનાચાર કે અનીતિમાં પ્રવૃત્તિ કરવા ઇચ્છે. માટે તેવી જોખમદારીથી પોપક વ્યક્તિએ ખખરદાર રહેવું જોઈએ. ઉપર્યુક્ત વિવંક વિના પોપણ કરનાર પુરૂષ જો ખખખર રહેવા પામે અથવા આખર્માગ્રામણાં કરે તો પોષ્ય કે ઉપપોષ્ય વર્ગને જે કરેલી સહાય તે નિષ્ફળ જવા પામે. એટલુંજ નહિ, પરંતુ સીધી કે આડકતરી રીતે પોતાને ઘણુંજ નુકશાન થવા પામે છે. વિશેષમાં પોતાની આખર કે મહત્તાને પણ મોટો ઘટ્ટો પહોંચે છે. માટે કોઈપણ પોપક

પુરૂષે બાહ્ય કાળથી વર્તિતું જોઈએ. આજકાલ કેટલાએક શ્રીમંત ઉદાર ગૃહસ્થો તરફથી અનાધિત ફંડ ચાલે છે. જેમાંથી ઉપપોષ્ય વર્ગનું ભરણુ-પોષણ થવા પામે છે. પ્રાચીન કાળમાં દાનની (સહાય કે પોષણ કરવાની) પદ્ધતિ બુદ્ધા પ્રકારની હતી. તે વખતે દાતાર નમ્ર ભાવથી લેનાર વ્યક્તિને પૂજ્ય બુદ્ધિથી સહાય કરવા-દાન કરવા વખતે કહેતા કે આ હું મેં આપું છું તે આપ સ્વીકારશો ? આજે તો કેટલાએક ગર્વાધ શેઠિયાઓ કોઈને સહાય આપવા વખતે કહે છે કે તમે નિરાધાર છા-બુખે મરે છે. માટે અમે તમને આ આપીએ છીએ ? બંધુઓ ! ખરેખર હાલમાં ચાલતી સહાયક પદ્ધતિ યાને ભરણુ-પોષણની રીતિથી મનુષ્યોને નિરૂધર્મી, હરામ વૃત્તિવાળા બનાવવાનો શું માર્ગ તેઓ તરફથી ખુલ્લી થવા નથી પામતો ? એ ખામ વિચારણીય છે. હરેક મનુષ્યને સ્વાવલંબી બનાવવા ખાસ શ્રીમંતોએ કાળજી રાખવી જોઈએ. જિંદગાની પર્યાંત બીબના આશ્રયથીજ સુખરાત ચાલે એ પ્રવૃત્તિ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. માટે પોષ્ય કે ઉપપોષ્ય વર્ગનો ભરણુ-પોષણ કરવાની સાથે કંઈપણ યોગ્ય દુષ્કર-ઉલોમ વગેરેનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપવા બૂલવું નહિ. એ વાત ખાસ કુટુંબના અગ્રેસરે ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. તો તે પોષ્ય કે ઉપપોષ્યના જલ્દથી સુખ થઈ પોતાનો પણ અકબુદય કરી શકે છે.

અભ્યાસ પાઠ ૧૫ મો.

૧ ગમે તે ભોગે પોષ્યવર્ગનું પોષણ કરવું.

૨ પોષ્યવર્ગના જરૂરી પાત્રોને યોગ્ય કેળવણી આપવા-અપાવવા સગવડ કરવી.

૩ અજ્ઞાત આશ્રિતવર્ગની સાથે ઉદાર અને આનંદથી વર્તવું.

૪ પોષ્યવર્ગ, સ્વકર્ત્તવ્ય પરાયણ થાય તેમ યોજના કરવી.

૫ કોઈપણ માણસ દુઃખદ સ્થિતિમાં સપડાય, ત્યારે અવશ્ય મદદ કરવી.

૬ પોષકે હુમેશાં ગંભિરતા, સહનશીલતા અને શાંતિ ધારણ કરવી.

૭ ગમે તેટલા ઉપકાર કરવા છતાં પોતાની બડાઈ ન બતાવવી.

૮ પોષ્ય કે ઉપપોષ્ય વર્ગને સ્વાવલંબી બનાવવા.

૯ આર્થિક સહાય કરતાં વિદ્યા, હુન્નર કે ઉદ્યોગ માટે વિશેષ સહાયક બનવું.

કર્ત્તવ્ય ૧૬ મું. શિષ્ટાચાર.

સુશીલ સમાજનો ! ગતદિવસે પોષ્યવર્ગ સંબંધે કહેવાયેલું. આજે શિષ્ટાચાર વિષે પ્રવચન કરવાનું છે. મહાશયો ! પોષ્યવર્ગનું ભરણુ-પોષણ કરનારજ શિષ્ટાચારનું ખરી રીતે પ્રતિપાલન કરી શકે છે. જે મનુષ્ય પોતાનું કે સ્વકુટુંબનું

મહું કરી શકે છે તે બીજાનું પણ કરી શકે. શિષ્યાચારની પ્રજ્ઞાત પોતાથીજ થવા પામે છે. શાસ્ત્રના પુરૂષો માનસિક, પ્રાયિક અને કાયિક વગેરે અનેકધા શિષ્યાચાર કહે છે. શિષ્ય પુરૂષ મારે અનુભવિ પુરૂષો નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરે છે:—

સદ્વિદ્યા ને સદ્વર્ત્તન સાથે શાસ્ત્રના ફરમાન મુજબ શિક્ષકાળના સંલેગોને અનુસરી, અનિર્દિત કાર્ય કરનાર શેષજન ગણાય છે. તેમની તમામ પ્રવૃત્તિ જનસમાજને હિતકર્તા હોય અને અંતઃકરણ પવિત્ર અને કર્ણભાગ હોય તે શિષ્યાચાર કહેવાય. જેમની વાણી હિતકર, નિયમિત અને સત્ય સ્વરૂપ હોય છે; તેમજ શરીર, દેશસેવા કે જનસેવાના કામ મારે દુઃખી-દીન, અનાથ કે મુંઝા પ્રાણીના સંરક્ષણ વાસ્તે અર્પણ કરેલું હોય છે. જેમની લક્ષ્મીનો સદુપયોગ, સદ્દેશવણી આપવામાં, ધર્માદાના સ્થળો બંધાવવામાં, નિરાશ્રિતો મારે આશ્રમો જોડવામાં અને દવાખાનાં વગેરે અભિવૃદ્ધિના કામમાં થાય છે. એવા ઉત્તમ આચરણવાળા પુરૂષોનું પ્રજ્ઞા સાથે અનુકરણ કરવાની ખાસ દરેક મનુષ્યને જરૂર છે. તે જોઈ બિવિધની ઉછરતી પ્રજા પણ તે પગલે આલવા લલથાય, અને શિષ્યાચારના પાલનપૂર્વક પોતાનો સ્વકુટુંબ કે શાલી અને સ્વદેશનો ઉદ્ધાર કરી શકે. પોતાની સર્વ સંપત્તિના ભોગે પણ અહિંસાત્મક વર્તન કરવું તે મુખ્ય શિષ્યાચાર છે. જેનાથી સર્વત્ર શાંતિ અને પ્રેમનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી શકાય છે.

એક રાજા પોતાની પ્રજાના અભ્યુદય માટે સર્વ પ્રકારની સામગ્રી પુરી પાડવા અત્યંત કાળજી રાખતો અને તેને પુત્ર-પુત્રી તરીકે ગણતો. તેથી પ્રજામાંના કોઈપણ નિરપરાધી પુરુષને પોતાના અથવા રાજ્યના ગમે તેવા જરૂરી સ્વાર્થ માટે હુઁળ આપવા ન ઈચ્છતો. પ્રજાના શ્રેયથીજ રાજ્યનું શ્રેય છે. એમ અંતઃકરણથી માનતો. રાજા અને કુશળ પ્રધાન-મંડળ ધાર્મિક વિષયમાં પરમ આસ્તિક અને ઉદાર હતા; પરંતુ રાજાનો એક પુરોહિત, આસ્તિક છતાં સંઘર્ષદાશુ હતો. કોઈ કોઈ પ્રસંગે રાજ્યસભામાં ધાર્મિક ચર્ચા સભા પુરોહિત અને રાજાના વિચારો બુદ્ધિ પડતા. રાજાના ઉદાર વિચારોને લઈ પ્રધાન મંડળ પણ તેજ વિચારોને અનુમોદન આપતું. તેથી પુરોહિત પોતાનું અપમાન થયેલું માનતો. એક સમયે રાજા પોતાના હુશ્મનને છત્તીને સંઘ્યાકાળે શંકરમા પ્રવેશ કરતો હતો, તેવામાંજ કોઈને દરવાજો તુટી પડ્યો; પણ કોઈને નુકશાન ન થયું. પુરોહિતે જણાવ્યું કે:—રાજા ! અત્યારે અશુભ સમય છે, માટે રાત્રી શંકર બહાર બહીચામા ગાળવી. પંડેલ દરવાજો દુરસ્ત કરાવવા પ્રધાને તન્કામ ગોડવણ કરી પ્રાતઃકાળે નગરમાં પ્રવેશ કરતાં ફરીથી તેજ દરવાજો તુટ્યો. રાજાએ નાર્દર્શ પુરોહિતને પૂછ્યું કે એ વખત દરવાજો કેમ તુટી પડ્યો ? પુરોહિતે કહ્યું કે:—નગરની અધિષ્ઠાતા યાજ્ઞીક સમાધાને કેવળ યયો દેવ તેમ જણાય છે. વાસ્તે એક મહા પવન બોમ મળ્યાનું આવી શાંતિકર્મ કરાવીએ તે આ

પ્રકોપ ટળવા પામે; અને લાવિધ્યમાં આપને તથા પ્રજાને
 શાંતિ થાય. પુરોહિત મનમાંજ વિચાર કરવા લાગ્યો.
 કે:—રાજા ઘણી વખત સભામાં અહિંસાત્મક શિક્ષાચાર
 વગેરે વાતો ઉપર બહુજ ભાર આપે છે. એટલું જ નહિ પણ
 સર્વસ્વનો નાશ થાય તોપણ મનુષ્યે શિક્ષાચાર છોડ્યો નહિ
 એમ અનેક પ્રસંગે બોલે છે. તો આજે તે અહિંસાત્મક
 શિક્ષાચારનું કેટલા પ્રમાણમાં પાલન કરી શકે છે ? તે જાણ-
 વાનો આ સમય છે. રાજાએ ત્હેના દુહયની કંઈક અંશે હકી-
 કત ત્હેના ઘેરા ઉપરથી જાણી લીધી અને મનુષ્યસોજ
 આપવાનું સાંભળીને રાજાએ કહ્યું કે:—અરે ! પુરોહિત ! તું
 આ શું બોલે છે ? મારા અદમ અને ક્ષણિક સ્વાર્થ માટે
 ઉનમ નરદેહનું જલિદાન આપવું તો દૂર રહ્યું, પરંતુ કોઈ પ્રા-
 ત્તીનું પણ જાળીદાન હું આપીશ નહિ. રાજ્યના ક્ષણિક વૈભ-
 વની કિંમત કરતાં નરદેહની કિંમત વિશેષ છે, એમ હું ખાસ
 માનું છું. માટે શાંતિ નિમિત્તે જીવનું યોગ્ય દાનપુન્ય કરો.
 છતાં પુરોહિત પ્રજાના અગ્રેસરોને આડું અવળું સમજાવી
 ખોટે રસ્તે દોર્યા. જેથી એક દરિદ્ર મનુષ્યને દ્રવ્યની ઘણી
 લાલચ આપી તેના સાત પુત્રમાંનો એક નાનો પુત્ર મનુષ્ય-
 યન માટે પ્રજાદ્વારા રાજા પાસે રજુ કરાવ્યો. મુખ્ય નાગ
 રિકોએ અરજી કરી કે:—હે અન્નદાતા ! આપના દેમકુશળ
 માટે જલિદાન આપવા આ બાલકને રજુ કરીએ છીએ અને
 તેની હત્યાથી જે પાપ થાય તે અમારા ગિરપર લેવા તૈયાર

શ્રીએ. ત્યારે રાજાએ જણાવ્યું કે:—મારા નિમિત્તે થવાના પાપનો ભોક્તા હું જ થાઉં, તેમજ પ્રજાએ કરેલા પાપ-પુણ્યનો છઠ્ઠો ભાગ રાજાને મળે છે; એમ શાસ્ત્રનું કથન છે. “અરે ! જ્યારે જ્યારે ધર્માધિકારી પુરૂષો (ગૃહસ્થો કે ત્યાગીઓ) અધશ્રદ્ધાથી કે સ્વાર્થાધિ બને છે, ત્યારે ત્યારે લોકોને સ્વધર્મના માર્ગે દોરવામાં પાછી પાની કરતા નથી. ખરેખર, પ્રાચીન કાળમાં પણ આપજીવી ગ્રાહ્યભોજ્યે પોતાની સત્તાનો અવજો ઉપયોગ કરી હિંસામય નરમેધ કે અશ્વમેધ વગેરે યજ્ઞોની પ્રક્રિયા ચલાવી, જેથી સર્વત્ર હિંસામય પ્રવૃત્તિ જોસભેર ચાલવા લાગી; પરંતુ તે વખતે જૈનના છેલ્લા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુએ અને ખુદ્દ ભગવાને ગ્રાહ્યભોજી પોપલીલાનો પડદો તોડીને અહિંસાનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાવ્યું. આ વખતે આ પુરોહિતે પણ તેજ રીતિનું અનુકરણ કરી આ ભોગો લોકોને પોતાની જાગમાં ફેલાવેલ છે. એમ હૃદયથી વિચારીને પુરોહિત અને પ્રજાજનને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે હું કેાઈ કાળે પણ મનુષ્ય વધે કરવા આજ્ઞા આપીશ નહિ. આમ વિવાદ ચાલતા હતા તંવામાં રાજાની દૃષ્ટિ રજુ થયેલા બાગકપર પડી. બાગકને હાલતો જોઈ આશ્ચર્ય પામી રાજાએ પૂછ્યું કે:—હું વનના માટા કેવ, દાનવ કે માનવ મરણના નામમાત્રથી ત્રાસ પામે છે, પણ તને તો મારવા માટેજ અત્રે લાવેલ છે એમ તું જાણે છે; છતાં શા માટે હસે છે ? બાગકે પ્રસન્ન વદને જવાબ આપ્યો કે:—હું જા-ગ્રાહ્ય પ્રતિપાત્ર ધર્મપ્રિય રાજા ! જ્યાં લગી કેાઈપણ ભય પામે ન

આગ્યો હોય ત્યાં લગલું ડરવું કે રડવું શું? તેમજ લય ખામે
 આવે તો પણ રડવું કે ડરવું શા માટે? બાળકના આવા નિરર
 ઝાંઝ સાંભળી રાજા અતિ ખુશ થઈને કહેવા લાગ્યો કે—
 અહો પ્રલંબનો! જ્યાં મુખી મારામાં ક્ષાત્તેજ છે; ત્યાં મુખી
 મારા સંપૂર્ણ રાજ્યલોભે પંજુ આ બાળકનો વાળ વાંકો કરવા
 દર્શન નહિ, તે નિર્દોષ બાળકને પોતાના ખોળામાં બેસાડી
 શિશુબન કર્યું. આ બાળકની પવિત્રતા અને રાજાનો અ-
 હગ અહિંસાત્મક શિષ્ટાચાર-ઉત્તમ આચરણના પ્રભાવથી
 અહિંસાદેવી પ્રગટ થઈ અને પ્રસન્ન વદને તેમના પર પુંપવૃદ્ધિ
 કરી તત્કાળ દરવાજાની સ્થિતિ અસલ જેવી બનાવી દીધી.
 બંધુઓ! હાલ કેટલાએક રાજાઓ ધર્મધેલછા અથવા
 વહેમના નિમિત્તે પાછા કે બકરા વગેરેનો લોભ માતા
 કે દેવના નામે આપે છે. તેઓ આર્થ સિદ્ધાંતોના પવિત્ર
 હરમાને તરફ આંખ મીચામણા કરી બેઠરકાર બને છે. જો-
 ટણુંજ નહિ; પરંતુ તેથી દાઢ લાભ ન મેળવતાં પરિણામે
 દેશને આર્થિક તેમજ ધાર્મિક હિતજો અનેક રીતે નુક-
 યાન થવા પામે છે. એ વાત મુવિદિત છે માટે જે રાજ્ય
 રેગ કે દેશ પણ પ્રલંબ હિંસાત્મક અશિષ્ટાચાર-નિર્દિન પ્ર-
 વૃત્તિ આશયી હોય તો તે પ્રવૃત્તિને સદતત નાશ કરવા રાજા
 કે પ્રજાએ તનતોડ મહેનત સાથે સત્ય કે હાજવરનો સદુપ-
 યોગ કરી સર્વત્ર અહિંસાત્મક શિષ્ટાચારની પ્રવૃત્તિ વ્યાપુ દ-
 સવી-કરાવવી એ લેહમની ખાસ દરજ છે શિષ્ટાચારના પાલન

થીજ રાજ્ય કે પ્રજાનો અભ્યુદય થઈ શકે છે. એ
લક્ષ્યમાં રહેવીજ જોઈએ.

અભ્યાસ પાઠ ૧૬ મો.

- ૧ સદ્વિદ્યાપૂર્વક અનિર્દિત કાર્ય કરનાર શિષ્ટ કહેવાય છે.
- ૨ લોકમાં અપયશ થવા પામે તેવું કાર્ય ન કરવું.
- ૩ હમેશાં દુઃખી પર કરુણા કરી યોગ્ય સુખના સાધનો મેળવી આપવા.
- ૪ ઉત્તમ કાર્યમાં સદા ઉદ્યોગશીલ બનવું.
- ૫ ઉત્તમ વિદ્યાવાન થવા કરતાં ઉત્તમ સદ્ગુણી થવા ખાસ કાળજી રાખવી.
- ૬ સદાચાર એ ગુણ જનસમાજનો પરમહિતૈષી છે.
- ૭ ખોટો આડંબર કે ઉદ્વેગનો ત્યાગ કરવો.
- ૮ પોતાની શક્તિનો સદ્કાર્યમાં ઉપયોગ કરવો.
- ૯ દેશકાળના સંજોગો ધ્યાનમાં રાખી સદ્પ્રવૃત્તિ કરવી.

કર્તવ્ય ૧૭ મું અતિથિ-સન્કાર.

બહાદુર વીરપુત્રો ! ગમકાલે શિષ્ટાચાર વિષય પરત્વે
વ્યાખ્યાન હતું. આજે ‘અતિથિ સન્કાર’ ઉપર વિચેચન કર-
વાનું છે. જે શિષ્ટાચાર સંપન્ન હોય તેજ અતિથિનું સન્માન
કરી શકે છે. પ્રાચીન કાળમાં આર્ય સંતાનોના હૃદયમાં

અતિથિના સત્કાર કરવાની સાગણી જોતપ્રોત હતી, જેથી દોષપણ અજ્ઞાત મનુષ્યની શુદ્ધતા પૂરણ પ્રેમથી કરવામાં આવતી. વર્તમાનમાં બહુધા સ્વાર્થીય સત્કાર કરવાની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. અરે ! નજીકના સગા-સંજાંધી કે સ્વધર્મિ બંધુઓનું આગમન સંગીન કારણસર થયેલ હોય તોપણ હિમની સેવા કે સન્માન હૃદયના ઉમંગકાથી કરવામાં ધણીજ ઉજુપ જોવાય છે. કાં ક્યારે આવ્યા ? રોકાશે ? ક્યારે જવાના ? આવીજ પ્રશ્ન પરંપરા કરવામાં આવે છે. અરેઅર ! અતિથિનું સન્માન કરવું એ આર્યપુરુષોનું ખાસ ભૂખણ ગણાતું, તે આજે ગોરિયાની ઠગવિદ્યા જેવી થવા પામી છે. માટે બંધુઓ ! જે પ્રાચીન પ્રવૃત્તિ મૂલપ્રાયઃ થવા પામી છે, તેને સંજીવન કરવાની ખાસ જરૂર છે.

સામાન્યતઃ સર્વ મનુષ્યનો ધર્મોચિત આદર-સત્કાર કરવો એ માણસનું વ્યવહારિક ઉચ્ચ દર્શન્ય છે. તથાપિ દેવ, અતિથિ અને દીન એ ત્રણેનો ખાસ કરીને આદર-સત્કાર કરવો; પણ એ ત્રણેની ઓળખાણ હોવી જોઈએ.

૧ દેવ=અવિદ્યા આદિ કલેશ, કર્મ અને મુખ-દુઃખની મુશ્કેલી રહિત, અજર, અમર, વીનશય, (શય દેવ રહિત તે) જ્યોતિઃ સ્વરૂપ પરમાત્મા તે.

જે અરિહંત, ચંદર, શુદ્ધ, શમ, વિષ્ણુ, અદ્વૈતા, ગોઠ વગેરે જુદા જુદા નામોથી સંજોધાય છે તે. આમાંથી જે મનુષ્યો જે મજબૂત સંપ્રદાયની માન્યતા કબુલ રાખતા હોય

તેમણે સ્વ-સંપ્રદાયના ફરમાન અનુસાર તે દેવનું વિવેક પુરઃસર અનન્ય પ્રેમે વંદન, પૂજન અને સ્તવન વગેરે કરી સત્કાર કરવો.

૨ અતિથિના બે પ્રકાર છે. (૧) ત્યાગી (૨) ગૃહસ્થ.

(૧) ત્યાગી અતિથિ=નિત્ય ધર્મકાર્યમાં અમુક તિથિ કે વાર ચોક્કસ કરેલ નથી તે. અર્થાત્ સદા સ્વ નિત્ય નૈમિત્તિક (ધર્મ) કર્તવ્ય કરનારા એવા મુનિ, સાધુ, સન્યાસી, યતિ, પરમહંસ, ઓલીયા વગેરે ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયમાં જે જે માન્યતા છે; તે તે માન્યતા મુજબના વેષ-વર્તન વાળાઓને કોઈ અનિયમિત સમયે મુયોગ થાય, તે વખતે તેનો યથોચિત આદર કરી ભિક્ષાદિવડે સંતોષાય તેમ સત્કાર કરવો; પરંતુ ધર્મ-લેહને લઈને કોઈને તિરસ્કાર કરવો નહિ.

(૨) ગૃહસ્થ અતિથિ=કોઈ પણ દેશ, ધર્મ કે જ્ઞાતિનો ગૃહસ્થ, પોતાના ઘરને આંગણે અગ્નિનક આવી ચડે તે.

તેને યોગ્ય પ્રમાણ શબ્દવડે સન્માન આપી પોતાની સ્થિતિ કે દરજ્જા પ્રમાણે આનંદથી આસન-ભોજન વગેરેથી સંતોષ આપવો અર્થાત્ સેવા કરવી. પરંતુ અતિથિને દેખી કાન આડા હાથ કરી આંખ મીચામણાં કરી નામ્રીપાસ થવું નહિ.

પોતાનાજ તેડાવ્યાથી અથવા અગાઉથી ખગર આપી અમુક દાર્ઘ્યે આવનારા સગા-સંજોથી કે સ્નેહીવર્ગ તે

અતિથિ તરીકે ન ગણાય, પણ પ્રાદુષા (પદોષા) તરીકે ગણાય છે. તેની આગતા-સ્વાગતા કરવી કે રોકવા માટે આ-અહ કરવો એ ગૃહસ્થનું સ્વાર્થમિશ્રિત કર્તવ્ય છે. અતિ-થિનું કરેલું સન્માન સ્વાર્થ વિનાનું છે. કેટલાએક મનુષ્ય એવા સ્વાર્થાધ અને લોભી હોય છે કે કદાચ કોઈ અજાણ્યો જૃહસ્થ-અતિથિ જૂલે ચુકે પોતાના ઘેર આવી ચડે તો તરતજ તેનું અપમાન કરી તિરસ્કાર મુક્ત અપશબ્દો બોલી કાઢી મૂકે છે. એવી રીતભાત ધારણ કરનારા મનુષ્યોને શાસ્ત્રકારો શસ્ત્રસજ તરીકે ઓળખાવે છે.

૩ હીન-ઓછાં પુણ્યને લઈને સાધનના અભાવે કાંઈ પણ પુરૂષાર્થ કરવામાં અસમર્થ તે.

આંધળા, પાંગળા, અશક્ત, તદ્દન નિરાધાર, વૃદ્ધ અને બાળક, મહારોગી, કુદરતના કોપથી એકદમ આક્રમ્તમાં આવી પડેલા વગેરે. તેમને અનુકંપા સાથે ખાન-પાન કે વસ્ત્રાદિ આપી શક્યાનુસારે પોષવાં. તન-મનનાં દુઃખ દૂર કરવા બનતો પ્રયાસ કરવો, પણ ધુતારા-ધર્તીંગ કરનારા, હુન્ન-લક્ષ્મી ન ફાવી જાય તેની ખાસ તજવીજ રાખવી. કોઈક દારણસર આપવાનો યોગ ન હોય તોપણ મિદ્ર વચ-નોથી સંતોષ થમાડવો. મા-બાપ વગેરે વડીલોની ઉચિત પ્રવૃત્તિ જોઈ તહેમનાં નાનાં બાળ બચ્ચાં પણ અતિથિ-સત્કારની જરૂરીઆત જાણી તે પ્રમાણે અનુકરણ કરતાં રીજો છે. તેવા આચરણથી પોતાના કુટુંબની જ્યોતિ યવા પામે

છે અને કરેલા સત્કારનો બદલો કુદરત અધિક લાભ સાથે વિના ધરાદા છતાં એક યા બીજી રીતે તેને આપે છે. પશુ-પક્ષી પણ કરેલા ઉપકારને સંભારી પ્રતિ ઉપકાર કરવાના દાબલા પંચતંત્ર વગેરે શાસ્ત્રોમાં જોવામાં આવે છે. તો માનવ ગણુ અતિથિ-સત્કાર કે પ્રત્યુપકાર કરવા કેમ ચુકેજ? માટે ઉપયુક્ત અતિથિઓની તન, મન, ધન કે પ્રેમથી સેવા કરવી જોઈએ.

એક ગ્રાહણની ૭-૮ વરસની બાળકી પોતાને ખાંવા માટે બે પૈસાની પૂરી લઈ પોતાના ઓટલાપર ઉભી હતી. ત્યાં એક વૃદ્ધ ફકીર આવ્યો. તેની આંખમાંથી આંસુ પડતાં જોઈને કોડીએ 'પૃથ્વુ' કે:-સાંઈખાવા ! તહમે શામાટે રડો છો ? ફકીરે ધીમેથી કહ્યું કે:-હું ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો છું; ક્યાંયથી પણ હજુ દુકાંડો રોટી મળી નથી. તેથી આંખે અંધારા આવે છે. બોલવા બોલવાની શક્તિ કમ થઈ ગઈ છે. આ શબ્દો સાંભળી તે સહૃદય બાલિકાએ દયા લાવી કહ્યું કે:-ખાવા ! તહમે અહિં બેસો, હું મહારી મા પાસેથી ખાવાનું લઈ આવું. એમ કહીને ઝટ દોડતી મા પાસે ગઈ અને માને કહ્યું કે:-મા ! મા ! એક ઘરડા ફકીરને ત્રણ દિવસ થયા ખાવાનું મળ્યું નથી; તેથી તે બિચારાને કેટલી બધી ભૂખ લાગી હશે ? આને આપણે જરા વહેલું ખાધું હતું તેથી મહુને પાછી ભૂખ લાગવાથી ખાવામાટે પૂરી લેવી પડી. તો તે બિચારો ત્રણ દિવસની ભૂખ શી રીતે ખમી શક્યો હશે ? માટે મને રોટલી

વિગેરે કંઈક આપ, હું ત્હને ખવરાવી પાણી પાઈ આવું. મા-
એ કહ્યું કે:—જેટા ! જાજ કાંઈ રસોઈ વધવા પાત્રી નથી
નહિ તર તને પણ પૂરી લેવાં શામાટે પેસા આપતે ? છોકરી
નિરાશ થઈ પાછી આવી ફરીને કહ્યું કે:—સાંઈબાવા ! ઘરમાં
બીજી કાંઈ પણ રસોઈ વધેલી નથી, તેથી આ મ્હારી પૂરી
તમે જ્યો એમ બોલીને પૂરી ત્હને આપી. ડાસાએ (ફરીરે) તે
આપી—પાણી પીધું અને કંઈક શાંતિ મળવાથી આશિષ
આપી કે:—જેટા ! પ્રભુ ત્હારું લક્ષુ કરે. એમ કહી ચાલતો
થયો. કેટલેક સમયે તે બાલિકા સારાં વસ્ત્ર—આબૂપણ
પહેરી માબાપ સાથે પોતાના સગાંને ત્યાં લગ્ન પ્રસંગે
ગઈ હતી. ત્યાંથી એકલી ડેલી બહાર રમવા ગએલી.
બીજા બધાં લગ્નની ધામધુમમાં રોકાયેલ હોવાથી કોઈનું
લક્ષ એ નાની છોકરીપર ન ગયું. એટલામાં એક ધુતારી
બાઈએ પેલી બાલિકાના શરીરપર ધરેણું નેઈને આડું અ-
વળું નેઈતો કોઈપણ માણસ નેવામાં ન આવવાથી આ
પ્રસંગનો ખાસ લાભ લેવા માટે મોડું બંધ કરી ત્હને ખંભે
ચઢાવી ઉતાવળે પગલે તે શહેર બહાર નીકળી ગઈ. દૂર જઈ
ત્યાં કોઈપણ માણસ ન જણાવાથી તેના ધરેણું ઉતારવા
લાગી. પાસેના ઝાડની આથે બેઠેલા પેલા વૃદ્ધ ફરીરે ત્હનું
આવું દુઃકૃત્ય જોઈ ગઈ ત્યાં દોડી આવીને પોતાની ડાંગ તે
દૃષ્ટ બાઈના વાંસાપર મારી. જેથી તે હેબકાઈ જતાં “ ઓ
બાપરે ! મારી નાંખી ” એમ પોકાર કરતી નારી ગઈ. તે
બુઢો હોવાથી ત્હને પકડી શક્યો નહિ, પણ બાલિકાને ને-

તાંજ અગ્રજો પામ્યો કે:-અરે ! આતો તેજ ભલી છોકરી !
 જેણે મહને પૂરી ખવરાવી મહારો જીવ ગયાવ્યો હતો. વૃદ્ધ
 ફરીરે છોકરીને પૂછ્યું કે આ શી હકીકત છે ? ત્યારે તેણે
 પૂર્વની સઘળી ણિના જણાવી. છોકરીની હકીકત સાંભળી
 તરતજ તેના માળાપ જ્યાં હતા, ત્યાં તેડી જઈ તહેમના હા-
 થમાં સોંપી અને ગંધી વાત કહી સંભળાવી. ત્યારે તે છોક-
 રીના મા-ળાપે વિચાર્યું કે:-અરે ! આપણે તો વિવાહની
 ધામધુમમાંજ પડી ગયા જેથી આ હકીકત કંઈ પણ
 જાણવામાં ન આવી. પણ ધન્ય છે આ વૃદ્ધ ફકિરને ! એમ
 હૃદયમાં અતિ ખુશ થઈ અને વૃદ્ધ ફકીરનો મહાન્ ઉપકાર
 માનવાની સાથે ઘણીજ પ્રશંસા કરી. ત્યારે ફકીરે કહ્યું કે:-
 આ છોકરીએ અતિથિ-સત્કાર કરી મહને જીવતો રાખ્યો તો
 આજ તેનો જાન ગયાવવા ખુદાએ ભલી તક આપી. યાને
 તહેમના કરેલા સન્માન સાથે ઉપકારનો ગદલો વાળવા હું
 ભાગ્યશાળી થયો.

ગંધુઓ ! કોઈનું પણ સન્માન કે સત્કાર કરવાથી
 કુદરત ચોક્કસ ગદલો આપવાને ગંધાયેલજ છે. અલગત !
 આપણી ફરજ માત્ર એજ હોવી જોઈએ કે કોઈપણ અતિ-
 થિનો સત્કાર શુદ્ધ અંતઃકરણથી ફળની આકાંક્ષા વિના કરવો
 જોઈએ. તેજ આપણે ખરા આર્યમાતાના સંતાનોનો દાવો
 કરી શકીએ.

અભ્યાસપાઠ ૧૭ મો.

- ૧ ઘર આગળ આવેલા કોઈપણ અતિથિનો વચનથી સત્કાર કરવો.
- ૨ આવેલા અતિથિને માન સાથે યોગ્ય રથળે આમન આપી બેસાડવા.
- ૩ આવેલા અતિથિને ખાન-પાનનો આદર ગ્રેમ સહિત કરવો.
- ૪ આવેલા અતિથિની સંપત્તિ અનુસાર બરદાસ્ત કરવા શુ-દ્ધ નહિ.
- ૫ પુરોણા કરતાં અતિથિનો વધારે આદર-સત્કાર કરવો એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે.
- ૬ અતિથિ-સત્કારની શક્તિ ન હોય તો નમ્રતા દાખવવી.
- ૭ બદલાની આશા રાખ્યા સિવાય અતિથિ-સત્કાર કરવો ભ્રમ્યે.
- ૮ અતિથિ-સત્કાર કરવામાં દેશ, બાતિ કે ધર્મભેદ ન હોવો ભ્રમ્યે.
- ૯ સગા-સંબંધી કે સ્નેહીઓ અતિથિ તરીકે ગણાતા નથી.

કર્તાવ્ય ૧૮ મું. દેશયાત્રા.

શાણુ આત્મબંધુઓ ! જત વ્યાખ્યાનમાં અતિથિ સત્કાર વિષય ચર્ચવામાં આવેલ હતો. આજે દેશયાત્રાનો વિષય હાય ધરવામાં આવે છે. અતિથિનું સન્માન કરવાનો પ્ર-

સંગ કેવળ પોતાના ઘરમાં જ મળે છે એમ નથી; પરંતુ દેશ-
 વિદેશમાં જ્યાં જ્યાં જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાં પણ
 અતિથિનો સુયોગ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે ત્યાં પણ તેમનો સત્કાર
 કરવા ચુકવું નહિ. દેશયાત્રા એ વિષય ઘણો જ મહત્વનો છે. સ્વ-
 દેશ એજ આપણું સ્વર્ગ છે. અરે ! સર્વસ્વ જ છે. એ વાત જે
 માણસને ગળે હોય તે મનુષ્ય ગાહે ત્યાં દેશયાત્રા કરવા ગયો
 હોય, ત્યાં પણ સ્વદેશની દાઝ અંતઃકરણમાં સ્ફૂરતી હોય. ડોઈ
 પણ સ્થિતિએ આપણે સ્વદેશનો અભ્યુદય કરી શકીએ એ
 વિમર્શન પૂર્વક દેશાટન થતું હોય તો જ ઉપયોગી છે. અલ-
 બત ! પોતાના વ્યવહારિક, આર્થિક કે બીજા ડોઈ પણ પ્રકારના
 સ્વાર્થ નિમિત્તે દેશાટન કરવાનું પ્રસંગ મુખ્ય હોય; છતાં પણ
 ગૌણ સ્થિતિએ પોતાના દેશમાં વિશેષ સંપત્તિની વૃદ્ધિ કેમ
 થવા પામે તે પણ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રહેવો જોઈએ. અને વિદે-
 શમાં જવાથી વિવિધ વ્યવહારિક કે પારમાર્થિક લાભ સાથે
 અનુભવ મળવા પામે છે. અનેક તીર્થસ્થળો કે જ્યાંના શુદ્ધ
 વાતાવરણ દ્વારા વિચાર શુદ્ધતાનો અપૂર્વ લાભ મળે છે. જેના
 વતી ઐહિક પારલૌકિક શ્રેયઃ સાધવામાં સાનુકૂલતા થવા પામે
 છે. ડોઈ પ્રસંગે પવિત્ર ભૂમિમાં જવાથી વિચારની નિર્મળતા
 સાથે પૂર્વ સંસ્કારનું સાક્ષાત્કાર યાને જાતિસ્મરણ (પૂર્વ
 ભવની સ્મૃતિ) થવા પામે છે. એમ અનુભવિ શાસ્ત્રજ્ઞ પુર-
 પોતું કથન છે. તેમજ પ્રાચીન આર્ય ઋષિ મુનિના અને હા-
 લના પાશ્વર્ય વિદ્યાનોના કથન મન્ત્રણ ચતુર્શઃ વિદ્યા, લક્ષ્મી

સહિષ્ણુતા અને વિવિધ અનુભવો વિગેરે મેળવવાનાં અનેક કારણો પેઠી દેશાટન-દેશયાત્રા, પણ એક કારણ ગણાય છે. ચતુરાઈ મેળવવાની જરૂર એ છે કે કદેક કાર્ય વ્યવહારમાં ચતુરાઈ (વિવેક બુદ્ધિ) નો ઉપયોગ કરવો પડે છે. જેને લીધે તમામ કાર્ય સરસ રીતે સહેલાઈથી ખાર પાડી શકાય છે. પણ સ્હાપણ, વગર કદેકું કાર્ય નિષ્ફળ નીવડી ઘણી વખતે અનિષ્ટ ફળ આપે છે. દેશાવર કરવાથી, શરીર કસાય છે; મન મજબુત થવાની સાથે હૃદય ખીલવા પામે છે. અનેક દેશનાં બુદ્ધાબુદ્ધા પ્રકારના લોકોના રીત-રીવાજ નિહાળવાથી, સમાગમમાં આવવાથી, સ્વ-પરના વર્તન વગેરેની તુલના કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થવા પામે છે. જેને લઈને કેટલાએક સફળો બ્રહ્મ કરી શકાય છે અને હૃદય વિશાળ બને છે. દ્રવ્ય મેળવવાની સુક્તિ-પ્રસુક્તિ ચોખી તેનો વિશેષ લાભ લઈ શકાય છે. મુસાફરી કરતાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે:-આર્યધર્મની ઉચ્ચ નીતિ-પ્રવૃત્તિને બાધ ન લાગે અને અભક્ષ્ય ભક્ષણ આદિ દુર્ગુણોનો ચેપ ન લાગવા પામે; તે માટે ખાસ કાળજી રાખવાની જરૂર છે. કેમપણુ દેશમાં જઈ મોતાના નિંદા આચાર-વિચારની પ્રવૃત્તિથી સ્વદેશનું ગૌરવ ઘટવા ન પામે. એટલુંજ નહિ પણ આપણા પવિત્ર જીવનની છાપ બીજા પર પડવા પામે તેમ વર્તવું અને ત્યાંના પૂરણ અનુભવી બનવું. પરંતુ જેમ આગગાડીના ડબ્બા હાંદો માઇલની મુસાફરી કરવા છતાં પણ કોઈ અનુભવ

મેળવી શકતા નથી; તેવી “ આંધળી દોટ ” પેઠે મુસાફરી ન કરવી. તે દેશના તલસ્પર્શી થઈ ખરો અનુભવ મેળવવો, તેજ દેશયાત્રાની ખરી સાર્થકતા છે. જો કોઈ દેશમાં જતાં આર્થિક-વ્યવહારિક તથા પારમાર્થિક હાની થવાનું સંગીન કારણ જણાય તો વિવેક સાથે તેવી સ્થિતિમાં ન સપડાવા કાળજી રાખવી. દેશાટન કરવાની ઈચ્છાના અનેક કારણો પૈકી કેટલાએક કારણો નીચે દર્શાવવામાં આવે છે:—

૧. અન્ય દેશો જીતવા, ૨. સ્વધર્મ ફેલાવવા તેમજ તીર્થયાત્રાની લાગણી, ૩. વેપાર વૃદ્ધીની આકાંક્ષા, ૪. પૃથ્વીપરના અનેક પદાર્થોની શોધખોળ કરી અધિક લાભ મેળવવાની કાળજી, ૫. સૃષ્ટિ સૌંદર્ય નિહાળવાની લાવના વગેરે.

બંધુઓ ! કેટલાએક ધર્મવેલછાથી કિવા રૂઢ સંસ્કારથી એમ માને છે કે આપણા (આર્ય) થી અમુક દેશમાં જઈ શકાય. કદાચ જો તેથી કોઈપણ મનુષ્ય આગળ વધીને અન્ય દેશમાં જવા પામે છે તો તે તરફ તિરસ્કાર પૂર્વક જ્ઞાતિ બહિષ્કારના શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. બંધુઓ ! પ્રાચીન શાસ્ત્રો કે ઇતિહાસોથી જાણવામાં આવે છે કે આર્યલોકોએ ઘણુંજ દેશાટન કર્યું છે. એ વાત ખાસ ખ્યાલમાં રહેવી જોઈએ. અલબત્ત ! જે દેશમાં જવાનું હોય ત્યાં શારીરિક માનસિક કે આધ્યાત્મિક શુદ્ધતા જાળવવા સતત પ્રયત્નશીલ રહેવું એ ખાસ ન ભૂલવું જોઈએ.

अध्यास ५४ १८ भा.

- ૧ દેશયાત્રાથી શરીર અને મન કલ્પાવાની સાથે આર્થિક લાભ મેળવવામાં આવે છે.
- ૨ દેશયાત્રાથી નવીન ઉદ્યોગ-દુર્ગતરક્તમાં ગ્રીષ્મી યાજ્ઞ થાય છે.
- ૩ દેશયાત્રાથી ભાષા, શૈલિ-શૈવાલ અને ધર્મનો જુદો જુદો અનુભવ મળે છે.
- ૪ મુસાફરી કરવાથી પરસ્પર વિચારોની આપ-લે કરવાનો સુયોગ મળે છે.
- ૫ વિદેશ ભ્રમણથી જાહેરાત અનુભવવડે હૃદયની વિશાળતા થવા પામે છે.
- ૬ દેશયાત્રાથી પરસ્પર કલ્પ-વિકલ્પ (વ્યાપાર) થી લક્ષ્મીમાં વધારો થવાથી સ્વદેશની આબાદી કરી શકાય છે.
- ૭ દેશયાત્રાથી અનેક મુદ્દિઓંદર્વાના નિરીક્ષણ સાથે કુદરતની અગાધ રચનાનું જ્ઞાન થાય છે.
- ૮ દેશયાત્રાથી જુદા નીલવાનાં સંધ્ય વિચારોંસ્વાકાંચ મેળવવામાં આવે છે.
- ૯ દેશયાત્રાથી મહાપુરુષોનાં તમામ ગુણો વિવિધ દાખા મળે છે.

કરવો; પરંતુ ખરાબ અનીતિમય કામકાજ માટે શરમ રાખી અટકવું એ લાલદાયક છે. વિવેક બુદ્ધિથી એ ગુણનો ખાસ ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

આષાઢભૂતિ નામે એક જૈનાચાર્ય હતા. તેમને જ્ઞાન સંપન્ન તથા ક્રિયાસંપન્ન એવા ૪ શિષ્યો હતા. આયુષ્યના અંત સમયે પ્રત્યેક શિષ્યોને આચાર્ય સૂચના કરતા કે:—“જે તુમે સ્વર્ગમાં જવા પામે, તો મહુને ચેતવજો કે અમો ધર્મ પ્રભાવથી દૈવસંપત્તિ પામ્યા છીએ ” છેવટે ૩ શિષ્યો સમાધિ મરણે સ્વર્ગલોકમાં ઉત્પન્ન થયા. પરંતુ કોઈએ ગુરૂની સૂચનાનો અમલ ન કર્યો. છેવટે ચોથા શિષ્યને તેના મરણાંતે ખાસ સૂચના કરી કે:—“ ત્રણ શિષ્યોમાંથી કોઈ પણ ન આવ્યા; હવે તું ચોક્કસ ચેતવવા આવજે ” તે શિષ્ય પણ કાળ-ધર્મને પ્રાપ્ત થઈ દેવયોનિમાં ઉપજ્યો. તે ચેલો તત્કાળ ન આવવાથી ગુરૂએ જાણ્યું કે સ્વર્ગ કે નર્ક કંઈપણ નથી. જે સ્વર્ગ હતો તો ખજાર આવતે. એમ વિચારી ત્યાગીપણું છોડી ઘર જવા તૈયારી કરી. “ શા માટે અમથું દુઃખ લોગવવું—સંસારના સુખ છોડી દેવાં ! ” એમ ચોક્કસ કરી પોતાના ઘર જવા માટે નીકળ્યા; પણ વસ્ત્રો વિગેરે ખીણ વસ્તુની સામગ્રી ન હોવાને લીધે સાધુ વેષે ચાલવા માંડ્યું. આ હકિકત ચોથા શિષ્યે સ્વજ્ઞાન બળથી જાણી કે—“ગુરૂ ધર્મથી પતિત થવાની અણીપર છે ” માટે એકદમ ત્યાં જઈ તેને મારે સુરસ્તે ચડાવવા જોઈએ. દૈવીશક્તિવડે તરતજ ગુરૂની પરીક્ષા માટે દિવ્ય નાટકનો આરંભ મનુષ્યરૂપે કર્યો. દૈવી સંગીત અને વા-

છાંત્રનો મધુર આલાપ સાંભળી શુરૂ તે તરફ જવા લાગ્યાયા અને ત્યાં આવ્યા નાટક જોતાં મનમાં ખુશ થયા કે—“અહો ! સંગીતની શી મધુરતા ! તેમજ નાટકના પાત્રની શી લાવણ્યતા ! સાધુપણમાં આ જમું શી રીતે જોવાત ? ” આ મુઠ્ઠા માનસિક વિચારો પેલા દેવે જાણ્યા અને વિચાર્યું કે શુરૂને પેશની કે કર્તવ્યની હરકાતજ નથી. ફક્ત અંસાર-મુખનીજ લાલસા છે. છ માસ પર્વત નાટક જોવામાં ઠાગ ગાળ્યો; છતાં દેવશક્તિના પ્રભાવે શુરૂને સુધા કે તૃપ્તિનો ખજાનો મળ્યો ન પડી; છતાં અત્યંત મુમય થયો હોય એમ જણાયું ! ઉપરે શુરૂ આગળ આવ્યા. ફરી દેવે પણ એક શહેરનો દેખાવ કર્યો. તેમાંના ઘણા માણસો શુરૂના દર્શન અર્થે સંઘર્ષે વાહન વગેરે સામગ્રી સંવિત નાંખી નાખી પડેલા જણાયા. તે માણસોના ઉગ્રમરના છ બાળકો શબ્દગાર સહ સ્ત્રીની આગળ આલપા લાવ્યા. આચાર્યશ્રીને રસ્તામાં જોડીને લેવાયે ચોખ્ખો વંદન કર્યું. આપદભૂતિ આચાર્યે પૂછ્યું કે—“બાળકો ! તુમને કયું જાણ્યો છે ? ” તેઓએ દહ્યું કે—“અમુક શહેરનો સપ આપણને વંદન કરવા આવે છે, તેઓ ઘાટ ઉપરે પડાવ નાખી ત્યાં રહ્યા છે અને આપને તેલવા માટે આ મળી આવ્યા આજ્યા હોય ” એ સાર મુખમાં નિહિત રહેલા આચાર્યે વિચાર્યું કે આ એક ઉપમા તક મળી છે, તેના દ્વારા હવે હવે ઉપદેશન ઉદાહરણની જગ્યાએ હવે જઈ મારી નાખી તેમજ અલગ અલગ ઉદાહરણ, ને સંસારમાં પડ્યા પડ્યા રહેવાના—એવાઈની કલ્પકૃત મટે અને આનંદની મુખ

એટલું કહી આચાર્યશ્રીને પુનઃ નમન કરી દેવ અદ્રશ્ય થયો. છેવટે આચાર્ય પુનઃ દીક્ષા ગ્રહણ કરી સ્વકલ્યાણ કર્યું.

બંધુઓ ! એક લજ્જાગુણના પ્રભાવથી તદ્દન અધઃસ્થિતિએ પહોંચવાની તૈયારી પર આવેલા આષાઢભૂતિ આચાર્ય પુનઃ સ્વકર્તવ્ય પરાયણ બની પોતાનું અંતિમ શ્રેય પ્રાપ્ત કર્યું. લજ્જાથી ઉદ્ધતાઈ વગેરે દુર્ગુણોના પાશમાં સપડાઈ જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો નથી; માટે એ ગુણ ખાસ આદરણીય છે. જેથી ઐહિક-પારમાર્થિક ઉચ્ચ કર્તવ્ય થઈ શકે છે.

અભ્યાસ પાઠ ૧૯ મો.

- ૧ સ્વ-પરને દુઃખ થાય, તેવા કાર્યમાં લજ્જા રાખવી.
- ૨ શરમથી જુગાર, વ્યભિચાર વગેરે કુવ્યસનથી બચી શકાય છે.
- ૩ દેશ-સેવા વગેરે ઉત્તમ કાર્ય માટે શ્રીમાન્ કે ધીમાન્ હોય તો પણ આર્થિક લિક્ષા માંગવા વગેરે કાર્યમાં લજ્જા ન કરવી.
- ૪ સહ્યતા સાથે સત્ય અને હિતકર વચનો કહેવામાં શરમ ન કરવી.
- ૫ કોઈના છિદ્ર જોલવામાં કે જુદું જોલવામાં શરમ લાલકર્તા છે.
- ૬ આહાર વગેરે વ્યવહારમાં જોડી શરમથી દળાવું નહિ.
- ૭ સ્વાર્થપરાયણ થઈ જોડી લજ્જા ધારણ કરવાથી અંતે નુકશાન થાય છે.

૮ લજ્ઞા એ છેલ્લામાં છેલ્લો ઉત્તમ ગુણ છે.

૯ પોતાને કે જનસમાજને પરિણામે હિત થાય તેવા કાર્ય-
માં લજ્ઞા દુર્ગુણરૂપ છે.

કર્તવ્ય ૨૦ મું દીર્ઘદર્શીપણું.

સહૃદય મુત મહાશયો !

ગત વ્યાખ્યાનમાં લજ્ઞા વિષે વિવેચન કરવામાં આવેલું હતું. આજે દીર્ઘદર્શીપણું એ કર્તવ્ય પરત્વે જોલવાનું છે. એક વખત કદાચ કંઈપણ અયોગ્ય કાર્ય કરવા મનુષ્ય પ્રેરાય છે; પરંતુ તે વિચાર કરે છે કે આ કાર્યનું શું પરિણામ પ્રાપ્ત થશે ! એ પ્રશ્ન અંતઃકરણમાં જ્યારે ઉપસ્થિત થવા પામે છે; ત્યારે તે કાર્યથી વિમુખ થવાનો યાને દૂર થવા પ્રયત્ન સેવે છે. દીર્ઘદર્શી એટલે ધણાજ લાંબા વિચાર કરવાની સાથે દ્રવ્ય, ફોત, કાલ અને ભાવનો વિચાર કરવો તે. શાસ્ત્રકારો કહે છે કે હે હવાત્મન ! તું કંઈપણ કાર્ય કરે ત્યારે પ્રથમ ત્હારા બળ (શારીરિક-માનસિક કે આધ્યાત્મિક) નો વિચાર કરને. ત્હેની સાથે આત્મિક વીર્યશક્તિ, ધ્વજા-પૂર્ણ વિશ્વાસ અને વિવિધ સંયોગોને ધ્યાનમાં લઈ કાર્યમાં જોડાને. જે મનુષ્યને સ્વભાગ વગેરેની ધ્વજા નથી, તે કંઈપણ કાર્ય કરી શકતો નથી. કહ્યું છે કે:—‘અદ્વાવાન્ સમતે ફલં’ તેમજ મહાશય એમર્ઝન કહે

છે કે:—‘ જેને પોતાના આત્મા પ્રત્યે શ્રદ્ધા નથી તે માણસ આત્મઘાતી છે ’ માટે દીર્ઘદ્રષ્ટિ એજ મનુષ્યનો ઉંચામાં ઉંચો ગુણ છે. જે ગુણને લઈને ઐહિક-પારમાર્થિક કાર્ય કરી શકાય છે.

દીર્ઘદર્શીત્વનો પરિણામ દીર્ઘસૂત્રીપણામાં ન થવા પામે તે માટે ખાસ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. કારણ કે કેટલાએક મનુષ્યો વિચારની પરંપરા બાંધવામાંજ સમગ્ર વખતનો લોગ આપે છે; છતાં કાર્યની પરાકાષ્ટાએ પહોંચતો નથી. અરે ! શરૂઆત પણ કરી શકતો નથી. વિચાર તહેનું નામ છે કે-સ્વ-પરને સર્વ પ્રકારે હિતકર્તાજ હોવા જોઈએ. વિચાર એજ કે લવિષ્યમાં કાર્યરૂપે થવાની સાથે અમલમાં મુકી શકાય કિંવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે માટે સંસારના અનેક કાર્ય પ્રસંગે દીર્ઘદ્રષ્ટિની જરૂર છે. નાતના, ધર્મના, વ્યાપાર-ઉદ્યોગના, સમાજ સુધારણાના અને રાજકાજ વગેરેના તમામ કાર્યોમાં દીર્ઘદર્શીતાનો ઉપયોગ કરવાથી ફાયદો થવા સાથે સફળતા મેળવી શકાય છે. કાર્ય કરવા પહેલાં વિચાર કરવો જોઈએ કે આ કાર્ય કેવા પ્રકારનું છે ? હું કરી શકીશ કે નહિ ? હાલના સંજોગોને અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ છે ? છેવટે પરિણામ શું આવશે ? કાર્ય માટે કેટલા અને કેવા સાધનોની અવશ્ય જરૂર પડશે ? મને અથવા અન્ય જનોને કેટલું લાભપ્રદ થશે ? વગર વિચાર સંકલના વડે દૃઢ સંકલ્પ પૂર્વક કાર્ય કરવું જોઈએ. વગર વિચારે કરાયેલું કાર્ય ફળદાયી ન થતાં ઉલટું હાનિકર્તા થવા પામે છે. “ આરંભેશૂરા ” એ વાક્ય

મુજબ કેટલાએક ઉપલક્ષ્યોને જોનારા મનુષ્યો કાર્ય કરવાને જાત તૈયાર થાય છે; પણ અલ્પજ્ઞ વિદ્યાર્થીઓ તે કાર્યને અંધુરો છોડી દે છે. જેથી પરિણામે હાનિ તથા હાસ્યને પાત્ર બને છે. તેમ કેટલાએક અલ્પજ્ઞ વિદ્યાર્થીઓ કાર્ય કરે છે; પરંતુ અતિ વિકટ વિદ્યાર્થીઓ આવતાં નિરાશ થઈ કાર્યને પડતું મુકી દે છે. તેથી ધારણું પરિણામ મેળવી શકતાં નથી. ખાસ કાર્યાર્થી પુરુષ ગમે તેટલાં વિદ્યાર્થીઓ આવે તોપણ હીર્ષદ્વિપુરઃસર પ્રથમ કરાયેલ નિશ્ચય મુજબ અડગ રહીને અંગીકૃત કાર્યને સંપૂર્ણતયા પાર પાડે છે. તેજ વિજયી પુરુષ સ્વ-પરનું હિત સાધી શકે છે. કંઈપણ કાર્ય કરવા પહેલાં વિવેક પૂર્વક વિચાર ન કરવાથી અને ઉતાવળપણાથી—ઉછાંછળાપણાથી કે કોઈ પણ આગસમાં સપડાઈ જવાથી કરાયેલ કાર્યનું અનેક રીતે અનિષ્ટ પરિણામ આવવા પામે છે. આ પ્રસંગે એક રમુજી હાસ્ય આપું છું કે:—

કોઈ ગામડામાં એક બ્રાહ્મણ દેવ-મંદિરની પૂજા કરતો હતો. તેના બહારમાં ગામડાના લોકો દાણોદુધી આપતા; તેથી તે આજીવિકા ચલાવતો. એક દિવસ તે પૂજા કરી નિવૃત્ત થઈ મંદિરને બારણે સૂઈ ગયો. કોઈક નિદ્રાવશ થતા સ્વપ્ન આબુ કે:—“દેવ તુમ્હારાન યથા છે, મંદિર સુખડીથી ભરાઈ ગયું છે!” તરતજ તે જાગ્યો અને સ્વપ્નની વાત યાદ લાવી ખુબ ખુશ થયો. જાત બારણું ખોલે કરી તાણું વાસી ઘેર આવીને વિચાર કર્યો કે:—“ઘણું વર્ષ યથા ગામડાના માણસોનું હું અન્ન ખાઉં છું; માટે સવારે આખા ગામને આમ-

ત્રણ આપી દેવપ્રસાદીનું લોજન કરાવું. એમ નિશ્ચય
 સૂતો. પ્રભાતે પૂજારીએ ગામમાં જઈ તમામને નોતડું દીધું
 કે:—“ આજે મારા પર દેવ પ્રસન્ન થયા છે અને દેવ-પ્રસાદીથી
 આખું મંદિર ભરાઈ ગયું છે. માટે દેવ-પ્રસાદીનું લોજન
 જમવા મંદિરે આવજો. ” લોજા ગામડીયાઓએ આસ્તિક-
 પણાના સખએ વાત સ્વીકારી, યથા સમયે સૌ મંદિરે જમવા
 ગયા. પૂજારીએ પૂજા કરવા માટે મંદિર ખોલ્યું; તો અદ્દર
 જતાં કાંઈપણ પ્રસાદી ન જણાઈ. જેથી બહુ શરમાતાં તે પશ્ચા-
 તાપ કરવા લાગ્યો કે:—“ મહેં દીર્ઘદર્શીં ચાને વિચાર વિના
 સાહસ કર્યું; પણ હવે હું શું જમાડીશ ? ” જેથી ભાઈ શ્રી
 એક ખુણામાં છુપાઈ અફસોસ કરતા બેઠા. લોકો જમવા માટે
 ઉતાવળા થવા લાગ્યા. છેવટે કેટલાએક માણસોએ અધિરા
 થઈ ખુમો પાડવા માંડી કે “ હે પૂજારી મહારાજ ! હે પૂજારી
 મહારાજ ! તમામ માણસો હાજર થઈ ગયા ને ઘણા વખત
 થયો છે; હવે પીરસવાને શી વાર છે ? ” એમ બોલતાં બો-
 લતાં મંદિરમાં પેઠા, પૂજારીને ઝિજ્ઞાસાને ખુણામાં બેઠેલો
 જોયો. તેઓએ પૂછ્યું કે:—“ કેમ હજી નીરાંત કરી બેઠા છો ?
 ઉઠો ! બટ પીરસો ” ત્યારે પૂજારીએ કહ્યું કે:—“ બાપુ !
 રાત્રે મ્હને સ્વપ્ન આવેલ, તેમાં મહેં મિઠાઈથી પરિપૂર્ણ
 ભરેલું મંદિર જોયું હતું. અત્યારે તેમાંનું કાંઈ દેખાતું નથી;
 શું દેવ પોતે આરોગી ગયા હશે ? હવે હું જરા નિકા કરું.
 જો મ્હને ફરીને સ્વપ્ન આવે, દેવ પ્રસન્ન થાય અને પ્રસા-
 દીથી મંદિર ભરાઈ જાય તો તરત જમવાનું પીરસું ” આ

સોલજી તે લોકોએ પૂનરીના દીર્ઘદર્શિ વિના અવિચારી કૃત્ય માટે તિરસ્કાર બતાવી કહ્યું કે:—“અરે ! મુરખા ! સ્વપ્નોની મિઠાઈ જમવામાં કાંઈ કામ લાગતી હશે ખરી ?” આ વાત હાજર રહેલા બંધાને બંધુવામાં આવી. જેથી બૂખ્યા-કકળ્યા લોકો ગમે તેમ ઉપહાસ્ય-નિંદા કરી સૌએ પોતાને ઘેર જઈને ખાધું. ત્યારબાદ પેલા પૂનરીને નોકરીથી દૂર કર્યો. પૂનરીએ મનમાં વિચાર્યું કે—જ્યારે મહેં લાંબો વિચાર ન કર્યો, ત્યારે જ મારી આ સ્થિતિ થવા પામી. હવેથી કાંઈપણ કામ કરવા પડેલાં બહુજ વિચાર પૂર્વક વાને દીર્ઘદર્શિપણાથી કામ કરવું એમ અંતઃકરણથી નક્કી કરી તે લોકો પાસે પુનઃ વિનંતિ કરી કે આ એક જુનો માફ કરો. ફરીથી હવે હું આખું અવિચાર્યું કૃત્ય નહિ કરું. છેવટે લોકોએ દયા લાવીને ખાધું તેને કામ સોંપ્યું; પરંતુ તેને જીવનપર્યંત દીર્ઘદર્શિ વિના કરેલ કાર્યનું જ્યારે જ્યારે સમરણ થતું, ત્યારે ત્યારે ધણોજ શરમાતો, પણ છેવટનું જીવન દીર્ઘદર્શિપણાથી શાંતિમય પસાર થવા પામ્યું.

બંધુઓ ! આ અવિચારીપણાથી વાને દીર્ઘદર્શિત્વ ગુણવિના દુનિયામાં કેવા અનિદ પચિણામાં ઉત્પત્ત થવા છે અને શાવ છે. માટે દીર્ઘદર્શિત્વ ગુણને ખાસ કેમવવાની જરૂર છે.

અભ્યાસ પાઠ ૨૦ મો.

૧ દીર્ઘદર્શિપણા વિના કાર્ય બજાવવા પામે છે

૨ દુઃખ વિચારે કામ દરવાથી લોકોમાં અપવશ મળે છે.

૩ વિચાર કર્યા વિના કામ કરવાથી દ્રવ્ય સંપત્તિને હરકત પહોંચે છે.

૪ વિના વિચારે કામ કરવાથી મુર્ખની શ્રેણીમાં ગણાવું પડે છે.

૫ વિચાર વિના કામ કરવાથી પોતાને અને બીજાને હાની -દુઃખ થાય છે.

૬ દીર્ઘદ્રષ્ટિથી કરાયેલું કાર્ય સફળ થવા પામે છે.

૭ દીર્ઘદ્રષ્ટિથી કરેલું કામ સંગીન થવા પામે છે.

૮ વિચારમાળાની હદ ઉલંઘાય તો એકે કાર્ય કરી શકાતું નથી.

દીર્ઘદ્રષ્ટિનું પરિણામ દીર્ઘસૂત્રી રૂપે ન આવવું જોઈએ.

કર્તવ્ય ૨૧ મું ગુણવાનનો પક્ષ.

ધન્યાત્માઓ ! ગદ્ય કાલે દીર્ઘદર્શી પણ એ વિષય ચર્ચવામાં આવેલ હતો. આજરોજે ગુણવાનનો પક્ષ એ કર્તવ્ય પરત્વે વિવેચન ચાલવાનું છે. પ્રીય જાંધુઓ ! દીર્ઘદર્શી-વીચારશીલ પુરૂષ ગુણ-દોષનું ચતુર્થ નીરિક્ષણ કરી શકે છે. દુનિયાના તમામ જીવાત્માઓમાં જે બાબુ (ધોળી અને કાળી) હોઈ શકે છે. ત્યારે આપણી ફરજ એ છે કે ગુણિજનના પક્ષમાં રહેવું. નિર્ગુણી મનુષ્ય તરફ અંતઃકરણથી તિરસ્કાર ન કરતાં દયા કરવી જોઈએ. જેને લઈને તેઓને પણ સુધારવાનો સુપ્રસંગ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સ્વાર્થી મનુષ્યો ક્ષણિક સ્વાર્થમાં સપડાઈ જઈ દેશ, જ્ઞાતિ કે ધર્મ વગેરેના અગ્રેસર, સત્તાધીશ

રાજા કે ધર્મશુરોના વગેરેના ખોટા ખુશામત જોર જની પા-
 યમાલીના ખીજ રોષે છે. પરિણામતો ત્હેનેજ પ્રથમ લોગવણું
 પડે છે. ત્યારે ત્યારે કોઈપણ દેશવાળા સ્વાર્થસાધુ જનીને
 અન્ય વિદેશીઓ સાથે મળી જઈ યાને દેશદોહી જની સ્વદે-
 શમાં યુદ્ધ વગેરેનો પ્રસંગ ઉભો કરે છે. એવા અનેક દાખલા-
 ઓ પ્રાચીન-અર્વાચીન શાસ્ત્રો અને ઇતિહાસોમાં વાંચવામાં
 આવે છે. ખરી માણસાઈ તો એજ છે કે પોતાના સર્વસ્વ
 ભોગે પણ શુભવાન, યા નીતિમાનનો પક્ષ કોઈ કાળે પણ છોડવો
 નહિ, 'યત્ર નીતિ સ્તત્ર જયઃ' એ વાક્યને ખાસ હૃદયમાં કોત-
 રી રાખવાની જરૂર છે. ત્યારે ત્યારે દેશમાં અધર્મ, અનીતિ
 કે સ્વાર્થાધતા વૃદ્ધિગત થવાની સાથે રાક્ષસી ભાવના ઉત્પન્ન
 થાય છે, ત્યારે ત્યારે કુદરત શુભવાન પુરૂષોને જાહેરમાં મુકે છે
 તેવા પુરૂષના પક્ષમાં રહેવું એજ આર્યપુત્રનું કર્તવ્ય છે. મારે
 કોઈપણ દેશના, જાતિના કે ધર્મ સંપ્રદાયના સર્વ મનુષ્યો
 સમાન વિચારવાળા, શુભવાળા કે પ્રવૃત્તિવાળા હોતા
 નથી. કોઈ સફળુણી, કોઈ દુર્ગંધી, કોઈ ઉચ્ચ આશયવાળા,
 કોઈ નીચ વૃત્તિવાળા કિંવા કોઈ પરમાર્થી કે કોઈ સ્વાર્થી
 હોય છે. દરેક સમજણવાળા માણસની ફરજ છે કે સફળુણી,
 ઉચ્ચઆશયવાળા અને પરમાર્થી જનોની ઘેયસ્કર પ્રવૃત્તિથી
 આકર્ષાઈ તેમના પક્ષમાં તન, મન અને ધનથી જોડાવું. પછી
 તે મનુષ્ય સ્વદેશ, સ્વજાતિ કે સ્વધર્મનો હોય યા ન હોય,
 નાનો કે મોટો હોય, શ્રીમંત કે ગરીબ હોય, સત્તાધારી હોય

કે ન હોય, તે વિચાર કરવાની ખામ જરૂર નથી. જે મનુષ્ય
 પાતકના વિના ઉદારચિત્તથી સમગ્ર જન સમાજને હિતક
 સેવિત્ત પારમાર્થિકતા સન્માર્ગે દોરનારા હોય તેમની પ્રતિ
 ક્ષા કરવી. તેમજ પોતાની શક્તિ મુજબ તદ્દતુકળ વર્તન
 કરવું. ધર્મપણ હેતુથી તેમ ન વર્તી શકાય તો પણ વિરૂદ્ધ
 નજર રાખવું. જેઓ સ્વાર્થી, બુલમી, અન્યાયીપણે દેશ-
 ભક્તિ કે ધર્મના દ્રોહ કરનાર બની લોકવર્ગને અવળે માર્ગે
 દોરનારા ધનિક કે સત્તાધીશ ગમે તે હોય તો પણ તેનાથી
 દુરાર્થ જરૂર તેના ખોટા પક્ષકાર તરીકે સામેલ થવું નહિ.
 પણ તેમને આત્મિક શક્તિવડે સવળે રસ્તે લાવવા બદલી
 કાશીશ કરવી. કેટલાએક સ્વાર્થને વશ થઈને માખણકાસ
 બની, દ્રોહ કરનારાને પછે ચડી બંધ છે અને સ્વહિતને
 લોભે આખા દેશનું સત્યાનાશ વાળવા તૈયાર થાય છે. તેને
 તે વખતે ઉપલક્ષ નજરે લાલ જણાય છે, પણ સમય જતાં
 “કર્યાં તેવાં લોગવવાં” એ ન્યાયે કફેડી સ્થિતિમાં આવવું
 પડે છે અને છેવટે જનમાલને તુકશાન થાય છે. ઇતિહાસમાં
 તેના અનેક દૃષ્ટાંતો નોંધાયેલા છે. નિર્ભયી વિલીપણે પણ
 મહાન પ્રતાપી રાવણ જેવા ભાઈના કૃત્યને પણ અપકૃત્ય
 બહી ત્હેનો પક્ષ છોડીને પરમ પ્રતાપી ઉત્તમ નીતિમાન
 પ્રભુ રામચંદ્રજીનો પક્ષ કરી પોતાની સૈનિકશક્તિ વગેરેથી
 મદદ કરવા તત્પર થયો. માટે નીતિમાનના પક્ષમાં રહેવું
 પરંતુ ખુશામતખોર બનવું નહિ.
 રાવણ જ્યારે સતી સીતાનું અપહરણ કરી ગયો, ત્યારે

રામચંદ્રજી યુદ્ધ સામગ્રી સંપન્ન મોટી સેના લઈને લંકાએ
 ગયા. તે વખતે વિશ્વીયલે પોતાના બંધુ રાવણને કહ્યું કે:-
 જે તમે સ્ત્રીતાને લાવ્યા છો તે પાછી સોંપી આપો; જેથી આ-
 પણા પૂર્વજો અને આપણો મુચશ યવાની સાથે રાજ્ય અને
 પ્રજાનું શ્રેયઃ થવા પામે. આ અનીતિથી આપણો વિજય થવા
 પામશે નહિ વગેરે અનેકધા શીખામણ આપી. તેથી વિષયાંધ
 રાવણે અત્યંત કોપાયમાન થઈને વિશ્વીયલને કહ્યું કે:-અરે !
 તું મહારો બંધવ થઈને આવો કાયર કેમ થવા પામે છે ?
 એ વનના ભીલકા મૂને શું કરવાના છે ? શું સ્ત્રીતાને હવે
 હું પાછી આપું ? સાચ તેમ થાયો ! છેવટ મહારા સર્વસ્વનો
 ભોગ આપીશ, પણ સ્ત્રીતા તો પાછી અપાયજ નહિ. વિશ્વીયલે
 કહ્યું. અરે રાજન ! જરા વિચાર કરો. આ અનીતિમય કાર્ય-
 થી તમારા જેવાએ દૂર રહેવું જોઈએ, એટલુંજ નહિ પરંતુ
 કોઈપણ અનીતિ કરનાર પોતાનો કુટુંબી, રાજ્યવર્ગિય અને
 પ્રજાજનમાનો જે હોય તેમને પક્ષપાત વિના પૂરણ શિક્ષા
 કરવી એ તમારી ખાસ ફરજ છે. છતાં તમે પોતેજ જ્યારે
 અનીતિના કાર્યમાં સપડાઈ જવા પામે એ કેટલી બધી ખેદની
 વાત છે ? ખરેખર ! હું તમને કહું છું કે-હું નીતિવાન-
 ગુણવાનનોજ પક્ષકાર છું; માટે આપને વિચાર કરવો ઘટે
 છે. આ સાંભળીને રાવણે વિશ્વીયલનો અત્યંત તિરસ્કાર કર્યો
 અને કહ્યું કે:-તું તો મહા કાયર પુરૂષ છો માટે અહિંથી
 ચાલ્યો જા. આ ત્હારા નિર્માલ્ય વચન હું સાંભળવા માંગતો
 નથી. તરતજ વિશ્વીયલ મહા ગુણવાન અને નીતિપરાયણ

શ્રી રામચંદ્રના પદમાં પોતાની સૈન્ય સામગ્રીસહ આવીને
જાઓ, એટલુંજ નહિ પણ પ્રસંગ આવતાં રાવણ સાથે લડ-
વાને પણ તૈયાર થયો. બાંધુઓ ! ગુણિજનના પદમાં રહેવા
માટે સ્વાર્થ, શુભ કે દૈત્યવને તિલાંશહિ આપવી પડે છે.
દેવો મોહથી શું કે દિગ્દાસથી કંઈ પણ દહાડા વગવાના
નથી. મનહન કે મોહવા કરતાં કરી બતાવવામાંજ ખરી
મહત્તા છે. માટે ગુણિજનના પદમાં રહેવું એજ આપણું
ઉત્તમ કર્તવ્ય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૨૧ મો.

૧. ગુણિજનના પદમાં પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરવું.
૨. ગુણિજન પદથી ઉત્તમ પરિણામ આવે છે.
૩. ગુણિજન પદથી જનને પ્રાશુણ્ય ખીલવા પામે છે.
૪. ગુણિજન પદમાં પોતાનું પાન્ડાનું કાલું કરી શકાય છે.
૫. ગુણિજનને કૌશલ્ય વગેરેના કરવી, પણ પુશ્યમન ન કરવી.
૬. ગુણિજને પદમાં જઈને સમયે પણ ન છોડવો.
૭. દિગ્દાસને લગતું ગુણિજનના મિત્ર તરીકે કાવો ન કરવો.
૮. અવગુણિજનને કેટલેક ન દખાવો એવું સુચનાવડે નીચે
જુલાઈને લખાવ કર્યું.
૯. ગુણિજનના પદમાં નવરત્ન મળે છે એમની નિવા કરી
દાન દેવો અને દાન મોકલવું છે.

કર્તવ્ય ૨૨ મું વૃદ્ધસેવા.

ભવ્યાત્માઓ ! ગત વ્યાખ્યાનમાં શુણ્ણવાનનો પક્ષ એ વિષય ઉપર ભાષણ કરવામાં આવેલું. આજે વૃદ્ધસેવા એ કર્તવ્ય ઉપર વ્યાખ્યાન છે. બહાલા બંધુઓ ! શુણ્ણવાનનો પક્ષ કરનાર મનુષ્યજ વૃદ્ધ સેવા કરી શકે છે. મહારે જણાવવું જોઈએ કે તહમારા હૃદયમાં ઠંડાચ શંકા થશે કિંવા થવા પામી હોય કે:-વૃદ્ધની સેવા કરવી, ત્યારે નાના કે યુવાનની સેવા શામાટે ન કરવી ? આર્યશાઓ માત્ર શુવાત્માઓની સેવા કરવાને ફરમાવે છે. વૃદ્ધસેવાનો અત્ર મુખ્ય ઉદ્દેશ છે; પરંતુ ગૌણતાએ સર્વ પ્રાણીની સેવા કરવી. કારણ કે નદીના એક છે-રેથી બીજે છેડે જનારને વચમાં પુલની જરૂર પડે છે; ત્યારે સર્વની સેવા કરવી એ એક મહા નદી છે. તદેના પુલ તરીકે પ્રથમ વૃદ્ધસેવા કર્તવ્ય પરાયણ બનવું જોઈએ. વૃદ્ધ એટલે કેવળ ધરડા-વિશેષ અવસ્થાવાળા એમ નહિ, પણ આર્ય-પ્રવચનમાં ગણ પ્રકારના વૃદ્ધ પુરૂષ કહેલ છે. ૧ વયોવૃદ્ધ. ૨ જ્ઞાનવૃદ્ધ અને ૩ આરિત્રવૃદ્ધ.

વયોવૃદ્ધ=ગુણ જમાનાનો અનુભવી, લાંબી અવસ્થાવાળો તે એમની પણ સેવા કરવી, કારણ કે તે અચાજ છે માટે સેવ્ય છે. તે માણસ પોતાની જિંદગાનીના અનેક અનુભવનો સંમહ લોકમૂલ્ય પ્રત્યે અર્પણ કરે છે. જેથી આપણું ભાવી શુવન ઘટવામાં તે અનુભવ ઘણેજ ઉપયોગી થવા પામે છે.

૨ જ્ઞાનવૃદ્ધિવિવિધ શાસ્ત્રના તલસ્પર્શી બની ખરું રહ્ય જાણનાર તે. અર્થાત્ કોઇપણ સામાજિક, રાષ્ટ્રીય કે ધાર્મિક વિષયને શાસ્ત્ર, યુક્તિ અને અનુભવથી છણવાની શક્તિવાળો. એ જ્ઞાનવૃદ્ધની પણ આપણને ઘણીજ જરૂર છે. જેનાવતી લોકોને કર્ત્તવ્યકર્ત્તવ્યનું ખરું જ્ઞાન થવા પામે છે, એવા મહાપુરૂષો એક છેડાથી બીજા છેડા પર્યંત શાસ્ત્રીય જ્ઞાનના સંદેશાઓ પહોંચાડી શકે છે; જેથી લોકો ભગ્વત થઇ કર્ત્તવ્યશીલ થવા પામે છે.

૩ ચારિત્રવૃદ્ધિ=સદ્ધર્ત્તન પરાયણ-કર્મયોગી પુરૂષ તે. આ ત્રીજા પ્રકારના વૃદ્ધ પુરૂષ જનસમાજને અતિ ઉપયોગી છે. તેમની ખાસ જરૂર સદાને માટે સ્વીકારવામાં આવી છે.

વયોવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ કરતાં આ ચારિત્રવૃદ્ધ પુરૂષ જનસમૂહના અંતઃકરણપર ઉડી છાપ પાડી શકે છે. પોતાના વર્ત્તનદ્વારા જગતમાં આદર્શરૂપ થવા પામે છે. જમાનાનો અનુભવ અને શાસ્ત્રીયજ્ઞાનની સફળતા સદ્ધર્ત્તનમાંજ છે અને એજ કર્ત્તવ્ય છે. માટેજ વૃદ્ધ પુરૂષની સેવા વિષે ખાસ લક્ષ્ય એવંચવામાં આવ્યું છે. એથી એમ ફલિતાર્થ થવા નથી પામતો કે બીજાની સેવા ન કરવી. સેવાધર્મ એક અમૂલ્ય મહામંત્ર છે; મનુષ્યનું ખાસ જીવન છે. સર્વ જીવાત્માઓએ પ્રથમ સેવક-સેવા કરનાર બનવું, તોજ સેવ્ય-પરમાત્મસ્વરૂપ થવાય છે. સેવક કે પૂજક થયા વિના સ્વામી કે પૂજ્ય થવાતું નથી. માટે કહ્યું છે કે:- 'સેવાધર્મો અતીવ ગહનો યોગિનામપ્ય

ગમ્યઃ' અરે ! આર્ય (જૈન) પ્રવચન તો એટલે સુધી કહે છે કે:—મોક્ષનો પરમ અંગ વિનય—સેવાધર્મજ છે. માટે પ્રથમ વૃદ્ધસેવા કરવા તત્પર થવું જોઈએ. કારણ કે માણસ પોતાની બાળ અવસ્થામાં માતા, પિતા કે વાલીના આશ્રય નીચે ઉછરે છે. તે વખતે સંસારના કામ કરવાને તે અશક્ત—અસમર્થ હોય છે. ત્યારે ઉગ્ગર વધતાં જીવાની આવે છે, ત્યારે તે પોતાના બાહુબળ, બુદ્ધિબળ અને સ્વસંપત્તિવડે સંસારમાં સુખમય જીવન બનાવવા માટે અને સ્વકુટુંબીજન, સ્નેહીજન કે કોઈપણ પ્રાણીઓના લાભ માટે કોઈને કોઈ પ્રકારે પૂરા વેગથી ચતન કરે છે. તે વખતે તેમને કોઈની મદદની જરૂર રહેતી નથી; પણ પોતેજ બીજાને મદદરૂપ નીવડે છે. એજ મનુષ્ય કાળના વહેવા સાથે જીવાનીનું જોર જતું રહેવાથી, ઇંદ્રિયોની શક્તિ શિથિલ થવાથી અને તન, મન અને ધનથી નબળાં થઈ જવાથી વૃદ્ધાવસ્થાને—અશક્તતાને પ્રાપ્ત થાય છે.

જેવી રીતે કોઈ માણસ પાસેથી એક જણ અમુક વસ્તુ ચોરી મુદત માટે ભાગી લાગ્યો હોય, તેનો ઉપયોગ (લાભ) લાવનાર કરવા લાગ્યો હોય. તે પછી વસ્તુ આપનાર માણસને તેનો ખપ પડવાથી લેવા આગ્યો હોય, ત્યારે લાવનારે તરત તેને પાછી આપી દેવી જોઈએ. તેવીજ રીતે જે માણસે કરેલા ઉપકાર—લાભનો બદલો વૃદ્ધાવસ્થાએ કિંવા તન, મન કે ધન વગેરેની નિર્બળતા સમયે મેળવવા તે જોઈએ રાખે તો તેના કુટુંબી, સંબંધી કે સ્નેહી વર્ગે વિના આનાકાનીથી

આનંદભેર તહેમનો પ્રત્યુપકાર કરવો; અર્થાત્ તહેમની સેવા કરવી એ ઉમદા ફરજ છે. પોતાના મા-બાપ, વડીલો, સંબંધીઓ અને સ્નેહીઓની પ્રેમથી સેવા કરવી. એટલેથીજ ન અટકતાં દેશ, જાતિ કે ધર્મના ભેદ વિના કોઈપણ વૃદ્ધ વ્યક્તિને મદદ કરવા કે આશ્વાસન આપવા તત્પર રહેવું; એ અતિ લાભપ્રદ છે. એમ કરવાથી અશક્ત વૃદ્ધોના શરીર અને મનને શાંતિ મળવાથી તેમનું આનંદમય જીવન પસાર થવા પામે છે. વયોવૃદ્ધ એટલે ઘણા વર્ષની ઉમ્મરવાળા મનુષ્યને અશક્તિના સળંગે મદદ આપવી યોગ્ય છે. તેમજ જ્ઞાનવૃદ્ધ એટલે જ્ઞાની પુરૂષ કદાચ ઉમ્મરે નાનો હોય તો પણ મદદને પાત્ર છે. તેઓ પોતે અશક્તિના સળંગે મદદ મેવવા-લેવા ઈચ્છતા ન હોય, તો પણ તેવા જ્ઞાનીઓને વિના માંગણીએ મદદ આપવી, એ આપણું કર્તવ્ય છે. જો તેમને પુરતી મદદ ન મળે તો જનસમાજના હિત માટે અર્પાતો અમૂલ્ય સમયનો લોગ, તે પોતાના ઉદરપોષણના કાર્ય માટેજ ગાગવાની તેમનાપર અકારી ફરજ આવી પડે છે. ચારીત્રવૃદ્ધ યાને સદ્વર્તન પરાયણ-કર્મયોગી પુરૂષોને સહાયક બનવું. છેવટ નં વ્યક્તિથી આપણી કોઈપણ જાતની સ્થિતિ ઉચ્ચ-વૃદ્ધિંગત થવા પામે તે વ્યક્તિની ઉમ્મર થોડી યા ઘણી હોય. વિજ્ઞાતિય, વિદેશીય કે વિધર્મિ હોય, તે તરફ કાંઈ લક્ષ ન કરતા. તહેમના પ્રત્યે સંપૂર્ણ પૂજ્યભાવ દર્શાવી યથાશક્તિ સેવા કરવી.

એક વૃદ્ધ ડોસા વપાત્કતુમાં વરસાદ વરસી રહ્યા પછી

રાત્રે સારંગી લઈને ચહેરની એક ચેરીમાંથી જતો હતો. પણ
 લપમ્પવાથી તે પાણીના ખાખોલીઆમાં પડ્યો. હાથમાંથી સા-
 રંગી પડી જવાથી તેનો તાર તુટ્યો અને માંડમાંડ ઉત્તો થયો.
 અને અફસોસ કરતો બોલવા લાગ્યો કે “હે દૈવ ! હવે શું
 કરું ? એટલું બોલીને એક દીપ આસ લીધો અને રડવા
 લાગ્યો. તેજ વખતે સંગીતકળામાં કુશળ એવા મણુ યુવાન
 છાકરા સારંગી વગેરે લઈને જતા હતા. તેઓએ આ શબ્દ
 સાંભળીને પેલા વૃદ્ધને પૂછ્યું કે :—તમે કેમ રૂઢન કરો છો. ?
 તેણે કહ્યું કે :—મરણ પધારીએ પડેલી મારી પુત્રી આજ ત્રણ
 દિવસ થયા બૂખી છે. મારી પાસે કંઈ પૈસા ન હોવાથી મેં
 વિચાર કર્યો કે દોઢપણુ સખી ગૃહસ્થ પાસે જઈ સારંગી વ-
 ગાડી તે દ્વારા કંઈક પૈસા મેળવીને ઔષધ વગેરેનો ખંદો-
 બસ્ટા કરું; પરંતુ મારા કમનમ્રીએ આજ વરસાદ પડવાથી હું
 લપમ્પી પડ્યો, જેથી આ સારંગીનો તાર તુટી ગયો. હવે હું
 શી રીતે મારી વહાલી છાકરીના પ્રાણ બચાવી શકીશ ? ત્યારે
 તે યુવાનોએ તરતજ ત્યાં પાતાની સારંગી સાથે તાલમેલથી
 ગાયન કરવા માંડ્યું. મનોવેધક સંગીતથી અડખા-પડખાના
 ગૃહોમાંથી મનુષ્યોના ટોળેટોળાં ત્યાં ભેગા થવા લાગ્યા. તે
 લોકો સંગીતકળાથી અત્યંત આકર્ષાયા; ત્યારે આ યુવાનોએ
 તેઓની આગળ પેલા વૃદ્ધની વિતક વાત જણાવી. તેજ વ-
 ખતે સંગીત સાંભળનારાઓએ યથાશક્તિ પૈસા આપ્યા અને
 કેટલાએક ગૃહસ્થો પોતાના મહેલના ગવાક્ષમાંથી સાંભળતા
 હતા, તેઓએ પણ ત્યાંથી પૈસાની વૃદ્ધિ કરવા માંડી. એકત્ર

મનુષ્ય માત્રનો કર્તવ્ય કરવાનો અધિકાર છે. પરંતુ હોઇપણ સમયે તેના ફલને વિષે અધિકાર હોઇ શકે નહિ. ન્યારે આપણને આત્મ-કર્તવ્ય પ્રત્યે પૂર્ણ વિશ્વાસના અભાવેજ કંઈ પણ ફળની સ્પૃહા ઉત્પન્ન થાય છે. કાર્યથી-આત્મીય દૃઢ શ્રદ્ધા પૂર્વક કર્તવ્ય કરનાર સ્વભાવિકજ લોકપ્રિય થાય છે; અરે ! કુદરતને પણ તે વિશેષ પ્રીય થવા પામે છે; પરંતુ ' માલે માલે મતિર્મિત્તા ' એ ન્યાયે જુદા જુદા આશયથી કેટલાંએક મનુષ્યો લોકપ્રિય થવા પ્રયત્ન કરે છે. અરે ! સૃષ્ટિપરના સર્વ મનુષ્યો લોકપ્રીય થવા ઇચ્છે છે. કેટલાંએક ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ કાર્યનો ડાંગ-દમામ બતાવી સ્વમાન વધારવા, સામાન્ય મનુષ્યમાં વાહવાહ કંઈવરાવવા માટે લોકપ્રિયતા મેળવવા ઇચ્છે છે. કેટલાંએક સ્વાર્થ સાધવા માટે અમુક મનુષ્યોને પોતાના પક્ષમાં સર્વ તંદમની મદદથી લોકપ્રિય ગણાવા ઇચ્છે છે કેટલાંએક દેશદ્રોહી, જ્ઞાતિદ્રોહી કે ધર્મદ્રોહી મનુષ્યો માનવજાતની અને પોતાના તુચ્છ ક્ષાણની ખાતર દૃષ્ટિએ લોકપ્રિયતા મેળવવા યત્ન કરે છે તેઓની આ પ્રવૃત્તિ કેવળ સ્વલક્ષ્ય કિલ્લ. નાશવતી આશારૂપ છે. તેવી પ્રવૃત્તિવાળા મનુષ્યો સ્વદેશ ધર્મ કે જનસમજનને વિવિધ તુક્યાનકતા નીવડે છે નવ્ય ધર્મ યે.વી પુરે. કંઈપણ સ્વાર્થ વિના આ વિશ્વના આત્મસમુદાયના કલ્યાણવ્યયોગી બનાવવા-કેવલ ધેવ માને સ્વ-જવાબ અનંક સુદ સહન કરવા જતાં જન-મન અને ધનથી સ્વ-કલ્યાણના નિ.ન આપે છે પરંતુ સ્વેચ્છા કલ્યાણવ્યયવાળું પુરે. લોકપ્રિય થવાને પાત્ર છે. પૂર્વ

કાળે જામાયા, જગદુશા, તેમજ અકબર બાદશાહ, મહારાજા
 શિવાજી તથા મહારાજા પ્રતાપ જેવા કર્મયોગી પુરુષો લોકપ્રિય
 થવા પામેલા છે. હાલના સમયે હિંદના દાદા મહર્ષિ દાદાભાઈ
 નવરોજી, લોર્ડરિપન, લોકમાન્ય સ્વર્ગસ્થ બાળગંગાધર
 તિલક અને વિદ્યમાન મહાત્મા ગાંધી, બાળુ મુરેંદ્રનાથ બેન-
 રજી, કર્મયોગિની સરોજની નાયડુ, શ્રીમતી સરલાદેવી
 વગેરે સત્પુરુષો અને સત્તારીઓ દેશસેવા અર્થે પોતાના
 કર્તવ્યક્ષેત્રમાં આત્મિક સર્વશક્તિની આદુતી આપીને ને-
 સર્ગિક લોકપ્રિયતા મેળવી છે; એ વાત જગજાહેર છે. માટે
 “પરોપકારાય સર્તા વિભૂતયઃ” એ સૂત્રને અમલમાં
 મૂકી કર્તવ્યપરાયણ બની લોકપ્રિય થવા ઉત્કંઠા રાખવી.
 લોકપ્રિયતા મેળવવાના અનેક પ્રસંગો સહજ મળી આવે છે,
 ફક્ત તેવા સમયનો લાભ લઈ તેમાં યાદોમ કરવાની તીવ્ર
 ઈચ્છા નેઈએ. જેમકે જગપ્રલય થવાથી લાચાર બનેલા
 લોકોને ખાન, પાન અને વસ્ત્રની સગવડ કરી આપવી. ધરતી-
 કંપ કે અગ્નિવટ થયેલા નુકશાનથી લયલીત બનેલા લોકોને
 બચાવવા. દુષ્કાળ-મરડી આદિથી અનેક રીતે પાયમાલીથી
 નિરાશ બની ગયેલા લોકોનું સંરક્ષણ કરવા સગવડ કરી
 આપવી. કેળવણીથી બેનશીબ રહેલા અણુઘડ લોકોને કેળ-
 વવા. રાજ્યક્રાંતિ કે લડાઈના લોગથી લયની શેઠમાં
 સપડાયેલાનો છુટકારો કરવો. સ્વદેશદ્રોહીઓનાં કાળાં
 નીચ કર્મોથી દેશભક્તોને બચાવવા. વિદેશી રાજ્યોના કોઈ

પણ પ્રકારનાં ભયથી બચાવવા પ્રયાસ કરવો વગેરે લોકપ્રિયતાના વિશાળ ક્ષેત્રો છે.

બંધુઓ ! લોકપ્રિયતા એ ગુણ આત્માની અનંત શક્તિને ખીલવવાનો અપૂર્વ ઉપાય છે. પરંતુ તે ગુણનો જે ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ ઉપયોગ કરવાથી અહંકાર કે ઈર્ષ્યાના રૂપમાં પરિણામ થવા પામે છે; તે માટે ખાસ વિચારવાનું છે. આપણે જોઈએ છીએ કે:—વંશપરંપરાએ જે વ્યક્તિએ અઢળક લક્ષ્મીને જોયેલ ન હોય તે માણસ કદાચ ‘કાકતાલીય’ ન્યાયે ધનવાન થવા પામે, તો તે આખા જગત્ને તૃણવત્ માને છે. માટેજ એક વિદ્વાન્ કહે છે કે:—**निर्धनेन धनं प्राप्यते मन्यते तृणवत् जगत्.** તેવીજ રીતે કેવળ પોકળ યશ અને અભિમાનના ઉપાસકો ન્યારે લોકપ્રિયતા મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે અન્ય નિસ્પૃહી દેશાદિ ઉદ્ધારક મહાપુરૂષો પ્રત્યે ઈર્ષ્યાભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. એટલુંજ નહિ પણ પ્રસંગ પરત્વે તો તેનાથી વિરુદ્ધ દિશાએ પણ પ્રયાસ કરે છે. અલબત્ત, વિચારની એકતા સર્વાંશે ન હોઈ શકે એ સંભવિત છે. વિચારની ભિન્નતા ભલે હો; પરંતુ કાર્યના ઉદ્દેશની ભિન્નતા નજ હોવી જોઈએ. વિધર્મી જનવું—ભિન્ન વિચારક જનવું, પરંતુ વિરોધી તો નજ જનવું. એ ક્યારે અને કે જો કેવળ સ્વ-પરના કડ્યાણુ નિમિત્તેજ લોકપ્રિયતાના વિશાળ કર્તવ્યક્ષેત્રમાં સતત પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે ત્યારેજ. કાર્યાર્થી મનુષ્યો સ્વકરજ અદા કરવા ચુકતા નથી. માટે

સ્વાર્થ કે વશ વગેરેની આકાંક્ષાથી લોકપ્રિય થવા ન ઈચ્છવું;
કેવળ કર્તવ્ય કરવું એજ આપણું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ.

અભ્યાસ પાઠ ૨૩ મો.

૧. પ્રાણાંતકષ્ટે પણ લોકપ્રિય મનુષ્યે જનસેવા ન છોડવી.
૨. મુશામતથી લોકપ્રિયતા મેળવવા દૂર રહેવું.
૩. સર્વશક્તિનો પરહિત માટે ઉપયોગ કરવાથી લોકપ્રિય થવાય છે.
૪. સ્વાભાવિક લોકપ્રિયતા મેળવવા નીચે મુજબ વર્તન કરવું જોઈએ.
  - (ક) જે તું વિદ્વાન હો તો લોકોને સ્વકર્તવ્યતા પાઠ શીખવજે.
  - (ખ) જે તું ધીમાન હો તો લોકોને ધાર્મિક-વ્યવહારિક અને નૈતિક કેળવણી આપવા-અપાવવા સહાયક બનજે.
  - (ગ) જે તું ધીમાન હો તો દુષ્કાળ-મરદી વગેરેના ઉપદ્રવોથી પીડિત જનોને મદદગાર થજે.
  - (ઘ) જે તું વક્તા હો તો સ્પષ્ટતાથીજ જનસમૂહને દેશ-સેવા માટે જાગૃત કરજે.
  - (ચ) જે તું ધર્મોપદેશક હો તો અભેદ-અવિભક્ત ધર્મનો જોધ કરજે.
  - (છ) જે તું યાગ્યક હો તો સમાજ-સુધારણાના હિત માટે બિલા માગજે.

(જ) જો તું બ્રાહ્મણ હો તો નિષ્કામવૃત્તિથી બ્રહ્મચર્ય
આત્મજ્ઞાનના પાઠ પઢાવજે.

(ઝ) જો તું ક્ષત્રિય હો તો ક્ષાત્રતેજ વડે મનુષ્ય
મુંગા પ્રાણીઓનું આત્મભોગે પણ સંરક્ષણ

(ટ) જો તું વૈશ્ય હો તો સ્વદેશને લાલકારી વ્યાપાર
હુન્નર અને ઉદ્યોગને ખીલવજે.

(ઠ) જો તું શુદ્ર હો તો નિઃસ્વાર્થે લોકસેવામાં તત્પર
રહેજે.

કર્ત્તવ્ય ૨૪ મું દયા.

આત્મ સ્વરૂપે વિરાજમાન બંધુઓ ! ગર્ભકાલે લોકપ્રિય-
તાનું વ્યાખ્યાન થવા પામેલું. આજે દયા એ કર્ત્તવ્ય પરત્વે
પ્રવચન કરવાનું છે. બહાલાઓ ! લોકપ્રીય થનાર વ્યક્તિએ
અહિંસા ભગવતીના ખાસ ઉપાસક-પૂજારી બનવું પડે છે.
અરે ! એટલું જ નહિ પણ અહિંસામય થવું પડે છે. દયાવાન
જીવાત્માના પ્રત્યેક આત્મ-પ્રદેશમાં પ્રેમ સર્વાંશે આતપ્રોત
થવા પામે છે. એજ આખી આલમનું શુદ્ધ જીવન છે. એ
સૃષ્ટિ જીવનમાં જ્યારે વિકૃતિ (વિકાર) થવા પામે છે, ત્યાં
રેજ અનીતિ, અન્યાય અને આપખુદી સત્તાના દોરમાં તણાઈ
જઈ રાક્ષસી કાર્યો કરવા દેવ, દાનવ કે માનવગણ લલચાય
છે. જેથી કદાચ તે સામાન્ય ગૃહસ્થ, શ્રીમાન કે ધીમાન

કિંચિત્ સુચાવીશ મંદજ, રાજા કે મહારાજા હો, અથવા
 વગેરે સાથે તે અંકિત હો. તેઓ 'ચોતાના' પવિત્ર
 છવનને કહી કહે છે. તેથી આત્માને પવિત્ર કરવાને માને
 સ્વરૂપ છવન આપવાનું 'અમૂલ્ય' સાધન હયાજ છે.
 મંદજ "અહિંસા પરમો ધર્મઃ" એ સિદ્ધાંત સર્વમાન્ય છે,
 તેમજ મનુષ્ય ધર્મનું અમૂલ્ય તત્ત્વ છે. પરંતુ તેની સાથે
 વિશેષદ્રષ્ટિની જરૂર છે. ઉપલક્ષ્ય દ્રષ્ટિએ હિંસા અને હયાતુ
 સ્વરૂપ આમાન્ય જુદાવાળા પુરૂષોએ એવું માનેલું છે કે
 કોઈ છવન કેવળ પ્રાણ હરવો તે "હિંસા" અને કેવળ
 પ્રાણનો અચાવ કરવો તે "હયા".

એવા સાંકડા અર્થથી હિંસા અને હયાતુ સંત્ય સ્વરૂપ
 ગિલકુલ સમજાય તેવું નથી. તોપણ તેનો પરિત્યાગ કે
 સ્વીકાર શી રીતે થઈ શકે? અહિંસાધર્મ એ કેવલ હૃદયની
 ભાવના નથી; પરંતુ મગજની યોજના અને હાથની ક્રિયા છે.
 અર્થાત્ આ અદિમાના કાર્યપણ પ્રાણીનો લાગણી-અંતઃકરણ,
 પચન કે કાયાથી ન દુભવાય તેજ "અહિંસા" તેથી વિરૂદ્ધ
 વર્તન તે "હિંસા." અહિંસા અને પ્રેમ તે એકજ સ્વરૂપ
 છે કારણ સર્વ આત્માને વિષે આત્મવત્ પ્રેયસ ભાવના થયા
 વિના હયા ઉદ્ભવી શકિત નથી, તેમજ પ્રાણીગાત્ર સાથે
 મૈત્રીભાવ વા અંકયના બરા રૂપની ચાવી પણ હયાજ છે,
 તેજ સિદ્ધાંત આપણા જીવનના મહામત્રનો લક્ષ્યગિંદુ હોવો.
 તેમજ તેને લીધેજ અન્ય મૃતિને મુકાબલે આપણી આર્થ-
 નૃમિ પ્રત્યેક અ કવા પામેલ છે વિવિધ રાજકીય વગેરેના

- (જ) જો તું બ્રાહ્મણ હો તો નિષ્કામવૃત્તિથી બ્રહ્મચર્ય વા આત્મજ્ઞાનના પાઠ પઢાવજે.
- (ઝ) જો તું ક્ષત્રિય હો તો ક્ષાત્રતેજ વડે મનુષ્ય તેમજ મુંગા પ્રાણીઓનું આત્મભોગે પણ સંરક્ષણ કરજે.
- (ટ) જો તું વૈશ્ય હો તો સ્વદેશને લાભકારી વ્યાપાર, હુન્નર અને ઉદ્યોગને ખીલવજે.
- (ઠ) જો તું શુદ્ર હો તો નિઃસ્વાર્થ લોકસેવામાં તત્પર રહેજે.

કર્ત્તવ્ય ૨૪ મું દયા.

આત્મ સ્વરૂપે વિરાજમાન બંધુઓ ! ગર્ભકાલે લોકપ્રિયતાનું વ્યાખ્યાન થવા પામેલું. આજે દયા એ કર્ત્તવ્ય પરત્વે પ્રવચન કરવાનું છે. બહાલાઓ ! લોકપ્રીય થનાર વ્યક્તિએ અહિંસા ભગવતીના ખાસ ઉપાસક-પૂજારી બનવું પડે છે. અરે ! એટલુંજ નહિ પણ અહિંસામય થવું પડે છે. દયાવાનુ જીવાત્માના પ્રત્યેક આત્મ-પ્રદેશમાં પ્રેમ સર્વાંશે આત્મપ્રાપ્ત થવા પામે છે. એજ આખી આત્મમનું શુદ્ધ જીવન છે. એ સૃષ્ટિ જીવનમાં જ્યારે વિકૃતિ (વિકાર) થવા પામે છે, ત્યારેજ અનીતિ, અન્યાય અને આપખુદી સત્તાના દોરમાં તણાઈ જઈ રાક્ષસી કાર્યો કરવા દેવ, દાનવ કે માનવગણ સ્વભાવે છે. જેથી કદાચ તે સામાન્ય ગૃહસ્થ, શ્રીમાન કે ધીમાન

વગેરે સાથે તે અદ્વિત છે. તેના પાતાના અવિત
 એવનને કલ્પિત કરે છે. તેથી આત્માને અવિત કરવાને માને
 સ્વરૂપ શુદ્ધ એવન આગવાનું અમૂલ્ય સાધન હયાજ છે.
 માટેજ "અદિતા પરમો વર્મઃ" એ સિદ્ધાંત સર્વગ્રાન્થ છે,
 તેમજ અનુષ્ઠાન ધર્મનું અમૂલ્ય તત્ત્વ છે; પરંતુ તેની સાથે
 વિવેકદ્રષ્ટિની જરૂર છે. ઉપલક્ષ્ય દ્રષ્ટિએ "હિંસા" અને "હ્યાનુ"
 સ્વરૂપ આમાન્વ શુદ્ધિવાળા પુરુષોએ એવું માનેછું છે કે
 કોઈ એવના દેવજ પ્રાણુ હરવા તે "હિંસા" અને દેવજ
 પ્રાણુનો બચાવ કરવો તે "હ્યા" એવા સાંકટા અર્થથી હિંસા અને હ્યાનું સત્ય સ્વરૂપ
 બિલકુલ સમજાય તેવું નથી. તોપણ તેનો પરિત્યાગ કે
 સ્વીકાર શી રીતે થઈ શકે? અહિંસાધર્મ એ દેવલ હૃદયની
 ભાવના નથી; પરંતુ મગજની યોજના અને હાથની ક્રિયા છે.
 અર્થાત્ આ સદિમાંના કોઈપણ પ્રાણીનો લાગણી-અંતઃકરણ,
 વચન કે કાયાથી ન હુલવાય તેજ "અહિંસા" તેથી વિરૂદ્ધ
 વર્તન તે "હિંસા." અહિંસા અને પ્રેમ તે એકજ સ્વરૂપ
 છે. કારણ સર્વ આત્માને વિષે આત્મવત્ પ્રેયસ ભાવના થયા
 વિના હ્યા ઉદ્ભવી શકિત નથી; તેમજ પ્રાણીમાત્ર સાથે
 મૈત્રીભાવ વા એકયના ખરા રૂપની ચાવી પણ હયાજ છે,
 તેજ સિદ્ધાંત આપણા એવનના મહામંત્રનો લક્ષ્યબિંદુ હોવો
 જોઈએ. તેને લીધેજ અન્યભૂમિને મુકાબલે આપણી આર્ય-
 ભૂમિ શ્રેષ્ઠપદે અંકાવા પામેલ છે. વિવિધ રાજકીય વગેરેના

- ૩ સ્વાર્થરૂપી રાક્ષસથી દૂર રહે છે, તેજ દયાળુ બને છે.
 ૪ પરમ ઉદારચિત્ત પુરૂષો આત્મભોગે પણ દયાને
 છોડતા નથી.
 ૫ દયાળુ પુરૂષ પરમાર્થમાંજ સ્વાર્થ માને છે.
 ૬ બીજાના સુખમાંજ પોતાનું સુખ માનનાર દયાના અ-
 ધિકારી હોઈ શકે છે.
 ૭ ઉમદા વિવેક પૂર્વક દયાનું રહસ્ય સમજી કોઈની લા-
 ગણી ન દુલવવી.
 ૮ કોઈના હૃદયની લાગણી તન-મન અને વચનથી હં-
 લવવી તે હિંસા.
 ૯ કોઈના હૃદયની લાગણી તન-મન અને વચનથી ન
 દુલવતાં શાંતિ આપવી તે દયા.
 ૧૦ અહિંસા અને પ્રેમ એકજ સ્વરૂપ છે.
 ૧૧ સર્વનો મહામંત્ર અહિંસાજ હોઈ શકે.

—❦—
 કર્તવ્ય રપ મું. જ્ઞમા.

—❦—
 મુશીલ મુર મિત્રો !

ગત લાપણમાં દયા એ વિષયપર ઉદાપોહ કરવામાં
 આવેલ. આજરોજ જ્ઞમા એ કર્તવ્ય પરત્વે બોલવાનું છે.
 બહાલાઓ ! અહિંસાપ્રીય લગ્યાત્માઓને 'શાન્તિ-જ્ઞમા' અવ-

ક્ય ધારણ કરવીજ લેઈએ. જે લેખની અદિ-આરંભક પ્રકૃતિ.
 વિદ્યુનિરૂપે-કોપરવરૂપે થતા પામે તો સ્વાત્મપર કાણુ ન રાખી
 શકાય અને મગજ ઉચ્ચેવાઈ જવાથી પોતાનું કે જનસમા-
 જનું અનેકધા અગ્રેય દરવાનો પ્રસંગ (જનીઆલે પત્ર)
 પ્રાપ્ત થવા પામે છે. માટેજ કહ્યું છે કે- ' સમા વીરસ્ય
 મૂર્ખાં. ' ખરેખર આ મહાવાક્ય આપણને શું પ્રતોષિ છે ?
 એ ખાસ વિચારણીય છે. કાચર પુરૂષે કેઈ કાળે કામાને
 ધારણ કરી શકતાજ નથી. માટે લોકપ્રીય, મહાદુહથી મહા-
 પુરૂષોનુંજ તે અમૂલ્ય બૂમણ છે. વળી પણ કહ્યું છે કે:-
 "નાયમાત્મા ચલવિદ્મિનેન સમ્યક્તે" કોમ વગેરે અંતરિક્ષ-
 પુનો વિજેતા પુરૂષ જગવાન દોષ શકે છે. સ્વાર્થમાં વ્યામોહ
 થયેલા ગૃહસ્થો, સત્તાધારી કે રાજા મહારાજા અને ખુદ
 ત્યાગીઓ, સ્વછીય ઐચ્છિક કાર્ય સાધવા સામા માણસને
 કોપના વિવિધ નિમિત્તો રજુ કરે છે. જેથી અશાન્તિ-સમાની
 ગેરહાજરીનો લાભ લેવા તેઓ પ્રયત્ન કરે છે. તેવે વખતે
 ખાસ ક્ષમા ધારણ કરવાની જરૂર છે. ક્ષમાશીલ પણ તેનેજ
 કહી શકાય કે પ્રતીપક્ષને સંપૂર્ણ બદલો આપવાની શક્તિ
 છે; છતાં સર્વસ્વ લોભે પણ શાન્તિને તજતા નથી. આ દુનિ-
 યામાં મનુષ્યને અનેક નિમિત્તે શુસ્તો ઉત્પન્ન થાય છે. જેમકે:-
 કેટલાએકને કામ્ય સુખનો પ્રાપ્તિ ન થવાથી, પોતાની સહજ
 પાતો માન્ય ન થવાથી, ઇચ્છા વિરૂદ્ધ થતાં કાર્યો નેવાથી
 અને પરસ્પર લેવડ-દેવડના પ્રસંગ વગેરેથી પ્રાયઃ નબળા

કુખો લોભવર્ષા પડે છે. એટલેથી જ ન અટકતાં જન્માંતરમાં
પણ ખરાબ યોનિમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે.

એક શાદુમારને રૂપ-લાવણ્ય અંખલ સાધારણ કેળવા-
યેલ કેટલાંએક આશુખવાળી મુગ્ધીલા નામે પુત્રી અને સાત
પુત્રો હતા. પુત્રી એથી નાની દેવવાળી જંદુ લાડકવાઈ હતી.
યશમાં રહેતું પલ્લ માન હતું. ન્હાની ઉંમરમાં અદ્ય સમજ-
ણના શબ્દો અભિમાન સાથે તેના દૃઢ્યમાં કોપે સજ્જત જઈ
ધાલી હતી, જે ઉપરથી અવકાશી એવું અપખંચ (દુલામણ)
નામ આપ્યું હતું. અર્થાત્ સદજ નજીવા પ્રસંગમાં પણ તે
પુત્રી ચીદાઈ જતી. કમચા: યોગ્ય ઉંમરે આવતાં પોતાનાજ
વિચાર મુજબ વર્તનારને પરણવા ઇચ્છતી. તે કન્યાતું રૂપ-
લાવણ્ય અને કુશળતા જોઈને તે શહેરના પ્રધાને ચેઠની પાસે
પરણવાની માગણી કરી. જવાબમાં ચેઠે જણાવ્યું કે:—"મારી
પુત્રીને એવી ટેક છે કે પરણનારે (પતિએ) સૂર્ય આયમ્યા
પછી ઘર બહાર ન રહેવું. " પ્રધાન મોહવચ થઈ આ ચરત
કષ્ટ હરીને પરણ્યો. હમેશાં રાત્ર્યતું કામ પતાવી સૂર્ય
આયમતાંજ પોતાને ઘેર આવતો. ઘણો વખત વિત્યા પછી
તેના પ્રતિપક્ષી એક અમલદારે પ્રધાનની (સ્ત્રી-ટેકની)
હીકત જાણી. એ તકનો લાભ લેવા રાજા પાસે પ્રસંગ જોઈ
વાત ઉચ્ચારી કે:-પ્રધાનજી રાત્ર્ય કાર્યમાં બરાબર કાળજી
રાખતા નથી. જરૂરી પ્રસંગે પણ સૂર્ય આયમતાંજ કામ
અધુરું મૂકી ઘેર આડ્યા જાય છે. રાજાએ તેનું કારણ પૂછ્યું.
તેણે જવાબમાં પ્રધાનપત્નીની ટેકની વાત કહી. રાજા

આશ્ચર્ય પામ્યો અને પરીક્ષા કરવા ઈચ્છા કરી.
 સોનીઓને જોલાવીને ખાનગીમાં કહ્યું કે:-આ જુનો
 સાંધવા માટે આપું છે, તે આજે મધ્યરાત્રી સુધીમાં તૈયાર
 કરી આપવો; ત્યાંસુધી તમારે રોકાવું. તે પછી પ્રધાનને
 જોલાવી સોનીઓ સમક્ષ કહ્યું કે:-પ્રધાનજી ! તમારી
 દેખરેખ નીચે આ હારનું કામ પૂરું કરાવી મને રૂબરૂમાં
 સોંપી પછી ઘેર જાવો. પ્રધાનજીએ તે કામ શરૂ કરાવતાં સૂર્યા
 સ્તની તૈયારી થવા લાગી. પ્રધાન જહુજ ઉતાવળો થયો અને
 સુવર્ણકારોને કહ્યું કે:-“કામ ઝટ પૂરું કરો !” તેઓએ કહ્યું
 કે:-“કામ ઘણું જીલું છે, માટે અર્ધરાત્રિ પર્યંત માડમાં
 પૂરું થઈ શકશે. ” આ હકીકત સાંભળી પ્રધાન અંતઃકરણથી
 મુંઝાયો, પણ “ સત્તા આગળ સાણપણ નકામું ” એ કહે
 વત મુજબ કાચારીથી રોકાઈ રહેવું પડ્યું. જનતા પ્રયાસે
 કામ પૂરું કરાવી રાજાની રૂબરૂ જઈ સાંધ્યું અને અર્ધરાત્રિ
 સમયે ઘેર ગયો. શયનગૃહના દાર ઉઘાડાવતાં મુશીલાએ
 જાગવા છતાં ન ઉઘાડ્યાં. છેવટે પ્રધાને જહુ આગ્રહ પૂર્વક
 સમજાવવાથી તેણીએ કોંધના આવેશમાં તપી જઈ એકદમ
 બારણાં ખોલ્યાં અને કહ્યું કે:-“ મારી ટેકનો ત્હમે ભગ
 કર્યો માટે મારે અત્રે રહેવું નથી ” એમ કહી ચાલતી થઈ.
 પ્રધાને ઘણું વાર્યા છતાં ન વળી. જતા જતાં જોલતી ગઈ કે
 “ હું મહાન પિતાને ઘેર જઉં છું. ” પ્રધાને જાણ્યું કે સોની
 જતા હકીલી હોવાથી આ વખતે ભલે જય સવારે પાછી આવશે.
 એમ ચિંતવી બાન્ધાં બંધ કરી પ્રધાન ઘરમાં સૂઈ ગયો. મુશીલા

કોપના અતિ આવેશમાં આઢી જાય છે, ત્યાં રસ્તામાં ચાર મળ્યા. તેને પકડીને ગામ બહાર લઈ ગયા. તેઓએ ઘરેણાં સંતાડી તે સ્ત્રીને પોતાના મુખ્ય નાયકને સોંપી. તેને રૂપાળી ભેઈ નાયકે ખુશ થતાં સ્ત્રી તરીકે રાખવા ઇચ્છા કરી—લલ-આવી. પણ મુશીલાએ કહ્યું કે:—“પ્રાણાંતે પણ હું સત્ય સ્ત્રી-લથી ડગીશ નહિ અને તારી હુલ ઇચ્છા પણ પૂરી થશે નહિ” કેટલાએક દિવસ રાખી તેણે વિવિધ પ્રકારનો ભય અને સ્નેહ બતાવ્યો. અંતે નિરાશ થઈ તેણે વેશ્યાને ત્યાં વેચી, તેણીએ વેશ્યાકૃત્ય કરવા માટે દબાણ કરી ઘણું દુઃખ આપ્યું; તથાપિ ચલિત ન થઈ. તેણે પણ બર્જર દેશમાં રંગ બનાવનારાને ત્યાં વેચી. તે પોતાના ધંધા માટે મુશીલા ખાસે અનેક પ્રકારના કપ્ડમય કાર્ય કરાવવા લાગ્યો. મુશીલાએ આટલા આટલા દુઃખના અનુભવથી નિશ્ચય કર્યો કે:—“મહારા અતિ કોપનું આ હુલ ફલ હું પ્રત્યક્ષ અનુભવું છું; માટે હવેથી મારે કોપ ઉપર કાણુ મેળવવો.” એમ ચોક્કસ કરી દુઃખે મુખે દિવસ વ્યતિત કરવા લાગી. ત્યાં પણ પોતાના સત્ય સ્ત્રી-યજનું રક્ષણ કરી, સતીપણ જાળવતી.

પ્રાતઃકાળે પ્રધાન ઉઠ્યો અને ઝટ મુશીલાને તેડવા માટે તેને પિયર એક દાસીને મોકલી. ત્યાંથી જવાબ મળ્યો કે મુશીલા અત્રે આવેલ નથી. ખિન્નવદને દાસીએ કહ્યું કે:—“બાઈ, કાંઈ કારણ સર મધ્યરાત્રીએ તમારે ત્યાં આવવા વેરથી નીકળેલા છે.” આ સાંભળતાં ગભરાટ-ચિંતા ઉત્પન્ન થતાં મુશીલાના બાઈએ વગેરે જિતાવળા પ્રધાનજીને ત્યાં

આવ્યા; સઘળી હુકીકતથી વાકેફ થયા. તે પોતે તથા પ્રધાનજીના માણસો સુશીલાની શોધમાં તપાસ કરતાં કરતાં બર્બર દેશમાં રંગારાને ત્યાં છે, મા-ઈ-હસ પત્નો મળવાથી ત્યાં ગયા અને રંગારાને પુછળ આપી દુઃખમાંથી સુશીલાને છોડાવી પોતાને ઘેર લાવ્યા. ઘેર આવતાજ માતા-પિતા તેમજ પતિને નમન કર્યું અને પતિના કરેલા અવિવેકની શુદ્ધ અંતઃકરણથી તેણે માફી માગી. પરણતી વખતે કરેલ પ્રતિજ્ઞા-વચન છોડી દીધું અને ફરીવાર ક્રોધ ન કરવાનો નિશ્ચય પણ જણાવ્યો. તેણીની ચાકરી બરદાસ કરતાં શરીર સાફ થયું. જેથી સુશીલા પુનઃ પોતાને ઘેર ગઈ અને પરમ શાંતિથી પતિસેવાનો વિશેષ લાભ લેવા લાગી.

તેજ શહેરમાં એક મુનિનું શરીર દાઝી જવાથી વેદો સૂચવ્યું કે લક્ષ્મીપાક તેલ ચોપડો; તે તેલ આ ગામના પ્રધાનજીને ત્યાં મળશે. તે પરથી મહાત્માની સેવામાં રહેલા એક મુનિ તેલની યાચના કરવા પ્રધાનજીને ઘેર ગયા. તે સમયે સુધર્મ સલામાં દેવતાઓ સમક્ષ ઈંદ્રમહારાજે ક્ષમા વિધેની ચર્ચા ચલાવતાં જણાવ્યું કે:-“મૃત્યુ લોકમાં અનેક ક્ષમાશીલ સ્ત્રી-પુરૂષો છે. પણ અમુક ગામના પ્રધાનની ધર્મપત્ની સુશીલા અનેક પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં ક્ષમા રાખી શકે છે-ક્રોધપર અસાધારણ રીતે વિજય મેળવ્યો છે.” આ સાંભળી એક દેવને એ વાત કૌતુકરૂપ લાગવાથી શિવગતિએ સુશીલાને ત્યાં આવી અદ્રશ્ય રૂપે રહ્યો. તે વખતે મુનિને આવતા જોઈ

સુશીલાએ તરતજ અતિ પ્રેમથી યોગ્ય નમન સાથે સત્કાર
 કર્યો. મહાત્માએ લક્ષપાક તેલની માગણી કરી. તરતજ પ્ર-
 સન્નવદને દાસીને કહ્યું કે:-પાસેના પટારામાં તેલના ચાર
 શીશા પડ્યા છે, તેમાંથી એક કાઢી લાવ. દાસીએ પટારો
 ઉઘાડી એક શીશો ખહાર કાઢ્યો. સુશીલાને આપવા માંડ્યો.
 કે તરતજ તે અદ્રશ્ય દેવે તેના હાથમાંથી શીશો પાડી નાંખ્યો,
 તેથી કુટી ગયો. તેલ તમામ ઢાળાઈ ગયું, છતાં સુશીલાએ
 ક્રોધ ન કરતાં બીજો શીશો કાઢવા કહ્યું. તેની સ્થિતિ પ્રથમ
 પેઠેજ થઈ, ત્રીજાની પણ તેવીજ દશા થઈ. બહુ મૂઢ્ય લક્ષ-
 પાક તેલના ત્રણ શીશાનું તેલ નકાસું ગયું; તોપણ પ્રધાન-
 પત્નીના સુખપર જરા ગ્લાનિ કે ક્રોધની નિશાની પણ ન
 જણાઈ. આનંદથી દાસીને કહ્યું કે એથો શીશો પણ કાઢી
 લાવ, ખાસ જાગવીને લાવજો. કારણ આ શીશાનું તેલ ઢા-
 ળાયે તો મહાત્માને ઉપયોગમાં અડચણ આવશે અને
 પવિત્ર મહાત્માની સેવા કરવાનો મળેલો અમૂઢ્ય લાભ હું
 લઈ શકીશ નહિ. આ બનાવથી દાસી પણ અતિ ચરમીટી
 થઈ ખાસ ઢાળજી રાખી શીશો કાઢી બાઈ પાસે લાવી. તે
 વખતે દેવે સુશીલાના હૃદયમાં ક્રોધનો અંશ છે કે નહિ ? તેની
 પરીક્ષા કરતાં અંતઃકરણ પણ પરમ શાંત જણાયું. તેથી
 દેવ પોતાના હૃદયમાં અતિ પ્રસન્ન થયો અને વિચાર્યું કે:-
 “ મહેં ત્રણ ત્રણવાર કાંમતી તેલના શીશા ફાડ્યા-ઢાળ્યા;
 છતાં આ સુશીલાના અંતરમાં ક્રોધનો આવેશ પણ નથી !
 માટે હવે પણ થયું. પરીક્ષાની પણ હદ હોય છે. ” સુશી

લાએ દાસી પાસેથી શીશો હાથમાં લઈ પ્રસન્નચિત્તે સાદરતાએ મહાત્માને અર્પણ કર્યો. તેમણે શીશાનો સ્વીકાર કર્યો; પણ મહાત્મા સ્વનિમિત્તે થયેલી નુકશાનીથી વિશેષ અંખવાણા. છેવટે જતાં જતાં મહાત્માએ પ્રધાનપત્નીને જણાવ્યું કે:- “ ખેન ! તમને બહુ નુકશાની થવા પામી; પરંતુ આમાં દાસીનો ઈરાદાપૂર્વક દોષ નથી, માટે તેમના પર ગુસ્સો ન કરશો. ” એ મારી ખાસ ભલામણ છે. આ વાક્ય સાંભળી સુશીલાએ આંખમાં પ્રેમાશ્રુ લાવીને જણાવ્યું કે:- “ મહારાજશ્રી ! આ જિંદગાનીમાંજ નજીવી ખાખત માટે એકવાર કરેલા ક્રોધનું અનિષ્ટફળ ઘણા સમય સુધી વિવિધ રીતે જે મ્હેં ભોગવ્યું છે, તે મારી દષ્ટિ આગળ તરવરે છે. તે દેહાંત સુધી ભૂલી શકું તેમ નથી. ” એમ બોલી પૂર્વની ખ-નેલી હુઃખમય હકીકત સંક્ષેપતઃ કહી ખતાવી અને જણાવ્યું કે:- “ કૃપાળુ મહાત્મન ! તે ખનાવ પછી મેં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે કે આહિ તંવા અનિષ્ટ-પ્રતિફળ અને હુઃખદ સંજોગો ઉપસ્થિત થવા પામે તોપણ ક્રોધ નજ કરવો. ” માટે આ નુકશાનીથી દાસી પ્રત્યે તો બીલકુલ ક્રોધ થવા નહિ પામે, પણ હવેથી ક્રોધ પ્રત્યે ક્રોધ (તિરસ્કાર) થાય છે. મહાત્માએ કહ્યું કે:- “ ખેન ! ધન્ય છે. ક્રોધથી સાંસારિક-વ્યવહારિક અને ધાર્મિક કાર્ય ખગડે છે; તે સાથે જિંદગાની ખરાબ થાય છે. ” એટલું કહી મહાત્મા ચાલ્યા ગયા. આ ખધો ખ-નાવ અદૃશ્યપણે જોઈ તેમજ વાત સાંભળીને દેવ અતિ પ્રસન્ન થયો અને પ્રગટ થઈ કહ્યું કે:- “ હે ક્ષમામૂર્તિ ! હે

આર્થ દેવિ ! ધન્ય છે તારી ટેકને. ક્રોધ નહિ કરવાનો અડગ નિશ્ચય મેં પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યો. માટે હૃદય સાથે મારું મસ્તક તને નમે છે. તારા અંતઃકરણના ઉમદા વિચારો તેમજ છેવટ મુખી ટદી રહેલી અડગ ક્ષમા, તે મોટા ઋષિ-મુનિઓને પણ અકિત કરે તેવી છે. ખરેખર તમારા જેવી આર્થ મહિલાઓ-વડેજ આ મૃત્યુલોક પણ સ્વર્ગ સમાન થવા પામે છે. ” શીશા ફાડવાની કરેલી દેવમાયા તેણે, સકેલી લઈ મૂળ ત્રિધતિ મુજબ શીશા સાબ દેખાડયા. છેવટે દેવે તેણીને પોતાની ધર્મલગિની તરીકે માની એક દિવ્યહાર અર્પણ કરી સ્વસ્થાને ગયો. ક્રોધ નહોં કરવાનું ઉત્તમ કૃણ તરતજ મળેલું જાણી મુશીલા વધારે ચીવટથી ક્ષમા રાખવા લાગી અને પતિસેવાના કાર્યથી નિવૃત્તિના સમયે આસપાસનાઓને ઉમદા આદરણીય આચાર રાખવાનો યોધ વારંવાર મુક્તકંઠે કરવા લાગી. તેમજ મળેલી લક્ષ્મીનો સદુપયોગ, સ્ત્રી-સમાજ મુધારણાના કામો જેવાં કે-શ્રીકળા ભૂવન, વિધવાશ્રમ, અનાયાશ્રમ, કન્યાશિક્ષણ ગૃહ, મહિલા-મંડળ, પ્રસૂતિગૃહ અને સ્ત્રી-દાગ માટેના આપધાલય વગેરે પારમાર્થિક કાર્યોમાં કરવા લાગી અને પ્રધાન પણ તેવાં કાર્યો કરવાની સહાનુભૂતિ સાથે જોઈતી સર્વ પ્રકારની મદદ આપતો રહ્યો.

મહાશયો ! ક્ષમાના પરમ પ્રભાવથી સ્ત્રી કે પુરૂષ ટેટલાં મહત્વના કાર્યો કરી શકે છે. એ ઉપરના દણંતથી આપ જાણી શક્યા હશે. માટે શાંતિ કોઈપણ કાળે છોડવી નહી, તે પણ અહિંસાનમક શાંતિ હોવી જોઈએ. એજ આપણું

ષવૃત્તિથી મનુષ્ય પોતાનું સાત્ત્વિક અને સાદું જીવન બનાવી
 શકે છે. અત્યંત સ્પૃહાલુ જીવાત્માઓની મનોવૃત્તિ ક્યાંય
 પણ સ્થિરતાને ભજી શક્તી નથી. હમેશાં કામ્ય-લૌકિક
 સુખમાં નિસ્પૃહ થવાની જરૂર છે; પરંતુ સ્વ-પરના ઉદ્ધારક
 કાર્યમાં વિશેષ અભિલાષા કરવી એ કંઈ અસંતોષ થાને
 લોભ ન કહી શકાય. તેમજ આગસુ-નિરૂઘમી બની બીજા-
 ઓના વૈભવ ઉપર તાગડધીન્ના કરવા એ પણ સંતોષવૃત્તિ
 નજ કહેવાય. જેમ બને તેમ અદ્યપ્ત સાધનથી જીવન નિર્વાહ
 કરવા તરફે કાળજી રાખવી એ આપણું ખાસ કર્તવ્ય છે.
 માટે દરેક ગૃહસ્થોએ યથોચિત ગૃહવ્યવહારના અનેક કાર્ય
 પ્રસંગે વિવેક પુરઃસર કરકસર કરવી જોઈએ; પણ અતિલોભી
 ન બનવું. કારણ તેવા વર્તનથી કૃત્યાકૃત્યનું ભાન ભૂલી
 જવાય છે. તેમજ સ્વજાતિ, સ્વધર્મ અને સ્વમાનની યોગ્ય-
 તાનો વિચાર કરવામાં બેદરકાર રહેવાય છે. “અતિ તૃષ્ણા
 એ પાપનું મૂળ છે.” મનુષ્યની માનસિક ઈચ્છા સર્વશે
 કોઈ રીતે કદી પણ પૂરી થવા સંભવ નથી. કારણ હનિયામાં
 ઈચ્છાના અનંત પ્રમાણમાં પૂરી પડે તેટલી સામગ્રી
 કુદરત આપી શક્તી નથી. અગ્નિમાં ગમે તેટલા ઇંધણું
 નાંખવમાં આવે, તોપણ અગ્નિ કોઈ દિવસ સંતોષાતો નથી;
 પણ ઉલટો વધારે જાળવલ્યમાન થાય છે. તૃષ્ણા પણ તેવીજ
 છે; માટે જેમ બને તેમ વિચારપૂર્વક સંતોષવૃત્તિ ધારણ કરવી.
 કેટલાએક સશક્ત છતાં અતિ આગસ કે બેપરવાઈથી કંઈ
 પણ યોગ્ય ઉદ્યમ ન કરતાં શિથિલાચારી થઈ પડ્યા રહે છે.

અને જીવન તરફથી મળેલ જુગ મદદગર પોતાનું પોપણ માંડમાંડ કરે છે. તોપણ પોને બદલ કરે છે કે "હું તો સંતોષી છું, અઝી ઉચ્છવાયક-કડાકુટ કે મદેનત લેતો નથી!" એ કહેવાતી સંતોષવૃત્તિ અતિ નિંદ છે, તેમજ કેટલાએક એવા મખામીદાર-કૃપણકાકા હોય છે કે, ગમે તેટલી સારી આર્થિક સંપત્તિ હોવા છતાં, અતિ વૃધાવસ્થા સુધી લક્ષ્મી વધારવાના મોહમાં જ નિરંતર મગ્યા રહી; યોગ્યાયોગ્યના વિવેક વિના ગમે તેવાં કાળાં કૃત્યો કરવા અચકાતા નથી! તેમજ અસંતોષવૃત્તિ ધારણ કરી સામાજિક વગેરે લાભદાયી કાર્ય કરવામાં બેદરકાર અને છે. મરણાંતે પોતે મેગવેલું દ્રવ્ય આ પૃથ્વી પરજ પડ્યું રહેવાનું અને મનુષ્ય જન્મ પામી પોતાનું ધાર્મિક ગ્રેય: કરવાના ભાગ્યથી તે હીન અને છે. તેવા માણસો શું ધિક્કારને પાત્ર નથી ગણાતા? માટે ગૃહસ્થને ઉચિત છે કે- પોતાના ગૃહકાર્ય નિભાવવામાં ખાસ ખામી જણાય તો, યોગ્ય વ્યવસાય કરી જોઈતી સામગ્રી મેગવી તેટલેથીજ સંતોષ પકડવો; પણ લોભના વમળમાં શું ચવાવું નહિ. મનુષ્યને હાથે થતી હુનિયાની પાયમાલીનો મુજ પાયો અસંતોષજ છે. અગાઉ અને હાલના મહાનયુદ્ધો તેનેજ આભારી છે. અતિવૃષ્ટા-લોભનું પરિણામ હમેશાં અનિષ્ટજ આવે છે. તે વિષે એક દાખલો આપું છું જેથી આપ જાણી શકશો.

લક્ષ્મીદાસ નામે એક શ્રીમંત વલ્લિકને ચાર પુત્રો હતા. તેઓ યોગ્ય કેળવાયેલ, સ્વભાવે નમ્ર-સરલ અને યોગ્ય વયે પરણેલા હતા. લક્ષ્મીદાસ પોતે કંજુસકાકા કહેવાતા

હતા. ઘરમાં ખોરાકી માટે હલકામાં હલકું ધાન્ય લાવતા; અને વસો પણ તદ્દન હલકાં-બુજ કિંમતવાળાં વાપરવા દેતા. ઘેર કોઈપણ પરોણા-અતિથિ કે લિલ્લુકો આવેલ હોય તો તેઓ અસંતોષ સાથે પાછા ફરતા. મતલબ કોઈને પણ માન-પાન કે દાન મળતું નહિ. જેથી ગામમાં તહે-મની નિંદા થવા પામતી. જેને લઈને પુત્રો, પિતાને નમ્રતાથી તેવી નિંદા પ્રવૃત્તિ ન કરવા માટે વારંવાર યોગ્ય સૂચના સાથે ઉપાલંબ આપતા. છતાં ડોસો તેનાં કહેણને ન માનતાં, ઉલ્ટો છોકરાઓને કહેવા લાગ્યો કે:-ત્હમે અહીં બેઠા બેઠા ખાઓ છો, માટે વાતો આવડે છે. પૈસા મેળવવામાં કેટલી મહેનત પડે છે તે તમે શું સમજો? એક દમડી માટે અ-મડી ઉતારવી પડે છે. તમો ગરમાતા હો તો પરદેશ જઈ પૈસા દમાઈ આવો તો ખરા; પછી મોટી મોટી વાતો કરજો. આ ઉપરથી છોકરાઓ કંટાળી પરદેશ ગયા. ડોસો નિરંકુશ થવાથી વધારે વધારે લોભ કરવા લાગ્યો. ગામના માણસો તેને લખીલદાસ તરીકે ઓળખવા લાગ્યા. ઘરમાં પોતે તથા ચાર પુત્રવધૂઓ હતી. પોતાના લોખંડીપણને લીધે વધુઓ નવરી બેશી ન રહે, કોઈને ઘેર ન જાય એ ઈરાદાથી રેડીયા વતી મુતર કાંતવા માટે રૂં આપતો. પુત્રવધૂઓ કુલીન હોવાથી તે કાર્ય પણ આનંદભરે કરતી. લક્ષ્મીદાસની અતિ લોખંડી પ્રકૃતિના સમયે વધુઓ બહુ કંટાળો પામતી. એક વખત સારે ચારે મળીને વિચાર કર્યો કે:-આપણા પ્રારબ્ધ દેવા છે? અને પૈસા અને પતિએ સન્મારિત દિવિત મુખથી વ્યિત

રહેવા પામીએ છીએ. ત્યારે એકજાણી બોલી કે કોઇપણ
 વસ્તુ ઉપર બેઠી આકાશ માર્ગે ઉડવાની વિચાર હું જાણું છું.
 મારે નમાદો મુલાદ અને મંચડા દોષ તો કરવા જઇએ.
 સૂર્ય જંદેનોએ દા પાત્રી. જંદેન ! તારું પ્રભુ બહુ કરે.
 આ ઘર તો બંધીખાનારૂપ છે. અનુભવિ મગનાંજ ગારેજાણી.
 માણેથી નીચે આવી જોયું તો ટોચાને ઉવતા જોયા. તરતજ
 આંગણમાં પડેલા એક મોટા લાકડાપર વસ્ત્ર નાંખી તેપર બધી
 બેઠી; વિધિપૂર્વક વિધાનો ઉપયોગ કર્યો કે અટ લાકડું આકાશ
 માર્ગે ચાલ્યું. રત્નદ્રીપ આવતાં લાકડાને નીચે ઉતારી એક
 સ્થળે મૂકી દીધું. તે ચારે દ્રીપના બગીચામાં ગર્ભ, ત્યાં
 આનંદભેર રાસડા વગેરે નિર્દોષ ક્રીડા કરવા લાગી. પાછલી
 રાતે તેજ લાકડાપર બેઠી ડાસો ઉઠ્યા પહેલાં ઘેર આવતી
 રહી. લાકડાને ચોકમાં સખી, શયનગૃહમાં સૂઈ ગર્ભ. આ
 પ્રમાણે થોડા દિવસ ચાલ્યું. શેઠના જોવામાં આવ્યું કે ચોકમાં
 પડેલું આવડું મોટું લાકડું હરદોજ સ્થાન ફેર કેમ થાય છે ?
 ચિકિત્સા જોવા કપટનિદ્રા કરી રાત્રે સૂતો. હમેશના નિયમ
 મુજબ સ્ત્રીઓ લાકડાપર બેસી ફરવા ગર્ભ, યથાસમયે પાછી
 આવી. આ હુકીકત જોવામાં આવતાં ડાસો અકિત થયો અને
 ખાત્રી કરવા માટે લાકડાને તપાસ્યું તો લાકડું પોણું જણાયું.
 નેધી આગલી રાત્રે ચુપકીથી પેલા લાકડાની પેલમાં બેસી
 ગયો; સમય યતાં પુત્રવધૂઓ આવી નિર્ભયપણે લાકડાપર
 બેસી રત્નદ્રીપે ગર્ભ લાકડું મૂકી બગીચામાં ક્રીડા કરવા

લાગી. આ લાગ જોઈ શેઠ બહાર નીકળતાંજ અજવાળી રાત હોઈને રત્નમય પૃથ્વી જણાઈ. જોતાંજ ગાલરો ખન્યો, અને જોલાઈ ગયું, ‘કે:-અ....ધ....ધ....ધ....આટલાં બધાં રત્નો !’ નજીકમાંથી થોડાંક રત્નો વીણી ઝટ પોલમાં ખેંચી ગયો. મનમાં બડબડયો કે:-આ રાંડો રોજ અહીં આવતી હશે ? છતાં કોઈ દહાડો એકે રત્ન લાવતી નથી. ‘આપ મુવા વિના સ્વર્ગે ન જવાય. ’ માટે હવે લાકડામાં ખુબ મોટી પોલ કરાવી પુનઃ અહીં આવી લેવાય તેટલાં રત્ન લઈ જઈશ ! વહુઓ તદ્દન મૂર્ખો અને હૈયાકૂટીઓ જણાય છે. ત્યારપછી રમત રમી નિયમાનુસાર તેઓ ઘેર આવી. ડાસાએ ખાનગી રીતે તે લાકડામાં મોટી પોલ કરાવી રાત્રે હુરખાતો હુરખાતો માંહે ખેઠો. સ્ત્રીઓએ હમેશ મુજબ આવી લાકડું આકાશ માર્ગે ચલાવ્યું. રત્નદ્રીપ આવતાં લાકડું નીચે મૂકી કીડા કરવા બાગમાં ગઈ. શેઠ બહાર નીકળ્યા અને મજ્યા તેટલાં રત્નો લઈ પોલમાં લઈ છતાં થોડી પોલ જણાઈ. લાલચને લીધે વિશેષ લેવા આડું અવળું ફરવા લાગ્યો. વધારે કીંમતી રત્નોના લોભે છોટે ગયો અને રત્ન વીણવામાં વધારે વખત રોકાયો. સ્ત્રીઓ વખતસર પાછી વગી લાકડાપર ખેંચી ઘેર આવી. પાછળથી શેઠ આવીને જુએ છે તો લાકડું ન મળે, તેથી બહુ ગલરાયો. શું હું સ્થગ ચૂકી ગયો ? એમ ધારી આડો અવળો ભટકવા લાગ્યો; પણ પત્તો ન મળ્યો. છેવટે હતાશ થઈ બડબડવા માંડ્યો કે “ હાય હાય ! આ

અધુન : અરે ! મનુષ્યની પેલામાં કેટલાં બધાં
 દેવતાઓનાં છે ! કેવે તે દેવતાં મનુષ્યો ? કેમ મનુષ્યો ?
 એવે વિચારનાં વખતને લીધે અતિ હોલના આવે
 મનુષ્ય થમકાયું હૃદયમાં સજ્જ આપાત મવાથી એલાન
 નીચે પડેયો, તરતજ હૃદય બંધ મવાથી સજ્જીલાય
 એનાં દેહાંત (મરણ) થયો.

અનુભવો! આ દ્રષ્ટાંતથી આપને સ્પષ્ટ થઈ શકે છે કે અસં-
તોષવૃત્તિથી શારીરિક, વ્યવહારિક કે પારમાર્થિક કેટલું અન્ન-
ય થવા પામે છે; માટે પ્રત્યેક મનુષ્યોએ સંતોષવૃત્તિ થવું.
અતુલ રહેવાથી કેટલાંકે કનુત્ત-નકામા અરચનો બચાવ
યવા પામે છે. જો કોઈપણ મનુષ્ય કેવળ પોતાના ભોગોપભો-
ગના જરૂરી પદાર્થો તરફ જ્યાં હરે તો સહજ સંતોષવૃત્તિ
ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. પરંતુ આજકાલ જરૂરિયાતની ચીજને
બહારે મોજોખની વસ્તુઓ તરફ ઘણા મનુષ્યો લલચાઈ
જવાથી સંતોષવૃત્તિ નાજવી શકતા નથી. એટલું જ નહિ
પણ વિશેષ દ્રવ્ય વગેરે સામગ્રી મેળવવા તનતોડ મહેનત
કરે છે. હૃદયમાં અવનવા વિચારતરંગો ઉત્પન્ન થાય છે. જેથી
રહેમને જરાપણ શાંતિ મળવા પામતી નથી. માટે શાંતિ
અને આનંદમય જીવન ગાળવાનો અમૂલ્ય ઉપાય સંતોષવૃત્તિ
છે. સંતોષવૃત્તિથી આર્થિક, વ્યવહારિક અને પારમાર્થિક ક્ષેત્ર-
સાધી શકાય છે. માટે જનતા પ્રયાસે સંતોષી થવા પ્રયત્ન
કરવો એજ આપણું ઉચ્ચ કર્તવ્ય હોવું જોઈએ.

અભ્યાસ પાઠ ૨૬ મો.

- ૧ “ સંતોષઃ પરમં સુખં ” સંતોષ એજ મોટું સુખ.
- ૨ આજસુ કે એટીપણાને અંગે સંતોષ માનવો, એ સંતોષ નથી.
- ૩ વિવેક પૂર્વક સાદું—સુખમય જીવન ગાળવામાં સંતોષ માનવો એ ઉત્તમ છે.
- ૪ વિશેષ સંપત્તિ છતાં અવિશ્રાંત ધનની અંખના રાખવી એ નિંદ છે.
- ૫ સંતોષ એ સદ્ગુણ છે, અને અતિલોભ એ દુર્ગુણ છે.
- ૬ સંતોષવૃત્તિથી દુષ્ટત્વ થવા પામતાં નથી.
- ૭ તૃષ્ણાગ્નિ શરીર—હૃદયને નિરંતર બાળે છે.
- ૮ લોભથી આવેલોક તથા પરલોક ઉભય બગડે છે.
- ૯ અસંતોષ ઘણા અનીતિમય કાર્યનું મૂળ હોય છે.
- ૧૦ અતિ લોભના આવેશથી કેળવાયેલા—કહેવાતા ડાઘા માણસો પણ અયોગ્ય કાર્યમાં યોગ્ય છે.
- ૧૧ નાનાં કલેશ કે મહાન્ યુદ્ધાનું મૂળ કારણ અસંતોષ જ હોય છે.
- ૧૨ અસંતોષથી મહત્વાકાંક્ષા ઉત્પન્ન થાય છે.

કર્તવ્ય ૨૭ મું કૃતજ્ઞતા.

કર્તવ્ય પરાયણ સન્નિતો !

અર્ધ કાલે સંતોષવૃત્તિ પરત્વે બાપણ કરવામાં આવેલું. આજે તો કૃતજ્ઞતા એ કર્તવ્યની મીમાંસા કરવામાં આવશે. સૂચ્યો ! સંતોષવૃત્તિવાળા મનુષ્યો કોઈએ કરેલા આમાન્ય ઉપકારમાં પણ સંતુષ્ટ બની વિશેષ પ્રત્યુપકાર કરવાની આકાંક્ષાવાળા થાય છે. જે અસંતુષ્ટ—અત્યંત લોભી મનુષ્ય ઉપર ચાહે તેટલા ઉપકાર કરવામાં આવે તોપણ લેમનું મન સંતોષાતું જ નથી. આ પ્રજ્ઞાંડ રૂપ એક કુદરતનું ગુણ છે. એક બીજાએ અન્યોઅન્ય ઉપકાર કરી જ રહ્યા છે. કંઈક લઈને અને કંઈક દઈને. માટે સૌનો સૌપર ઉપકાર છે. માટેજ નૈસર્ગિક કવિ કલાપી કહે છે કે:—

અર્જાંડ આતો ગૃહ તાતનું છે, આમાર સૌનો સૌને રળો ત્યાં;

લે છે સદુ કંઈ સદુને દઈ કંઈ, અચ્છાર સૌનો નો ઉપરે છે.

માટે ઉપકાર કરવો તથા મેળવવો; એ પ્રાણીમાત્ર માટે જરૂરી કુદરતી કાયદો છે. કોઈને કોઈ રીતે એક બીજાનો ઉપકાર કરનાર મનુષ્ય આ દુનિયામાં ઉત્તમ મનુષ્ય છે. કોઈ માણસે આપણને કાંઈ ઉપકાર કર્યો હોય, તે બૂલી ન જતાં ચોખ્ખ સમયે તેનો બદલો વાગવો તેજ કૃતજ્ઞતા. પરંતુ કરેલા ઉપકારના બદલામાં અપકાર (બુંડું) કરી દુઃખ ન થવું. સામેના માણસનો ઘોટો પણ ઉપકાર બહુ કરી માનવો.

એ માણસાઈનું લક્ષણ છે. પરંતુ કેટલાક જીવાત્માઓ સ્વાર્થને વશ થઈ કરેલા ઉપકારને ઉપકાર રૂપે માનવામાં પણ કૃપણતા દાખવે છે, તો પછી બદલો ક્યાંથીજ વાળી શકે ? માટે ઉદાર ચિત્ત બની ઉપકારઋણથી મુક્ત થવા પ્રયત્નશીલ થવું.

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની માતા (ચુલ્હણી) પૂર્વના વિશિષ્ટ પ્રારબ્ધવશાત્ વિષયાંધ બનેલી. તેથી વિષયસુખમાં આક્રમીલરૂપ બ્રહ્મદત્તને મારી નાંખવાની એક યુક્તિ તેણીએ શોધી કાઢી કે:-બ્રહ્મદત્તને લગ્ન પ્રસંગે લાખના મહેલમાં સૂવાડ્યા પછી તે મહેલને સળગાવી દેવો; છેવટે સમય આવતાં તેમ ક્યું. પરંતુ આ કપટ પ્રથમથીજ પ્રધાનના જાણવામાં આવી જવાથી બ્રહ્મદત્તને બચાવવા સુરંગ ખોદાવી બહાર કાઢવાની જે યુક્તિ કરેલી તે મુજબ બચાવી ગુપ્ત રીતે પોતાના પુત્ર સાથે શહેર બહાર મોકલાવ્યો. આગળ ચાલતાં રસ્તામાં પ્રધાનપુત્રથી તે છુટો પડી જવાથી એકાકી ચાલતાં અટવીમાં ભૂલો પડ્યો; ત્યાં માર્ગમાં એક વિપ્રનો સાથે થયો. તેની સાથે સાથે ચાલતો હતો, પણ રસ્તામાં ખાવાનું પોતા પાસે ન હતું. પેલા બ્રાહ્મણ સાથે લાતું હતું, પોતે જ્યાં જલાશય આવતું ત્યાં ભોજન કરતો; બ્રહ્મદત્તને ખોટે મિયે પણ આમ ત્રણ કરતો નહિ. જેથી ખાધા વિના ત્રણ દિવસે તેણે અટવી પસાર કરી; એક ગામ પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાંથી જુદા પડતાં બ્રહ્મદત્ત પ્રસન્નવદને વિપ્રને કહ્યું કે-“ ભૂદેવ ! તહમે મહારાપર જે ઉપકાર કર્યો છે, તંહનો બદલો વાગવા અત્યારે હું અસમર્થ છું. પણ હું જ્યારે કંપીલપુરનો બ્રહ્મદત્ત રાજા

થઈ, તે વખતે મારું નામ પૂછીને તમે ત્યાં જરૂર આવજો; ત્યારે તે ઉપકારનો બદલો કંઈક અંશે વાળવા હું જાગ્યશાળી થઈશ, ” એમ કહી બ્રહ્મદત્ત આગળ આવ્યો. છેવટે બ્રાહ્મણે કેટલેક કાળે “ બ્રહ્મદત્ત ચકવર્તી થયો ” એમ સાંભળ્યું ત્યારે સહકુટુંબ ત્યાં ગયો; તેણે પ્રથમની વાત રાજાને કહી. રાજાએ યોગ્ય માનપાન આપીને સત્કાર કર્યો અને વિશેષ ધ્વનિહત મુખ આપી બદલો વાળ્યો. બંધુઓ ! ત્હમે જાણી શક્યા હશે કે પેલો બ્રાહ્મણ કેટલું રસ્તામાં સાથે ચાલેલો તે પણ પોતાને ત્યાંથીજ જવાનું હતું; પરંતુ કંઈ બ્રહ્મદત્તના ઉપકાર નિમિત્તે તો નહિ. તથાપિ તેણે તે વિપ્રનો મહાન્ ઉપકાર માનીને બદલો વાળ્યો. માટેજ એક વિદ્વાન્ કહે છે, કે:-
 ‘**परगुण परमाणु पर्यतीकृत्य नित्यं, निजहृदि विकसन्तस्संति संतः कीयन्तः**’ અર્થાત્ સાધુ પુરૂષો પારકાના પરમાણુ (અત્યંત સૂક્ષ્મ) જેટલા ઉપકારને મહાન્ પહાડ જેવડા માનનારા હોય છે. મતલબ કે સ્વચક્ષિ પ્રમાણે પૂર્ણ અક્ષિપૂર્વક કોઈનું પણ કાર્ય કરવું એજ ઉપકાર કરનાર વ્યક્તિનું લક્ષ્ય હોય છે. એવા ધણાજ થોડા હોય છે કે બદલા-પ્રત્યુપકારની કામના વિનાજ પ્રયત્ન કરે છે. આપણે હેમના ઉપકારનો જેટલો અંશે બદલો વાળી શકીએ, તેટલો અંશે વાળીએ તોજ ખરા કૃતજ કહેવાઈએ અને જો તેમ ન કરીએ તો કૃતજન થવા પામીએ. માટે કૃતજી ન થતાં કૃતજ થવું એ જ શ્રેયસ્કર છે.

આભ્યાસપાઠ ૨૭ મો.

- ૧ કોઈએ કરેલા ઉપકારને ચાહે તેવા સંજોગમાં ભૂલી ન જવું તે કૃતજ્ઞતા છે.
- ૨ ઉપકાર કરનારની હુમેશાં ખરા જીગરથી પ્રશંસા કરવી.
- ૩ ઉપકારનો બદલો વાળવા પ્રસંગોપાત ચુકવું નહિ.
- ૪ અપકારના બદલામાં ઉપકાર કરવો એ વિશેષ ઉચ્ચતા છે.
- ૫ ઉપકારના બદલામાં અપકાર કરવો એ અતિ નિચતા છે.
- ૬ ઉપકાર ગમે તેટલો થોડો હોય તોપણ મોટા રૂપમાં માની લેવો.
- ૭ સેવા કરવી તથા પ્રતિ ઉપકાર કરવો એ બન્ને જુદાં છે.
- ૮ સેવા એ બદલાની આશા વિનાનું સહૃદયીપણું બતાવે છે.
- ૯ પ્રતિઉપકાર એ આપણે મેળવેલા લાભનોજ વ્યાજ સંહિત બદલો વાળવાની લાગણી છે.
- ૧૦ ઉપકાર કે પ્રતિઉપકાર કરવામાં મોટાર્થ-તોછકાઈ ન માનતા નમ્રતા રાખવી.
- ૧૧ ઉપકાર કે પ્રતિઉપકારમાં અહંકાર ભળે તો બન્નેની કીંમત બહુજ અદ્ય થાય છે.
- ૧૨ કોઈએ કરેલા ઉપકારને ભૂલી જઈ તેને અપકાર રૂપે બદલો આપવો તે કૃતદ્રતા છે.

કર્તવ્ય રત મું. પાપ-મય.

પ્રજ્ઞાશીલ સભાસદો ! અતઃ આખ્યાનમાં કૃતજ્ઞતા સં-
બંધિતપદેશ કરવામાં આવેલ. આજે તો પાપ-મય એ વિષ-
યનું વિવેચન કરવામાં આવશે. ધન્યાત્માઓ ! કૃતજ્ઞ મનુષ્ય
કર્તવ્યાકર્તવ્ય વિષે પરમ વિવેકવાન હોય છે. ત્યારે કાર્ય
શું અને અકાર્ય શું ? એ પ્રશ્ન હેમના હૃદયમાં સહજ
ઉત્પન્ન થવો જોઈએ. આ દુનિયામાં સામાન્યતઃ વિચાર
કરતાં જોમ સ્તંભભય છે કે પુણ્ય તે કર્તવ્ય છે અને પાપ
અકર્તવ્ય છે. એક પદાર્થનો નિર્ણય કરવામાં તેના પ્રતિપક્ષી
પદાર્થનું પણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. સુવર્ણના જાણનારને પીત-
ળનું જ્ઞાન થવું જોઈએ. માટે પુણ્યના પ્રતિપક્ષી પાપને
પ્રથમ જાણવું જોઈએ. આ જગતમાં પાપની પ્રવૃત્તિ ઘણી
જેસંજેર અને વિશેષ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. ઉચ્ચ
વસ્તુના પ્રમાણ કરતાં હલદી ચીજ અધિકજ હોય છે; એ
સર્વ સાધારણ નિયમ છે. આપણા અંતઃકરણમાં પ્રથમ
પાપનો ભય જ્યારે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારેજ તેનો પરિહાર કરી
શકાય છે. અર્થાત્ અમુક પાપ કરીશ તો આ લોકમાં કિંવા
પરલોકમાં અનીષ્ટ ફળ લોગવવા પડશે. કારણ કે એ હકીકત
આપણે આ વિશ્વમાંના અનેકથા કાર્યોથી અન્યોન્ય જાણી
શકીએ છીએ. વસ્તુતઃ પાપનું સ્વરૂપ જાણવામાં-કહેવામાં
બહુજ જ્ઞાંતિ કે અજ્ઞાનતા થવા પામેલ છે. કેટલાએક જીવા-

તમાઓ કેવળ ધાર્મિક દેલછાને લઈને સર્વત્ર પાપજ જોઈ શકે છે. જે વસ્તુતઃ પાપને સમજનાર છે, તેઓ પ્રથમ આંતરિક મલીનતા યાને ચિત્તની અપવિત્રતા દૂર કરવા પ્રયત્ન સેવે છે. હૃદયનો અત્યંત દુષ્ટ પરિણામ—વિચાર તેજ પાપ. તે પાપનો ભય ચિત્તમાં ચિરસ્થાયી હોવો જોઈએ. પરંતુ ક્ષણિક ભય વાસ્તવિક ભય ન કહેવાય. પાપ—ભય એટલે કેવળ ડરપોક કે બીકણુ બનવું એમ નથી, પણ પાપમય કાર્યથી આત્માનું સંરક્ષણ કરવા માટે ચેતતા રહેવું ‘ભયબીન પ્રીત ન હોત’ એ કહેવત પ્રમાણે જો ખરા હૃદયથી પાપનો ભય હોય તોજ સ્વ-પરનું શ્રેયઃ કરી શકે છે. માટે આ દુનિયામાં સર્વ મનુષ્યને સ્વાભાવિક રીતે અંતરમાં કોઈને કોઈ પ્રકારે પાપનો ભય રહે છે; પરંતુ પાપ એ શું વસ્તુ છે તે જ્યાં લગણુ ન જાણવામાં આવે, ત્યાં લગણુ તહેમનો ભય કેવી રીતે હોઈ શકે ? એ શંકા ઉપસ્થિત થવા પામે તે સ્વાભાવિક છે. વાસ્તવિક રીત્યા ચિત્તની મલીનતા એજ પાપ છે. તે પાપના બે પ્રકાર છે:— દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ.

દૃષ્ટ પાપ—પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય તેવું. જહેનું ક્ષણ પ્રાયાઃ આ જિંદગાનીમાંજ ભોગવી શકાય છે.

અદૃષ્ટ પાપ—ચક્ષુ વગેરે ઇન્દ્રિયથી ન જાણાય તે, યાને માનસિક પાપ. તેનું ક્ષણ સંપૂર્ણતયા આ જન્મ વીત્યા બાદ ભોગવવામાં આવે છે. એ ગત્તે પ્રકારના પાપનો ભય હૃદયમાં હોવો જોઈએ.

અદૃષ્ટ પાપ ઉપર થવાનાં અથવા વધવાનાં અનેક કારણો પૈકી-
 ૧ જુદું જોલણ, ૨ વિશ્વાસઘાત (જોલીને કે લખીને
 ફરવું વગેરે) ૩ ચોરી (પોતાના અથવા પારકાના ઘર
 વગેરેમાંથી) ૪ રાજ્યદ્રોહ (રાજ્યના ન્યાયી કાયદા વિરુદ્ધ
 વર્તન દાણચોરી ઇત્યાદિ) ૫ પરત્ની સંગ, ૬ અભક્ષ્ય
 ભક્ષણ (મધ, માંસ, કેરી ચીજ કે અપચ્ચ સેવન વગેરે)
 ૭ કલહ (કુટુંબ, સાતિ કે દેશ વગેરેમાં) ૮ કુસંગત (હુ-
 સ્થા, લકંગા, જુગારો કે શિકારીની સોબત) ઇત્યાદિ નિમિ-
 ત્તો છે. જેથી દૃષ્ટપાપ યાને તત્કાળ થતું દુઃખ, તે પ્રત્યક્ષ
 આપણે જોઈ શકીએ છીએ. એટલે ઉપરના વર્તનથી અવશ્ય
 આર્થિક, શારીરિક અને માનસિક દુઃખ થવાની સાથે લાજ
 આંબરૂને ધક્કો પડેલો છે.

અદૃષ્ટપાપના વિવિધ કારણો પૈકી-૧ જીવહિંસા (મનુ-
 થ્ય અને મુંગા પ્રાણીની જિંદગાની બરબાદ કરવી તે માન-
 સિક, વાચિક કે કાચિક) ૨ દુષ્ટ ભાવના (અનેરાનું અનિષ્ટ
 ચિંતવણું તે) ૩ અસત્ય ઉપદેશ (ખાવું પીવું માનમત્રા
 કરવી એજ ફક્ત જીવનનું સાર્થક છે. એ વગેરે બોધ કરવો
 તે અથવા જુદું જોલણ, તેમજ દેવ, ઈશાં, પ્રપંચ, અહ
 કારવૃત્તિ, વિપયવાસના, અતિલોભ અને અનાયાર વગેરે
 હેતુઓ છે તેથી અદૃષ્ટ પાપ યાને ઉપયુક્ત કુકર્મના સંપૂર્ણ
 રૂણ કદાચ તરત નહિ મળતા જન્મનાં મંત્ર છે

ગૃહસ્થો ! ઉપર જતાવેલા જાને પ્રકારના પાપની વિ-
 પુરઃસર મીમાંસા કરી વર્તન કરવાની જરૂર છે. પરંતુ કેટ-
 લાએક કપોળકલિપત પાપો વિષે જે ભ્રમણા કરવામાં આ-
 છે કે:-હાલવામાં, ખેસવામાં, ઉઠવામાં, સુવામાં, ખાલવામાં,
 ખાવા-પીવામાં વગેરે વગેરેમાં પાપ અને પાપજ કહેવામાં કે
 જાણવામાં આવે છે. આવા નજીવા પાપના લયમાં સપડાઈ
 જનાર મનુષ્ય કંઈ પણ કાર્ય કરી શકેજ નહિ. ગૃહસ્થાશ્રમી
 હોઈને જે ઉપર્યુક્ત પાપ-લયને માન આપે તો તેણે સંસાર
 ત્યાગજ કરવો ઉચિત છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે કેટલાએક
 પાપનો ત્યાગ શક્ય હોય છે અને કેટલાએક પાપનો પરિ-
 હાર અશક્ય છે. માટે શક્ય પરિહાર અને અશક્ય પરિહાર-
 નો પ્રથમ વિચાર કરવો ઘટે છે. આત્માની જાગૃતિ વિના
 અંતઃકરણની મલીનતાથી કરાતું જે કાર્ય તે પાપરૂપજ છે. તે
 પછી આહે તેવું (ઉત્તમ કે કનીષ્ઠ) કાર્ય હોય. આપણે
 પ્રથમ કયા પાપનો પરિહાર કરવો જોઈએ ? એ ખાસ વિચાર-
 રણીય છે. જ્યાં માનસિક હિંસા, શત્રુવૃત્તિ, અસૂયા, ઈર્ષ્યા,
 દ્વેષ, વગેરે જે અત્યંત નુકશાન કરનાર છે, તેનો લય અવશ્ય
 હૃદયમાં હોવો જોઈએ. એટલુંજ નહિ પણ તેવા પાપમય
 વર્તનનો સદંતર નાશ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ તેવા વર્તનથી
 નિરંતર દૂર રહેવું જાંધુઓ ! દૃષ્ય પાપ (દ્યુત વગેરે) અને
 અદૃષ્ય પાપ (ચિત્તની મલીનતા વગેરે) થી આ લોકમાંજ
 શું પરિણામ આવે છે. તે આપ નીચેના ટુંક દૃષ્ટાંતોથી જાણી
 શકશો.

પાંચ પાંડવો લુગટું રમવાથી રાત્ર્યસંપત્તિ, સતી દ્રૌ-
પદી અને સર્વ મુખ-વૈભવ હારી જતાં જંગલમાં રખડયા;
અને કદા પામ્યા-પ્રત્યક્ષ દુઃખના લોહિતા થયા. યાદવ પુત્રોએ
મધપાન કરી દિપાયમાન ઋષિને અપમાનયુક્ત દુઃખ આપ્યું,
તેથી ઋષિને અત્યંત ક્રોધ થયો; તેમના આપથી યાદવો તથા
દારિકાનો નાશ થયો. ઉપરના બંને દાખલા દૃષ્ટપાપને પ્રત્યક્ષ
બતાવે છે. તેમજ કાળસુરિયો ચંડાળ અનેક જીવના વધ
કરવાથી મરણાંતે નરકવાસી થયો અને મુખસિદ્ધ રાવણ
પરશ્વીલંપટ યાને અતિ વિધયવાસનાવાળો થવાથી નરક યો-
નિમાં ઉત્પત્ત થયો. એ બે દૃષ્ટાંત અદૃષ્ટ પાપના છે.

માટે બંને પ્રકારના પાપથી જેમ બંને તેમ દુર રહે-
વાથી ઉભય લોકમાં મુખમય જિંદગાની થવા પામે છે. યાદ
રાખવું કે દુષ્ટકાર્યથી યાને ખરાબ પ્રવૃત્તિથી આ ભવમાં અ-
ન્ય જનને જે દુઃખ થવા પામે છે; તેના પ્રત્યાઘાત રૂપે આપ
જીને મુદરત તરફથી પ્રત્યક્ષ યા પરોક્ષ બહલો મળે છે. “ગા-
ળથી ગાળ અને સન્માનથી સત્કાર” મળે છે. માટે હૃમેશાં
બંને પ્રકારના પાપના ભયથી અંતઃકરણમાં ડરી દૂર રહેવા
પ્રયત્ન શીલ થવું.

બહાલાઓ ! પાપભય એ અંતઃકરણની પવિત્રતા છે.
પણ મોઢેથી થુંક ઉડાડવું વાળીના વિલાસ રૂપે હોઈ એ ન-
દામું છે. કેટલાએક બગલતગ એવા હોય છે કે:-સહજ નિ-
ર્માત્મ પાપનો ભય વચનજાગમાં ઘણોજ દેખાડવા પ્રયત્ન કરે

છે. જ્યાં આત્મજાનું મુરૂપ જ્ઞાનવ્યક્તિને વિવિધ રીતે પાપમાદ કરનાર દુષ્ટ કાર્યો છતાં કરવામાં જરાપણ પાછી પાની કરતા નથી, ત્યારે એનું નામ પાપ-લય દેહેવાય નહિ. માટે વિવેક પુરઃસર પાપ-લયનો ઉદ્ધાપોહ કરી જંગ બને તેમ હૃદયને પવિત્ર બનાવવું એજ આપણું કર્તવ્ય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૨૮ મો.

- ૧ અંતઃકરણની અત્યન્ત મદ્વીનતા તે પાપ.
- ૨ હૃદયમાં નિરંતર પાપનો લય રહેવો જોઈએ.
- ૩ જે પાપ શક્ય પરિહાર છે તેથી પ્રથમ દૂર રહેવું.
- ૪ જુગટું વગેરે દુષ્ટપાપથી આ લયમાં જ દુઃખ થાય છે.
- ૫ માનસિક હિંસાદિ અદુષ્ટપાપની પ્રવૃત્તિથી પરલોકમાં દુઃખ થાય છે.
- ૬ અલક્ષ્ય લક્ષણથી શારીરિક-માનસિક તુકશાન સાથે સ્વધર્મ જળવાતો નથી.
- ૭ પરસ્ત્રીના સંગથી જનમાલના નાશ સાથે પરલોકમાં દુઃખ મળે છે.
- ૮ બંને પ્રકારની પાપરહિત પ્રવૃત્તિ કરવી.
- ૯ ખોટી શીખામણ આપનારને પણ દુઃખ મળવા પામે છે.
- ૧૦ જુઠા જોડેમથી ઉત્પન્ન થયેલ લય વસ્તુતઃ લય નથી.
- ૧૧ કોઈપણ કાર્યની શરૂઆત કરતાં મનને જરાપણ આઘાત થાય તેજ લયની નિશાની છે.

- ૧૨ નિશંતર સહવર્તનથી દૃષ્ટ કે અદૃષ્ટપાપ કર થવા પામે છે.
 ૧૩ “ કરે તેવું પામે ” થા “ વાચે તેવું લાભ ” એ મિદાંત
 લોકસ છે.

કર્તવ્ય રહ મું નિંદા ત્યાગ.

હિંદમાતાના મુખત્રેા ! ગર્ભ કાલે પાપ-ભયનું બ્રા-
 મ્યાન કરવામાં આવેલું. આજે નિંદા-ત્યાગ એ કર્તવ્ય વિગે
 વિવેચન કરવાનું છે. ધન્યાત્માઓ ! પાપમય પ્રવૃત્તિથી કર-
 નાર જીવાત્મા કોઈની પણ નિંદા કરતો નથી. કારણ કે નિંદા
 પણ આંતરિક પાપ છે. નિંદાથી સામેના જીવાત્માની અંતર
 લાગણી દુભાય છે. ત્યારે કોઈનું પણ હૃદય દુભાવવું એજ
 મહાપાપ છે. નિંદા એ અપવિત્ર અંતઃકરણનું બાહ્ય પરિણામ
 છે. દ્વેષ, ઇર્ષ્યા, અસૂચા, કે અસહિષ્ણતા વગેરે દોષથી નિંદાની
 પ્રવૃત્તિ થવા પામે છે. જ્યાં ઉદાર ભાવના, ઉમદા હૃદય અને
 શુદ્ધપ્રેમનો જરો વહેતો હોય, ત્યાં નિંદાને બિલકુલ અવ-
 કાશ જ હોઈ શકે નહિ. નિંદા પ્રવૃત્તિ કરનાર જીવાત્મા પ્રત્યે
 સત્યતા, વિવેક અને લાગણી પૂર્વક પાપમય કાર્યનું પ્રત્યક્ષ
 સ્પષ્ટીકરણ કરવું તે નિંદા નથી; પણ હિતકર ઉત્તમ સૂચના
 છે. પરંતુ પદોક્ષ રીત્યા બીજાકને કોઈના પાપની વાત કરવી
 તે તો ચોકબી રીતે નિંદાજ છે. કેટલાએક મનુષ્યો જાહેર
 હિંમતના અભાવે પ્રત્યક્ષ સ્પષ્ટતા પૂર્વક હકીકત જાહેર ન
 કરતાં પદોક્ષ બીજા કને તે વાત કરવામાં બહાદુરી માને છે.

એવી પ્રવૃત્તિથી લાભને બદલે વિવિધ નુકશાન થવા પામે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે:—‘પાપને ધિક્કારો પરંતુ પાપીને નહિ.’ પાપમય પ્રવૃત્તિ કરનાર પ્રત્યે દયા ઉત્પન્ન થવી જોઈએ પરંતુ તિરસ્કાર નજ થવો જોઈએ. કેટલાએક હલકા વવાળા મનુષ્યો, ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચેલા મહાપુરુષો (ગૃહસ્થ કે ત્યાગીઓ) ની પ્રેમપૂર્વક હરીફાર્થ કરી હેમના કરતાં વિશેષ ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન ન કરતાં આડકતરી રીતે અધઃસ્થિતિએ પહોંચવાને નિંદાશાસ્ત્રનો ઉપયોગ કરે છે. પરિણામે તેજ પ્રવૃત્તિથી પોતાનું જ અધઃપતન થવા પામે છે. માટે કોઈની કોઈ રીતે પણ નિંદા નજ કરવી, તથાપિ ધાર્મિક નિંદા તો નજ કરવી. જે જ્ઞાતિ, સમાજ કે દેશમાં વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થયેલ છે, તે કેવળ અન્યોન્ય ધાર્મિક નિંદાને આભારી છે. બંધુઓ ! આ અનિષ્ટ પ્રવૃત્તિથી પવિત્ર ભારતભૂમિની અવનતિ થવા પામી છે—પામે છે. તે ખાસ વિચારણીય અને ત્યાજ્ય છે. અસહિષ્ણુતા વગેરે દોષ એ નિંદાનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે.

આ દુનિયામાં વસનારા કોઈપણ મનુષ્યના (ઈર્ષા તથા દ્વેષ બુદ્ધિ સાથે) અવગુણ શોધી તેને જગમાં જાહેર કરવાની પ્રવૃત્તિ તે નિંદા. એ નિંદાનું સ્થૂલ સ્વરૂપ છે. માટે તેવી પ્રવૃત્તિ કોઈ માણસ પ્રત્યે ન કરવી તેજ નિંદા—ત્યાગ. નિંદાખોર મનુષ્યો અકુલીન તરીકે ઓળખાય છે; તેમજ પરસ્પર કલેશ, વૈર—વિરોધને વધારનાર લેખાય છે. હમેશાં ખીજના અનેક ગુણો છતાં ફક્ત અવગુણો શોધવામાં જ બુદ્ધિ કે સમયનો

નિષ્ક્રમ કરવા એ નિરૂપી મનુષ્યની નિશાની છે. નવરો
 જોઈ વાળે એ ન્યાયે નિરૂપી માણસ વણાની પાંચમા
 ઊંચી પીંજ રાખે છે. આજકાલના જીવનની આજો-કહેવાતા
 મુશ્કેલીઓ-સ્વધર્મ કે આચીન રીત-રીવાજનું યથાર્થ રહ-
 થી જાણ્યા વિના એકદમ તેને વંચોડવા મંડી બાંધે છે,
 મજ કેટલાએક વૃદ્ધ માણસો ગદ્ગદપુચ્છ પકડી પોતાની
 પાછકે બુદ્ધિથી માની લીધેલ ધર્મક્રિયા અને આચાર-વિચાર-
 ાદિ ન તજતાં બીજાઓની નિંદા કરવા ઉતરી પડે છે.
 જે બંને પરસ્પર નિંદાને વધારનારા થાય છે. માટે તુલના-
 મત્ત બુદ્ધિથી સંપૂર્ણ વિચાર કરી યોગ્ય પ્રવૃત્તિ સ્વીકારવામાં
 આવે તો અન્યોન્યમાં નિંદા-વંચોડવાનો અવકાશ કોઈને
 હો પ્રાપ્ત ન થાય. કોઈ વ્યક્તિની નિંદા કરવાનો અધિકાર
 કોઈને હોઈ શકે નહિ. તથાપિ રાજા, પ્રધાન, પુરોહિત, વયો-
 વૃદ્ધ, જ્ઞાનવૃદ્ધ, ઉપકાર કરનાર સંત મહાત્મા વગેરે પૂજ્ય
 મુરખોની તેમજ દેવ અને ધર્મની નિંદા સર્વદા અને સર્વથા
 યાગ કરવા લાયક છે; એ નિર્વિવાદ છે. પરસ્પર ધર્મની
 નિંદા એ કલેશનું મોટામાં મોટું કારણ છે. કુલીન મનુષ્યો
 પોતે નિંદા ન કરતાં બીજાને નિંદા કરતાં અટકાવે છે. કેટલા-
 એક કુલીન એવા પ્રતાપવાન હોય છે કે ત્હેમના આગમનની
 પ્રત્યેક યતાંજ નિંદા થતી બંધ થઈ જાય છે. નિંદા અટકા-
 વવાનો સહેલો ઉપાય એ છે કે નિંદા કરનારની વાત
 સાંભળવી જ નહિ; પરંતુ ચાલ્યા જવું અથવા તેને જણાવી

ડગલ ને અન્દોની ડરી અને પગલ અચર મવાથી
 ઋષિને મનામય ક્રિષ્ણ દેવી. હુમન રાજ આમે માન-
 સિક હદાઈ ચાલુ દરી. જ્યારે જાતે મુખડો આગળ
 ચાલ્યા ત્યારે મુમુખે કહ્યું કે:-“ તું આવા મદાતમાની
 નિંદા શામાટે કરે છે ? જેમના નામથી કે દર્શનથી દેરી
 કયાણ થવા પામે છે. ” અન્નાં તે નિંદાઓર હુમુખે નિંદા
 ચાલુ શાખી, મુમુખે દાન આઠા દાયે કરી ધ્યાન ન આપ્યું.
 પાછળથી ઐશ્વિક મદારાજ પચાર થવા, તેમણે પણ મદા-
 તમાને ધ્યાનસ્થ જોઈ માનસિક સ્તુતિ આપે નમસ્કાર કરતાં
 આગળ ચાલવા માંડ્યું. વીરમ્બુ પાસે આવી પ્રેમસદિન
 પંદન કરી ગુણાનુદાની ઐશ્વિક શબ્દો પ્રસન્નચંદ્ર રાજધિની
 પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે:-“ હે કૃપાળુ પ્રભો ! પ્રસન્નચંદ્રરાજધિ
 જંગલમાં જોડાઈ યોગસાધના કરે છે. ધન્ય છે તેમને. તે
 મદાતમા સ્વર્ગે જશે કે મોક્ષ મેળવશે ? ” સર્વજ્ઞ વીરમ્બુએ
 કહ્યું કે:-“ હે ઐશ્વિક ! આ વખતેજ જો તે કાળ કરે તો નરકે
 જવા પામે ! ” આ વાક્ય સાંભળતાં આશ્ચર્યચકિત થઈ
 રાજા બોલ્યો:-“ હે ભગવાન ! આવા ઉત્તમ યોગી પુત્રો
 નરકમાં કેમ જાય ? ત્યારે વીરભગવાને મુમુખ-હુમુખની
 ચચેલી વાતચીત કહી સંભળાવી. વિશેષમાં કહ્યું કે:-નિંદક
 મનુષ્યો પોતાના આત્માનું અકલ્યાણ કરવા સાથે પરતું
 અગ્રેય કરવામાં નિમિત્તરૂપ થાય છે. કારણ હુમુખના નિંદ-
 કદુ વચનો ઋષિને કાને પડતાં તેણે માનસિક યુદ્ધ હુમન
 રાજ સાથે આરંભ્યું અને તેના લક્ષરની માનસિક કતલ

કરવા માંડી. જે હુદય પરિણામને લઈને નરકે જવાની સામગ્રી (કર્મ) તૈયારી કરેલ છે. થોડા વખત પછી દિવ્ય ધ્વનિ સાંભળતાં શ્રેણિકે પ્રભુને પૂછ્યું કે:—“હે જ્ઞાનદીવાકર ! આ દિવ્ય વાણંત્રો ક્યાં અને શા માટે વાગે છે ? ” વીર પરમાત્માએ જવાબ આપ્યો કે:—હે રાજન્ ! પ્રસન્નચિત્તે માનસિક લડાઈ લડતાં લડતાં આખા લશ્કરનો ઘાણ કાઢતાં ફક્ત એકજ શત્રુ જીવતો રહેવા પામ્યો. પણ પોતાની પાસે શસ્ત્રો ખૂટી જવાથી મસ્તકપરના મુકુટવતી મારી નાંખવાની ઈચ્છા કરી. જેથી મુકુટ ઉતારવા પોતાના મસ્તકે હાથ મુક્યો તો જણાયું કે માથે ટાલ છે. તેને આ ઉપરથી ભાન થયું કે અરે ! હું તો ત્યાગી છું. મને અને રાજ્યને શું ? મેં બહુ ખોટું કર્યું. આ વિચારની શ્રેણિએ ચડવાથી પ્રથમની માનસિક યુદ્ધસૃષ્ટિ વિખેરાઈ ગઈ અને આત્મિક જ્ઞાનસૃષ્ટિ ખડી થઈ. છેવટે કૈવલ્ય દશા પ્રાપ્ત થયેલ છે. તેના મહોત્સવ પ્રસંગની આ દિવ્યધ્વનિ સંભળાય છે. આ સાંભળી રાજા અત્યંત આશ્ચર્યચકિત થયો અને પ્રભુના વિશાળ જ્ઞાનની અદ્ભુત શક્તિ જાણી પરમ શાંતિ સાથે પ્રભુને નમન કર્યું. પુનઃ પ્રભુએ કહ્યું કે:—હે શ્રેણિક ! મન એજ બંધ—મોક્ષનું કારણ છે. માટે મનને વશ રાખી નિંદાથી દૂર રહેવું. ” નિંદામય શબ્દોજ રાજર્ષિને અહિત કરનાર થયા, એમ શ્રેણિક રાજાને જણાતાં ઘેર આવ્યા પછી હુર્મખને તિરસ્કાર કરી શિક્ષા આપી. વિશેષમાં કોઈની નિંદા ન કરવા સખ્ત મનાઈ કરી.

માનવગણ ! આપ સહમજી શક્યા હશે કે નિંદાથી
 ઐહિક-પારમોર્થિક અગ્રેય થવા પામે છે. માટે ઉદારહૃદયી
 જની સહિષ્ણુતા ગુણ ઉત્પન્ન કરે. જો તમારામાં ખરી લાગણી
 કે માણસાઈ હોય તો પાપમય કાર્ય કરનાર પ્રત્યે અનુકંપા
 લાવી સુધારવાને પ્રયત્ન કરો, પણ નિંદાથી દૂર રહેવું જોજ
 આપણું કર્તવ્ય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૨૯ મો.

- ૧ અંતઃકરણની અપવિત્રતાનું બાહ્ય પરિણામ તે નિંદા,
- ૨ કોઈના દુર્ગુણને અદેખાઈ વગેરેથી બહિરમાં બેસવા તે
 નિંદા.
- ૩ કોઈની નિંદા વાતો કોઈ પાસેથી નજ સાંભળવી.
- ૪ કોઈની નિંદા વાત સાંભળવામાં આવે તો તે પર વિવેક
 સાથે વિચાર કરવો.
- ૫ નિંદા અને નિંદક જન્મેની આંતરિક સ્થિતિ તપાસવી.
- ૬ કુલીન પુરૂષો તેજ કે જે ગંભીરતા ધારણ કરે.
- ૭ અકુલીન પુરૂષો તેજ કે જે પરની નિંદા વાતનો પ્રકાશ કરે.
- ૮ હિતબુદ્ધિથી ધેયઃ નિમિત્તે યોગ્ય સૂચના કરવી, પણ
 બીજા પ્રત્યે નિંદા કરવી નહિ.
- ૯ નવરાજા જેજ નિંદાનો સમય છે.
- ૧૦ દુર્જન, અકુલીન અને ઝોછીબુદ્ધિવાળાનેજ નિંદા ગમે છે.
- ૧૧ સત્જન મનુષ્યો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પ્રત્યક્ષ જણાવે છે; પણ
 પુંઠ પાછળ વાંકું બોલતા નથી.

સત્યાગ્રહ વિવેક પુરઃસર હૃદયથી સ્હમજીને સ્વીકારવાની
 જરૂર છે. નહિ કે દેવજ લોકપ્રીય થવા ખાતર. દેખાદેખી યાને
 અનુકરણ કરવા રૂપ સત્યાગ્રહ ન સ્વીકારવો જોઈએ. ઝાકળના
 મેહનો સહજ સૂર્યના તાપથી વિનાશ થાય છે; તેમ ઊપલક
 બુદ્ધિથી સ્વીકૃત સત્યાગ્રહ પણ સ્વરૂપ કદ આવતાંજ છોડી
 દેવા તત્પર થાય છે; પણ પ્રાણાંત કદ પડવા છતાં સત્યાગ્રહને
 ન તજનાર વિરલ હોય છે. દુરાગ્રહ ત્યાગ યાને સત્યાગ્રહ એ
 પ્રાચીનતમ કાળથી આર્ય જનસમાજમાં પ્રચલિત હતો.
 આજથી પચ્ચીસસે વર્ષ ઉપરના ધાર્મિક શાસ્ત્રો કે ઇતિહાસો
 વાંચીએ છીએ તો તેવા ઘણાજ દાખલા મળવા પામે છે. જૈનના
 છેલ્લા તીર્થંકર ખુદ મહાવીર પણ સંપૂર્ણ સત્યાગ્રહીજ હતા.
 તેમજ બુદ્ધભગવાન, શ્રીમાન્ આદ્ય શંકરાચાર્ય અને મહમદ
 પયગંબર વગેરે મહાપુરુષોએ સત્યાગ્રહને સ્વીકારેલ છે. માટે
 આપણું કર્તવ્ય છે કે દુરાગ્રહનો ત્યાગ કરી સત્યાગ્રહ સ્વીકાર-
 વો. ખંધુઓ! કોઈ પણ જિજિત કાર્ય શરૂ કર્યા પછી પુરું
 કરવાની સર્વસ્વ ભોગે ત્યાગવૃત્તિને ટકાવી રાખવી એનું નામ
 આગ્રહ અથવા ખંત છે; તેજ સત્યાગ્રહ ગણાય છે. પરંતુ સ્વ-
 પરને અહિંસાકર કાર્ય કરવામાં જોટો આગ્રહ રાખવો તેનું
 નામ દુરાગ્રહ કિંવા હક છે; તેજ અસત્યાગ્રહ કહેવાય છે. દુરા-
 ગ્રહી ન જનતાં વિચારક સત્યાગ્રહી જનવું એજ મનુષ્યનું ઉત્તમ
 લક્ષણ છે. જોટો આગ્રહ કરનાર માણસ પોતાના કે પરના
 હિતાહિતનો વિચાર કરી શકતો નથી. જેથી વિવિધ વિપત્તિ
 ઓગા નપડાઈ જવા પામે છે અને આર્થિક, વ્યવહારિક,

સામાજીક કે પારમાર્થિક લાલ મેળવવા બેનસીબ રહે છે. મા-
 શાંતિથી વિવેકદષ્ટિને વિશાળ બનાવી ઉદાર ભાવના રાખ
 જાતિ કે ધર્મના ખોટા આગ્રહથી પોતાને તેમજ દેશમાં
 નુકશાન થાય છે, કોઈ પણ કાર્યમાં આપણી બુદ્ધિ પ્રવેશ ન
 કરી શકે તો શાણા, દીર્ઘદર્શી અને અનુભવી માણસોની સલાહ
 લેવા ચૂકવું નહિ. તેમજ મળેલી સૂચના પર અવશ્ય ધ્યાન
 આપવું, પણ દુરાગ્રહી કે સ્વચ્છંદી થવું નહિ. તેમ થવાથી
 હાથમાં આવેલો લાલ ગુમાવવાનો સમય પ્રાપ્ત થાય છે. દુરા-
 ગ્રહના પરિણામે દુઃખદ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયા પછી વિવિધ
 વિચાર વમળમાં મુંઝાવું—શોચવું પડે છે; પણ તેવો શોચ
 અસ્થાને છે. યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કર્યા વિના કેવળ પોતાના
 દુરાગ્રહનેજ પકડી રાખવાથી વિવિધ નુકશાન મેળવવાની સાથે
 આ જગતમાં તે નિંદાને પાત્ર બને છે. અરે ! સ્વકુટુંબીને પણ
 તે અપ્રિય લાગે છે.

જેમકે એક લોહવણિક પોતાના ગામના મિત્રજનોની સાથે
 ધન કમાવા પરદેશ ગયો. રસ્તામાં ચાલતાં એક જંગલ આવ્યું;
 ત્યાં લોહાની ખાણ જોવામાં આવતાં તેમાંથી સૌની પેઠે પોતે
 પણ ઉપાડાય તેટલું કાચું લોહું લીધું. થોડેક આગળ જતાં
 ત્રાંખાની ખાણ જણાઈ, ત્યારે સૌએ લોહું નાંખી દઈ ત્રાંખું
 લીધું; પણ લોહવણિકે કહ્યું “અત્યા ! આ શું કરે છે ?
 લોહું કેમ નાંખી દીધું ?” તેઓએ જવાબ આપ્યો કે:—“લોહા
 કરતાં ત્રાંખું વધારે કીંમતી છે. માટે અમે આ ત્રાંખું લીધું છે.”

તું પણ લોહાને ઊઠી ચાલુ' છે. " જલિકે જવાળ દીધો કે:-
 "અમે કંઈ ઝાંઝા-ચેલા નથી. પેલીમાન્ય દાદા દીકરા છીએ !
 માટે હું તો લોહું નહિ ચૂકું. મેં તો લીધું તે લીધું." કીક
 બાપુ! જોશ ફરી સૌ આગળ ચાલ્યા. અનુક્રમે રૂપું, ચેતનું
 અને દીરાની ખાલો આવી; જમ્યાએ ઉત્તરોત્તર કીમતી વસ્તુ
 ચેતવી, અર્થાત્ દીરા-ખાલેક લીધા. પેલા જલિકેને ફરીવાર
 તેઓએ વિનવીને કહ્યું કે:-મિત્ર! આ દીરા ખાલેક તો લે;
 કારણ જમી વસ્તુ કરતાં આ કીમતી ચીજ છે; છતાં જલિકે તો
 પૂર્વોક્ત જવાળ આપ્યો અને વિગ્રેવમાં જલ્પાધ્યું કે:-અમે
 તો એકજ વાતને પકડી રાખનારા છીએ! તમે તો ઢંગ-ધડા
 વિનવના ગાડીના પેડાની માફક વિચાર ફેરવનારા છો. આ-
 પણને તો સંતોષ છે. તમારા જેવો હું લાલચુ નથી. માટે મેં
 લીધેલું લોહું નાંખી નહિ કહ્યું. હવે સૌ પોતપોતાને ઘેર
 જવા પાછા વળ્યા. બીજાઓ પાસે અદ્ય ભારવાળી બહુમૂલ્લી
 વસ્તુ હોવાથી ઝટ ઘેર આવ્યા. સૌનું કુટુંબ કીમતી રત્નો
 ભેરૂં અતિ ખુશ થયું અને સૌ આનંદથી રહેવા લાગ્યા. પેલા
 લોહવલિકની સ્ત્રી, પોતાના ધણીની બળર પૂછવા ખાતર તેના
 મિત્રાને ઘેર ગઈ. તેમને પૂછ્યું કે-" તમારા મિત્ર કેમ નથી
 આવ્યા ? " જવાબ મળ્યો કે-" તેમની પાસે અમારા કરતાં
 વધારે ભાર હોવાથી પાછળ રહેલ છે; હવે તરત આવવા
 ભેરૂં છે. " તે સાંભળી સંતુષ્ઠ થઈ ઘેર ગઈ; થોડા સમય પછી
 થોડ પધાર્યા. ઘણા બાળે દેખી સ્ત્રીએ પ્રેમથી સત્કાર આપ્યો.
 થોડે લોહાનું પોટલું ચોકમાં ફેંક્યું. પોતે અતિ શ્રમિત થયેલ

હોવાથી ત્યાંજ ખેત્રી ગયો. તેણીએ ઝટ કોથલો છોડ્યો, જુએ તો અંદરથી કાચું લોટું નીકળ્યું ! લોટું નજરે પડતાંજ શોકાતુર થઈ કહ્યું કે:-અહો નિર્ભાગી ! તમારી સાથેના મિત્રો ઘણાં કીંમતી રત્નો લાવ્યાથી ધનાઢ્ય થઈ આનંદ લોગવે છે. તમે આ શું લાવ્યા ? આપણું દારિદ્ર કઈ રીતે ટળશે ? પ્રત્યુત્તરમાં તેણે બેસલેર કહ્યું કે:-અલી મૂખી ! તને કાંઈ ખબર છે ? તેના જેવો અસ્થિરચિત્તવાળો હું નથી, જે વારંવાર મારા વિચાર બદલાવું ! અર્થાત્ તેઓની માફક એકને ફેંકી બીજી વસ્તુને શું હું ગ્રહણ કરું ? હરગીઝ નહિ ! મારા શરીરપર આટઆટલા ચાંદા પડ્યા છે, તે બે તો ખરી ? આટલું બધું દુઃખ વેઠવા છતાં અંગીકાર કરેલ લોટું છોડ્યું નથી !! આ હકીકતથી પોતાના પતિનો ખોટો દુરાગ્રહ જાણી સ્ત્રીએ વિશેષ ખેદિત થઈને કહ્યું કે-“તમારાજ મિત્રો દુરાગ્રહ છોડી ઉચ્ચ વસ્તુનો સ્વીકાર કરી સુખમય જીવન ગુજારવા લાગ્ય-શાળી થયા; જ્યારે તમે દુરાગ્રહથી દુઃખીજ રહ્યા.” પેલો લોહવણિક પરદેશથી કમાઈને પાછો આવેલો જાણી તેના સગા અને સ્નેહીઓ મળવા આવેલા, પણ તહેમને દુરાગ્રહની આ હકીકત જાણવામાં આવતાં તેનો ઘણોજ તિરસ્કાર કર્યો. અને કહ્યું કે જોયું ! આ તારી સ્વચ્છંદ વૃત્તિનું પરિણામ ? આ વચનો સાંભળીને લોહવણિકે કાંઈ પણ જવાબ ન આપ્યો. પરંતુ મનમાં બળડવા લાગ્યો કે આ લોકો શું સહમજતા હશે ? તેઓ ભલે ગાહે તેમ કહે, પણ હમેશ એકવચનીજ રહેવું. બંધુઓ ! છેવટ સુધી વણિકે દુરાગ્રહથી દુઃખમય

પસાર થયું. માટે ખોટા દુરાગ્રહમાં વ્યામોહ ન થતા
શ્રીમદ્દી જનવું એજ આપણું ઉચ્ચ કર્તવ્ય છે. તેથી
વ્યવહારિક અને પારમાર્થિક શ્રેયઃ સાધી શકાય છે.
અભ્યાસ પાઠ ૩૦ મો.

વિવેકદાષ્ટિ વિનાનો આગ્રહ તેજ દુરાગ્રહ છે.
નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી સર્વસ્વ ભોગે જન-સમાજના હિતા-
વહ કાર્યમાં આગ્રહ રાખવો, તે સત્યાગ્રહ છે.
સત્યાગ્રહ રાખવો, પરંતુ દુરાગ્રહ ન રાખવો.
હિતાહિતના વિચારવટે દુરાગ્રહથી નિવૃત્ત થવાય છે.
અનુભવી પુરૂષની સૂચના પર ધ્યાન રાખવું.
નમ્ર-નિરભિમાની જની સત્યાગ્રહનો પ્રચાર કરવો.
કોઈના કહેવાપર ધ્યાન ન આપતાં સ્વેચ્છાપૂર્વક કામ
કરનાર દુરાગ્રહી ગણાય છે.
સત્યાગ્રહ એ આત્મિક પરમ દિવ્ય સત્તા છે.
સત્યાગ્રહ એ સર્વથા સ્વાસ્થ્યુદયનો મહામંત્ર છે.

—ૐ—

કર્તવ્ય ૩૧ મું. સ્વખળ-વિચાર

વિચારક શ્રોતૃગણ ! ગત દિવસના વ્યાખ્યાનમાં દુરા-
ગ્રહ ત્યાગ વિષે વિવેચન કરવામાં આવેલું હતું. આજ
વખળ-વિચાર પરત્વે પ્રવચન કરવાનું છે મહાશયો !

નિર્બળ જણાય છે. જેને લીધે પોતાનું તથા દેશનું ઇચ્છિત શ્રેય કરી શકવા શું તેઓ સમર્થ બની શકે ખરા ? ખરેખર એ સ્થિતિ ભારત વર્ષના સંતાનો માટે શું ભયંકર નથી જણાતી ? આ બધા ખેદકારક બનાવોનું મૂળ પ્રાચીન ગૃહકેળવણીની ખામી છે. ત્રણે બળમાંથી એકની અપૂર્ણતાએ કોઈપણ મહાન કાર્ય સંપૂર્ણ સાધી શકાતું નથી. શરીરબળ કરતાં મનોબળ અને મનોબળ કરતાં આત્મબળ વધારે પ્રબળ છે. જેમકે મદોન્મત્ત હાથીમાં શરીરબળ ઘણું છે; છતાં તે પર ખેડેલો માવત પોતાના મનોબળથી હસ્તિને વશ કરી ઇચ્છિત સ્થળે તેને ચલાવી શકે છે. રાજા-મહારાજા, શરીર અને મનોબળ-વાળા છતાં આત્મબળ સંપન્ન મહાત્માઓના ચરણમાં નમી જઈ આજ્ઞાધીન બને છે. સ્વબળનો વિચાર કરી કાર્ય કરનારા માણસો બીજાના બળની આશા રાખ્યા વિના પોતાનું ધારેલું કામ પાર પાડી શકે છે. “હું એકલો શું કરી શકું ?” એવા નિર્માલ્ય વિચારો પણ તેના હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શક્યા નથી. તેવાજ માણસો જનસમાજને સ્વબળના પરાક્રમનું ભાન કરાવે છે; તેમજ પોતાનું અને સમગ્ર પ્રાણીનું ભલું કરે છે. જેમકે પ્રાચીન સમયમાં મહાવીર, બુદ્ધ, શ્રીકૃષ્ણ, તેમજ શંકરાચાર્ય અને પેગંબરો વગેરે સ્વબળ યાને આત્મશક્તિથીજ ધર્મોદ્ધારક-ધર્મપ્રવર્તક તરીકે ગણાય છે. તેમજ મહારાણાપ્રતાપ, શીવાજી, અકબર, રણજીતસિંહ, વોશીંગ્ટન, દેશોદ્ધારક થયા છે; અને જગદુશા, ઓન૦ ગોખલે વગેરે

નિર્બળ જણાય છે. જેને લીધે પોતાનું તથા દેશનું ઇચ્છિત
 શ્રેય કરી શકવા શું તેઓ સમર્થ બની શકે ખરા ? ખરેખર એ
 સ્થિતિ ભારત વર્ષના સંતાનો માટે શું ભયંકર નથી જણાતી ?
 આ બધા ખેદકારક બનાવોનું મૂળ પ્રાચીન ગૃહકેળવણીની
 ખામી છે. ત્રણે બળમાંથી એકની અપૂર્ણતાએ કોઈપણ મહાન
 કાર્ય સંપૂર્ણ સાધી શકાતું નથી. શરીરબળ કરતાં મનોબળ
 અને મનોબળ કરતાં આત્મબળ વધારે પ્રબળ છે. જેમકે મદો-
 ન્મત્ત હાથીમાં શરીરબળ ઘણું છે; છતાં તે પર ખેડેલો
 માવત પોતાના મનોબળથી હસ્તિને વશ કરી ઇચ્છિત સ્થળે
 તેને ચલાવી શકે છે. રાજા-મહારાજા, શરીર અને મનોબળ-
 વાળા છતાં આત્મબળ સંપન્ન મહાત્માઓના ચરણમાં નમી
 જઈ આજ્ઞાધીન બને છે. સ્વબળનો વિચાર કરી કાર્ય કર-
 નારા માણસો બીજાના બળની આશા રાખ્યા વિના પોતાનું
 ધારેલું કામ પાર પાડી શકે છે. “હું એકલો શું કરી શકું ?”
 એવા નિર્માલ્ય વિચારો પણ તેના હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શકતા
 નથી. તેવાજ માણસો જનસમાજને સ્વબળના પરાક્રમનું
 ભાન કરાવે છે; તેમજ પોતાનું અને સમગ્ર પ્રાણીનું ભલું
 કરે છે. જેમકે પ્રાચીન સમયમાં મહાવીર, બુદ્ધ, શ્રીકૃષ્ણ,
 તેમજ શંકરાચાર્ય અને પેગંબરો વગેરે સ્વબળ યાને આત્મ-
 શક્તિથીજ ધર્મોદ્ધારક-ધર્મપ્રવર્તક તરીકે ગણાય છે. તેમજ
 મહારાણાપ્રતાપ, શીવાજી, અકબર, રણજીતસિંહ, વોશીંગ્ટન,
 દેસોદ્ધારક થયા છે; અને જગદુશા, ઓન૦ ગોખલે વગેરે

કુળી, દીન અને સંકટમાં સપડાયેલા આત્મજનુઓને મદદ
ગાર બન્યા છે. હાલ પણ આદર્શ સ્ત્રી-પુરુષો વિવિધ પ્રકારના
આત્મિક બળવંદે જનસમાજનું શ્રેય કરવા અવિદ્યાંત યત્ન કર
રહ્યા છે; તે પણ સ્તુત્ય છે. પરંતુ મહામુદ ગાંઠાએ પોતાના
સ્વબળનો જ વિચાર કર્યા વિના ચીન-ઈરાન છૂતવા લક્ષકરે
મોકલ્યાં, છેવટે તે પાયમાલ થઈ ગયાં, તેમ ન થવા કાળજી
રાખવી.

આ ઉપરથી ઘડા લેવાનો છે કે જોડા સાહસથી અનિષ્ટ
પરિણામ આવે છે; માટે વિવેક પુરઃસર સ્વબળનો વિચાર
કરી આંતરથી કાર્ય કરવું. આંધળી ઢોટ કરવાથી સર્વથા
દાનિ થવા પામે છે. માટે વિવેકીપુરુષોએ પોતાનું ભાવી
છવન ઉચ્ચ બનાવવાને આત્મીય બલનો સહુપયોગ કરવો
એ જ આપણું ખાસ કર્તવ્ય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૩૧ મો.

- ૧ દેશ-કાળના સંજોગો ભેદ સ્વશક્તિ મુજબ કાર્ય કરવા
પ્રયત્નશીલ થવું
- ૨ તનબળ, મનોબળ અને આત્મબળ વ્યવસ્થિત રીતે
ફેળવવાં.
- ૩ કાર્યની શરૂઆતમાં જ વિચાર કરવો કે આવતાં વિઘ્ન શી
રીતે અટકાવી શકાય ?
- ૪ પોતે અસમર્થ હોય તો પત્ની સહાયતા મેળવી શક્તિ.
માન થવું.

નિર્બળ જણાય છે. જેને લીધે પોતાનું તથા દેશનું ઇચ્છિત
 શ્રેય કરી શકવા શું તેઓ સમર્થ બની શકે ખરા ? ખરેખર એ
 સ્થિતિ ભારત વર્ષના સંતાનો માટે શું ભયંકર નથી જણાતી ?
 આ બધા ખેદકારક બનાવોનું મૂળ પ્રાચીન ગૃહકેળવણીની
 ખામી છે. ત્રણે બળમાંથી એકની અપૂર્ણતાએ કોઈપણ મહાન
 કાર્ય સંપૂર્ણ સાધી શકાતું નથી. શરીરબળ કરતાં મનોબળ
 અને મનોબળ કરતાં આત્મબળ વધારે પ્રબળ છે. જેમકે મદો-
 ન્મત્ત હાથીમાં શરીરબળ ઘણું છે; છતાં તે પર ખેડેલો
 માવત પોતાના મનોબળથી હસ્તિને વશ કરી ઇચ્છિત સ્થળે
 તેને ચલાવી શકે છે. રાજા-મહારાજા, શરીર અને મનોબળ-
 વાળા છતાં આત્મબળ સંપન્ન મહાત્માઓના ચરણમાં નમી
 જઈ આજ્ઞાધીન બને છે. સ્વબળનો વિચાર કરી કાર્ય કર-
 નારા માણસો બીજાના બળની આજ્ઞા રાખ્યા વિના પોતાનું
 ધારેલું કામ પાર પાડી શકે છે. “હું એકલો શું કરી શકું ?”
 એવા નિર્માલ્ય વિચારો પણ તેના હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શક્યા
 નથી. તેવાજ માણસો જનસમાજને સ્વબળના પરાક્રમનું
 ભાન કરાવે છે; તેમજ પોતાનું અને સમગ્ર પ્રાણીનું ભલું
 કરે છે. જેમકે પ્રાચીન સમયમાં મહાવીર, બુદ્ધ, શ્રીકૃષ્ણ,
 તેમજ શંકરાચાર્ય અને પેગંબરો વગેરે સ્વબળ યાને આત્મ-
 શક્તિથીજ ધર્મોદ્ધારક-ધર્મપ્રવર્તક તરીકે ગણાય છે. તેમજ
 મહારાણાપ્રતાપ, શીવાજી, અકબર, રણજીતસિંહ, વોશીંગ્ટન,
 દેશોદ્ધારક થયા છે; અને જગદુશા, ઓન૦ ગોખલે વગેરે

નિર્બળ જણાય છે. જેને લીધે પોતાનું તથા દેશનું ઇચ્છિત
 શ્રેય કરી શકવા શું તેઓ સમર્થ બની શકે ખરા ? ખરેખર એ
 સ્થિતિભારત વર્ષના સંતાનો માટે શું ભયંકર નથી જણાતી ?
 આ બધા ખેદકારક બનાવોનું મૂળ પ્રાચીન ગૃહકેળવણીની
 ખામી છે. ત્રણે બળમાંથી એકની અપૂર્ણતાએ દોઢપણ મહાન
 કાર્ય સંપૂર્ણ સાધી શકાતું નથી. શરીરબળ કરતાં મનોબળ
 અને મનોબળ કરતાં આત્મબળ વધારે પ્રબળ છે. જેમકે મદો-
 ન્મત્ત હાથીમાં શરીરબળ ઘણું છે; છતાં તે પર બેઠેલો
 માવત પોતાના મનોબળથી હસ્તિને વશ કરી ઇચ્છિત સ્થળે
 તેને ચલાવી શકે છે. રાજા-મહારાજા, શરીર અને મનોબળ-
 વાળા છતાં આત્મબળ સંપન્ન મહાત્માઓના ચરણમાં નમી
 જઈ આજ્ઞાધીન બને છે. સ્વબળનો વિચાર કરી કાર્ય કર-
 નારા માણસો બીજાના બળની આજ્ઞા રાખ્યા વિના પોતાનું
 ધારેલું કામ પાર પાડી શકે છે. “હું એકલો શું કરી શકું ?”
 એવા નિર્માલ્ય વિચારો પણ તેના હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શક્યા
 નથી. તેવાજ માણસો જનસમાજને સ્વબળના પરાક્રમનું
 ભાન કરાવે છે; તેમજ પોતાનું અને સમગ્ર પ્રાણીનું ભલું
 કરે છે. જેમકે પ્રાચીન સમયમાં મહાવીર, બુદ્ધ, શ્રીકૃષ્ણ,
 તેમજ શંકરાચાર્ય અને પેગંબરો વગેરે સ્વબળ યાને આત્મ-
 શક્તિથીજ ધર્મોદ્ધારક-ધર્મપ્રવર્તક તરીકે ગણાય છે. તેમજ
 મહારાણાપ્રતાપ, શીવાજી, અકબર, રણજીતસિંહ, વોશીંગ્ટન,
 દેશોદ્ધારક થયા છે; અને જગદુશા, ઓન૦ ગાંધી વગેરે

નિર્બળ જણાય છે. જેને લીધે પોતાનું તથા દેશનું ઇચ્છિત શ્રેય કરી શકવા શું તેઓ સમર્થ બની શકે ખરા? ખરેખર એ સ્થિતિ ભારત વર્ષના સંતાનો માટે શું લાયક નથી જણાતી? આ બધા ખેદકારક બનાવોનું મૂળ પ્રાચીન ગૃહકેળવણીની ખામી છે. ત્રણ બળમાંથી એકની અપૂર્ણતાએ કોઈપણ મહાન કાર્ય સંપૂર્ણ સાધી શકાતું નથી. શરીરબળ કરતાં મનોબળ અને મનોબળ કરતાં આત્મબળ વધારે પ્રબળ છે. જેમકે મદોન્મત્ત હાથીમાં શરીરબળ ઘણું છે; છતાં તે પર ખેડેલો માવત પોતાના મનોબળથી હસ્તિને વશ કરી ઇચ્છિત સ્થળે તેને ચલાવી શકે છે. રાજા-મહારાજા, શરીર અને મનોબળવાળા છતાં આત્મબળ સંપન્ન મહાત્માઓના ચરણમાં નમી જઈ આજ્ઞાધીન બને છે. સ્વબળનો વિચાર કરી કાર્ય કરનારા માણસો બીજાના બળની આજ્ઞા રાખ્યા વિના પોતાનું ધારેલું કામ પાર પાડી શકે છે. “હું એકલો શું કરી શકું?” એવા નિર્માલ્ય વિચારો પણ તેના હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી. તેવાજ માણસો જનસમાજને સ્વબળના પરાક્રમનું ભાન કરાવે છે; તેમજ પોતાનું અને સમગ્ર પ્રાણીનું ભલું કરે છે. જેમકે પ્રાચીન સમયમાં મહાવીર, બુદ્ધ, શ્રીકૃષ્ણ, તેમજ શંકરાચાર્ય અને પેગંબરો વગેરે સ્વબળ યાને આત્મશક્તિથીજ ધર્મોદ્ધારક-ધર્મપ્રવર્તક તરીકે ગણાય છે. તેમજ મહારાણાપ્રતાપ, શીવાજી, અકબર, રણજીતસિંહ, વોશીંગ્ટન, દેશોદ્ધારક થયા છે; અને જગદુશા, ઓન૦ ગાંધીજી વગેરે

કર્તવ્ય કરે એ. નિર્દિત કાર્યનો ત્યાગ.

ઉદાહરણ કરવામાં !

માર્ગ દાલે 'સ્વચલ-વિચાર' એ વિચારનું સ્થાપીકરણ થયેલું. આજેના 'નિર્દિત કાર્યનો ત્યાગ' એ કર્તવ્ય વિશે સાચા કરવાનું છે. મિત્રો! સ્વચલનો વિચાર કરનાર મનુષ્ય બહુજ આવશ્યકીય કાર્ય કરવા પ્રયત્ન કરે છે. જેને લાગે નિર્દિત કાર્યમાં અપડાવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો નથી. કદાચ દેવચાતુ તેવા કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ થઈ જાય, તોપણ દુનિયામાં તેમની પ્રમાણિકતા પૂર્વક વિચારકપણાની ઉડી છાપ પડેલી હોવાથી કોઈ પણ મનુષ્ય તેમના પ્રારબ્ધનોજ વિચાર કરશે કે:-'ભાઈ! એને લાવીએ ભૂલાવ્યો.' તેમ સ્વચલનો વિચાર કરનાર પોતે પણ તેવા નિંદક કાર્યથી લવિષ્યમાં બહુજ કાગળ ચખવા પ્રયત્નશીલ થશે; એ નિઃશંક છે. કારણ કે 'મનુષ્ય ભૂલને પાત્ર છે' એ કહેવત જનસમૂહમાં પ્રચલિત છે. તથાપિ તે કહેવતમાં એટલો વધારો કરવાની જરૂર છે કે 'માણસ ભૂલ સુધારવાને પણ પાત્ર છે.' માટે સ્વચલ વિચારક મનુષ્ય પોતાની થયેલ ભૂલને સુધારી પણ શકે છે. કેટલાએક કાર્યો નિંદક, અનાચરણીય અને પરિણામે હાનિકર્તા છે, એમ સ્ક્રમન્ય હતાં બગદીન મનુષ્યો રૂઢિના બંધનમાં બંધાઈ જવાથી છોટી શકતા નથી; પરંતુ આત્મીય બગવાન મનુષ્ય તેવા કાર્યોથી વિમુખ રહેવા પામે છે. અર્થાત્ આલે તે ભોગે

પણ નિંદાકાર્યોનું સદંતર ત્યાગ કરવા-કરાવવા સતત પ્રયાસ
 પૂર્વક સ્વકીય સર્વજનનો ઉપયોગ કરવામાં પાછી પાની
 કરતો નથી. રૂઢ થયેલા ઘણાજ નિંદાકાર્યો છે, તે પૈકીનું
 એક કાર્ય તમારી સમક્ષ રજુ કરું છું. જેમ જાળ કે યુવાન
 વિધવા થયેલા સ્ત્રીઓએ શ્વશુર કે પિતૃપક્ષના ગૃહમાં રહીને
 સંસાર વગેરે કાર્યો કરવાને જાણું, ખીણું, દેવદર્શન-ગુરુદર્શન
 કે ધર્મસ્થાને કથા-ઉપદેશ સાંભળવાં વગેરે વગેરે કાર્યો કરવાં
 એકએ. એ એ વિધવાની આત્મિક સ્થિતિનો ખારીક અનુભવ
 મેં મેળવ્યો. આપે તો સ્વદેશી પુરંપાનું હૃદય દ્રવવા વિના નજ
 રહી શકે. પરંતુ તે વિધવાઓને કેવા પ્રકારની પ્રાચીન પદ્ધ-
 તિ પ્રમાણે શરીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક કેળવણી
 આપીને એ સંકેતને જગતની સ્વયંસિદ્ધિ બનાવવામાં આવે
 તો તે કેટલું શ્રેય રહી શકે. આવાર નુકતનું જીવાત્મા-
 એ, કલિંગ, મુલમ અનેકાઓને મળી નજ કરવા પામે. આ
 નેકધા નિંદા પ્રકૃતિમાં નિવરણે કે રૂઢ ચલાવવા માટે જુલો
 થવા-કરે. આવાર કલેક્ટર અને નવા વડે. માતાપિતા
 વગેરે નામના પુત્ર દેવ. અને નામની સ્વયં આનુ શરીરિક,
 હૃદયિક અને આત્મિક તરફ પ્રવેશ માટે પાયાના પદ્ધતી
 નજ નિવરણ આવે. એ સ્વયં, મહા ભાવ અને મહા શ-
 રણના સ્વયં થવા અને સ્વયં, એ સ્વયં, હૃદયિક સ્વયંને
 ઉપયોગ કરવા નજ નિવરણે પ્રવેશ માટે પાયાના પદ્ધતી
 નજ. માટે નજ નજ નજ નજ નજ નજ નજ નજ નજ નજ
 નજ નજ નજ નજ નજ નજ નજ નજ નજ નજ નજ નજ નજ

દેવીના પ્રકોપતળે દગાઈ-ચગડાઈ ગયા છે. તંહનો પુનરુત્થા-
 વન કરવા પ્રયાસ કરવો તે નિંદ્ય નથી, બલકે જનસમાજને
 અત્યંત શ્રેયસ્કર છે. ત્યારે નિંદિત કાર્ય કેને કહેવામાં આવે
 છે? તે કાર્ય કરવાથી આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં અંધ-
 નિધિતિ-પાયમાલી થવા પામે તે નિંદિતકાર્ય કહેવાય છે. તેવાં
 અનેક કાર્યો પૈકી:—અન્યાય પૂર્વક હિંસામય વ્યાપાર, જેનું
 પરિણામે અનિષ્ટ ફલ આવે એવું હડહડતું શૂંઠાણ, રાજ્ય
 શુંદામાં સપડાવું પડે તેવા પ્રકારની ચોરી, જનસમૂહમાં
 વિરક્તાર મળે તેવી સામાન્ય પ્રકારની ચોરી, વિપયાંધતા,
 સ્વાર્થ પરાંધણું બની બાળ લગ્ન-વૃદ્ધવિવાહ કે દળેડાં કરવાં
 અને કરાવેલાં, વિશ્વાસઘાત કરી પરની જિંદગાની બગાડવી,
 કુટુંબ-અતિ કે ધર્મમાં ખોટો કલેશ ઉત્પન્ન કરી કોર્ટમાં લડવું,
 ખેતરો નકામો ખર્ચ કરવો, વિવાહ-મરણ પ્રસંગે ગ્રામી
 ઉપશંતના ફળુલ ખર્ચ કરવાં, મદ્ય, માંસ, દેરી ચીજ અને
 વેશ્યાગમન વગેરે દુષ્યસનનું સેવન; તેમજ જનસમાજના કે
 દેશના લાભકારી કાર્યમાં વિમ્ન ઉભા કરી આટો આવવું,
 શ્રી-પુરુષની દેજાવળી આપનારા મરસ્વતી મદિરો, વિદ્યાર્થી-
 મહેલ, આરોગ્યવર્ધક ઓષધાલયો, સેવાશરણો, અનાયામો,
 બાળ-વિધવાશરણો, પુસ્તકાલયો, વાચનાલયો સ્થાપવામાં કે
 સ્થાપન થવા દેવામાં સીધી કે આડકતરી રીતે વિમ્ન પાંખ
 વેળા અને બીજાઓને લાભ લેવા અટકાવવા વગેરે કાર્યો
 કેમકે લોક વિરુદ્ધ છે આટો ઉત્તમ કુલીન પુરુષોએ તેવા
 થોડાં ત્યાગ કરી સન્ધર્મ સત્તા મદત્તિ કરવી. દેવગ અતિ

અનિષ્ટ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. બાળલગ્ન કરવાથી ગૃહ-
સ્થાશ્રમની કેવી દુર્દશા થવા પામે છે. સાદી-ગમીના પ્રસંગે
ફળુલ ખરચ કરી ખોટી કીર્તિ મેળવવા લલચાવું તે પણ
નુકશાન કર્તા છે. નાસ્તા પાણી ઉડાવવા અને કુવ્યસન સેવ-
વાથી શારીરિક આર્થિક વગેરે નુકશાનમાં ઉતરવું પડે છે.
હુલકા સ્વભાવના નોકરથી વ્યાપાર કે વ્યવહારિક સ્થિતિ કેટ-
લી બગડવા પામે છે. એ વિગેરે નિંદ્ય કાર્યો કરવાથી આપણું
જીવન બગડવા સાથે સ્વસંતતિ કે કુટુંબીજનોનું જીવન
બગડવા પામે છે. જેમ એકના ઘરમાં સળંગેલો અગ્નિ ઘણાં
ઘરને બાળનાર થવા પામે છે, તેમ છેવટે જનસમાજને પણ
સોટો ધક્કો પહોંચાડવામાં આવે છે. માટે બંધુઓ ! જેમ બને
તેમ આનંદિત કાર્ય કરવા સર્વે પ્રયત્નશીલ થવું એજ આ-
પણું ઉચ્ચ કર્તવ્ય છે.

અભ્યાસ પાઠ કર મો.

- ૧ ખોટી સાક્ષી પૂરવી એ નિંદિત ક્રમ છે.
- ૨ જુડું બાલવું, ચારી કરવી અને વિર્યાસકત થવું એ
નિંદ્ય છે.
- ૩ બાળ અને વૃદ્ધલગ્ન એ બન્ને ઉભય રીતે નિંદાપાત્ર છે.
- ૪ વિદ્યા વગેરેના કોઈક કલા કળતંત્રમાં નિંદ્યો એ
નિંદનીય છે.
- ૫ કંપાવૃત્તિથી કોઈની આજીવિકાને તોડી નાખવી તે નિં-
દિત કાર્ય છે.

ન શ્યામપત સમપ્રનાસ કૃત્યા કાગ્યકર

અતિ નિંદ છે.

આવી પ્રત્યે કુરુવા રાખવી તે કુરુતી અને

સ્વભાવ વિરુદ્ધ છે, તેમજ નિંદનીય છે.

દેશરોદ્ધ-ધર્મરોદ્ધ કરવો તે ન્યાયથી વિપરીત અને

નિંદિત છે.

૪. પિશુનતા (અહિકષાપણ) ધર્માનુષ્ઠિ અને અધર્મ પ્રત્યુ

ત્તિમય કાર્યો નિંદ છે.

કર્તવ્ય ૩૩. મુ' ધર્મશ્રવણ.

ઉદાર હૃદયી મહાશયો !

ગત વ્યાખ્યાનમાં ' નિંદિત કાર્યનો ત્યાગ ' એ સંબંધે
વિવેચન કરવામાં આવેલું હતું. આને ' ધર્મશ્રવણ ' એ કર્તવ્ય
પરતે લાપણ કરવાનું છે. સન્મિત્રો ! નિંદિત કાર્યનો
ત્યાગ કરનાર ધર્મશ્રવણ કરવાને લાયક બને છે. બહાલાઓ !
ધર્મ શબ્દ એટલો વિશાળ અર્થમાં પૂર્વના ઋષિ-મહર્ષિઓ
એ સ્વીકારેલ છે કે:-જેથી કોઈ પણ સંપ્રદાય કે મજહબને
માન્ય કરવું જ પડે. જોન પ્રવચન કહે છે કે " વત્યુ સદાચો
ધમ્મો " યાને વસ્તુનો સ્વભાવ તેજ ધર્મ. આ જગતમાં ચેતન
અને જડ એ બેજ પદાર્થ છે. જેને સાંખ્ય અને વેદાંત પુરુષ
કિંવા પ્રકૃતિ, બ્રહ્મ અથવા માયા કહે છે. ચેતન, પુરુષ કે

નોકરે—સાહેબ ! ચોમાસાના દહાડા છે, માટે મોંઘા મડ્યા છે !

શેઠ—આ લાકડાની જાત શી છે ?

ચંપક—તેની જાતની મહુને ખબર નથી; પણ ખબતજી તરીકે ખપ લાગશે !

શેઠ—અડ્યા ! લોળા ચંપક ! આ બહુ કિંમતી ચંદનના લાકડાં છે.

ચંપક—હેં.....ચંદનના છે ? ત્યારે તો ઘણું સારું થયું; બહુ લાભ થયો.

શેઠ—ઉપલક રીતે દેખીતો લાભ મહુને ન જોઈએ. કારણ મહેં મહાવીરના ધર્મનું ખાસ શ્રવણ કરેલ છે, એટલું જ નહિ પણ તહેમનો ઉપાસક પણ છું; અને મહેં અણહકનો ત્યાગ કરેલ છે.

તેજ વખતે શેઠે ભારીની કીંમત પાંચસે સોનામોહાર ચાકસ આંકી, ચંપકને તેટલી રકમ કઠિયારાને આપવા મોકલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં ચંપક વિચાર કરતો જાય છે કે અહો! મારા શેઠની શી ઉમદા વૃત્તિ-ન્યાયદૃષ્ટિ. કઠિયારાને એટલો શોધી સઘળી હડીકત જણાવી, પાંચસો સોનામોહાર આપવા માંડી; કઠિયારે હરખાઈને પોતાના જોળામાં લીધી. બહુ સોનામોહારો દેખવાથી હર્ષધેસો થયો; વિચારની ધુનમાંજ વેશ્યાના પાડામાં તે નીકળી ગયો. રૂપ અને લાવણ્યવતી નવ-યૌવના એક વેશ્યાએ આ કઠિયારાને જોઈ તિરસ્કાર કરવા

અરે ! લી ખારી ! દારદ્ર ! નીકળ ! અમારા પાડા
 માધી, અહિં તો પેસાવાળાનું જ કામ છે. આ શબ્દો સાંભળી
 કઠિયારો પેસાના મઠના છાકમાં બડબડ્યો કે:- "અરે ! આ
 રસાકંઠ જાણવી નહિ હોય ? ખારી ખાસે તો ઘણી સોનામો
 હોરો છે. એમ વિચારી બોળો પહોળો કરી સોનામોહોરો બ
 તાવવા લાગ્યો. સોનામોહોરો જોઈ તે વેશ્યા લલચાઈ જઈ
 ત્હેને બોલાવવા માટે દાસીને મોકલી; તરતજ કઠિયારાને લો
 બવીને ઘરમાં લાવી. વેશ્યાએ આદર-સત્કાર આપ્યો, સનાના
 કિક કરાવી ખાનપાન આપ્યાં. કઠિયારો વેશ્યાના હાવભાવ અને
 વેલવ જોઈ મોહાંધ બની ગયો. રાત્રી પડ્યા પછી યુક્તિથી
 સોનામોહોરો વેશ્યાએ સ્વાધીન કરી લીધી. થોડીવાર પછી
 મગજ ઠેકાણે આવતાં કઠિયારે વિચાર કર્યો કે:- "હું કયે સ્થળે
 છું ? આ સ્ત્રી કોણ છે, આટલા ગંધા ચાળા, ચટકા અને મ
 ટકા તે શામાટે કરે છે ? છેવટે વેશ્યાએ રતિકીડા કરવાની
 ઈચ્છા બતાવી, તેજ વખતે કઠિયારાને યાદ આવ્યું કે:- "મારે
 તો પંદ્રસી-સંજ ન કરવો " એવી ટેક ગ્રેં મહાત્માનો ઉપ
 દેશ ધ્રુવજી કર્યા પછી સ્વીકારેલ છે. હવે મારે તે ટેક શી રીતે
 પાળવી ? વિચાર કરતાં છેવટે એક યુક્તિ ચોધીને કઠિયારે
 કહ્યું કે:- "ત્હેને પેટમાં બહુજ દુખે છે, જંગલ જવાની હાજત
 થઈ છે; માટે જઈ આવું. એમ કહી ન્યાધી મુઠી, પાનાની ટેક
 બાજવવાની ખાતર સોનામોહોરોની પજુ દરકાર ન કરી અને
 ઝુંપડીએ જઈ સૂઈ રહ્યો. ઘણા વખત મુખી વેરવા શહ

જોવા લાગી, છેવટે વિચાર્યું કે રસ્તો ભૂલી ગયો હશે.
 સવારે આવશે; કારણ સોનામોહોરો મારી પાસે પડેલી
 છે. બપોર સુધી ઈતેબરીથી રાહ જોઈ, પણ કંઈયારો
 નજ આવી ત્યારે વેશ્યાએ વિચાર્યું કે આ સોનામોહોરો
 મારે રાખવા લાયક નથી. કારણ તેણે મારી સાથે વિષય-
 સુખ ભોગવ્યું નથી. મારે રાખણ પાસે જઈ તે સ્વાધીન
 કરું. તરતજ દાસી સાથે સોનામોહોરો કંઈ રાજકચેરી
 મા ગઈ. તે વખતે શ્રેણિક રાજા તથા પ્રધાન અલયકુમાર
 કચેરીમાં ન્યાયાસનપર બીરાજેલા છે. તેમની પાસે જઈ વિ-
 ધિપૂર્વક નમન કરી સોનામોહોરોની થેલી પાસે મૂકી. અલ-
 યકુમારે પૂછ્યું કે:—“શામાટે આ સોનામોહોરો લાવેલ છે?”
 વેશ્યાએ ગત દિવસ તથા રાત્રિની કહિયારાની હકીકત નિવેદ-
 ન કરી. વિશેષમા રાજા પ્રત્યે જણાવ્યું કે:—“હિ મગધેશ!
 હું મહારાજાધિરાજ ! એ કહિયારાએ મારી સાથે કોઈ પ્રકા-
 રનું વિષયસુખ ભોગવ્યું તથા. મારે તેની સોનામોહોરો મારે
 પાસે નહિ, તેમ તે કહિયારો કાણ અને ક્યાં છે? તે પણ
 હું જાણું નથી. મારે પોતપોતાની મિત્રતાના વારસ આપજ
 કોઈ કંઈ નથી. તે આપ સ્વીકારો.” આ શબ્દ નાનગી
 નજા પ્રધાન વિમેજ કચેરીમાં આવી પહોંચ્યા અને વચ્ચની
 આપ રાજા તરફ નાંખી દેવામાં આવ્યા. પરંતુ અલયકુ-
 મારે તથા રાજા નાનગી વચ્ચે રાખ્યા કે “પાવેલાં સોના-
 મોહોરો કંઈ નથી અને નોંતનુબનુ સુંદર જવન બાંધી
 નાંખ્યા. રાજા રાજકચેરીમાં બેસે. આ વાતમા રાજા કેડે

મદરેષ હાથપેટું જે, જરૂર મટેજમાં હરજોવણા કરતો (આદ
 પદ્યમે) કે:- " જ્યોત્સના માન્યમંદિરે કયા કલિયાણની હો
 તોની દોષ ને રાજદરબારમાં દાજર મળે સર્વ જાણ, આ હો
 ધાપણાં આપ્યા મહેરમાં દેવાનાં રત્નમંચન શ્રેષ્ઠતા મંબળાવા
 માંગાવી. તરતજ તેણે આદ પાકનારાની આમંત્ર્ય એક સીપા-
 મને કલિયાણની જાન કહી નામ રામ જણાવી દીધું. તેણે
 તરતજ કલિયાણની જંપડીએ કર્મનખાસ કર્યો તો ને સાકડાં
 સર્વ આપી, આર્મપીને બેઠેલો જણાયો. સીપામંચન કહ્યું કે:-
 " કાનક ! ગાલો તમને રાજ બોલાવે છે " આ મુદોળી
 કાનક ગબરાયો, મદને શામાટે બોલાવના દશે ? એમ વિચા-
 ર કરતાં તે ખિજવદન થયો. તેથી તે સીપામંચ (દાસના
 યમહત જેવા સ્વાર્થાંધ ન જનતાં) પીરજ આપી કહ્યું કે
 " બાપુ ! બીવાનું કાંઈ કારણ નથી. સદ્ગત વાત પૂછવી છે."
 તેથી કાનકે સીપામંચ સાથે રાજકચેરીમાં આવી નમ્રતા સાથે
 પ્રજામ કર્યા અભયકુમારે શાંતિદાયક વચનો કહી પૂછ્યું કે:-
 " તું ગઈ કાલે ક્યાં ક્યાં ગયો હતો અને શું શું કર્યું હતું ?"
 કલિયાણે લાકડાં વેચ્યાં ત્યારથી તે વેચ્યાના ઘેરથી નાશી
 છુટ્યા મુખીની વાત યથાસ્થિત કહી સંભળાવી. ફરી અભય-
 કુમારે પૂછ્યું કે:- " પાંચસો સોનામોહોર છોડીને વેચ્યાને ઘે-
 રથી નાસવાનું પ્રબળ કારણ શું ? " ત્યારે તેણે મુનિ પાત્રે-
 થી ધર્મ-શ્રવણ કરી લીધેલા મતની વાત જાહેર કરી, બોલ્યો
 કે:- " મારો નિયમ પાળવા માટેજ મહેં વેચ્યાનો તેમજ સોના-

મોહારોનો ત્યાગ કર્યો.” સોનામોહારની ખાત્રી કરવા માટે શેઠને જોલાવ્યા. તેમના આવ્યા બાદ સોનામોહારોની હકીકત સૂણતાંજ રાજા અને પ્રધાન વગેરે બહુ પ્રસન્ન થયા. અભય-કુમાર પ્રેમપૂર્વક તે કઠિયારાને આલિંગન આપી લેટી પડ્યો. યોગ્ય આસને બેસાડ્યો. પછી કંહયું કે તું જાતિનો કઠિયારો છે; છતાં ધન્ય છે તારી પવિત્ર વૃત્તિ અને ટેકને. મારા વહાલા સ્વધર્મી બંધુ ! ભલા ભલા પુરૂષો પણ મોહાં-ધ બની પોતાના આત્માની સાથે કુડીન સ્ત્રીઓના આત્માને પણ અધમ સ્થિતિએ લઈ જાય છે. માટે તને સાબાશ છે. તેમજ વેશ્યા કૃત્ય કરનાર આ યુવાન સ્વરૂપવતી વેશ્યા અને પેલા દ્રવ્યના ખોટા લોભથી મોહુ નહિ પામનાર ધર્મ-શ્રવણ કરનાર, ન્યાયવૃત્તિ પરાયણ રત્નસંચય શેઠને પણ ધન્ય છે. છેવટે અતિ પ્રસન્ન થઈ રાજાની આજ્ઞાથી સોનામોહારો કઠિયારાને સોંપી. વિશેષ્યમાં યોગ્ય શિરપાવ આપી કહ્યું કે પ્રેમપૂર્વક એકજ વખત ધર્મ-શ્રવણ કરવાથી સ્વટેક યાને ધાર્મિક ફરજ બજાવવાથી તારા વિચારોની પવિત્રતા, સાથે તહેાં આત્માનો પણ અભ્યુદય કર્યો. તેમજ આ વેશ્યા અને સાહુકારે પણ નીતિપરાયણ થઈ ધર્મ યાને ફરજ અદા કરેલ છે; તેવીજ રીતે ભવિષ્યમાં પણ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિથી તમારું તેમજ સર્વનું ઉચ્ચ જીવન પસાર થાઓ એમ હું અંતઃકરણથી ઇચ્છું છું. એમ કહી સર્વને વિદાય કર્યા.

સભ્યો ! આપ સહમજ્યા હશે કે એક કઠિયારો પણ ધર્મ-શ્રવણથી કંઈ હદે પહોંચ્યો. ધર્મ-શ્રવણ કરવાથી જ્યારે

કૃત્યાકૃત્યનું ભાન થાય છે, ત્યારેજ અંધકૃત્યને છોડીને સુકૃત્ય કરવા તત્પર થવાય છે. પરંતુ ઓછ સંજ્ઞાએ કેવળ સાંભળ્યા જ કરવું એ નિરર્થક છે. સાંભળીને મનન કરવું અને, અમલમાં લાવવું એ આપણી ખાસ દરજ છે.

અભ્યાસ. પાઠ ૩૩ મો.

- ૧ ચેતન અને જડનો સ્વભાવ તે ધર્મ.
- ૨ જેથી સ્વાભ્યુદય અને મોક્ષ થવા પામે તે ધર્મ.
- ૩ અધઃસ્થિતિમાંથી ળચાવનાર તે ધર્મ. અથવા સ્વકર્તા-વ્યક્તિવાદરજ તે ધર્મ.
- ૪ ધર્મશ્રવણ કરવામાં સર્પ-ગોરક્ષીવત્ તક્ષીન થવું.
- ૫ દંષ્ટિ અને ચિત્ત એકજ સ્થળે નિયત કરી વક્તાના હૃદયના તલસ્પર્શી બનવું.
- ૬ શ્રવણ કરેલા વિષયો યથાર્થ અર્થપૂર્વક ગ્રહણ કરવા.
- ૭ શ્રવણ કરેલા વિષયોનું યથાર્થ મનન કરી દોહન કરવું.
- ૮ દોહન કરેલા વિષયને અમલમાં મૂકવો-મૂકાવવો.
- ૯ શ્રવણ કરવામાં સંપ્રદાય કે ધર્મભેદનો દુરાગ્રહ ન રાખવો.
- ૧૦ અંધગ્રહણે ધર્મશ્રવણ ન કરતાં વિવેકદંષ્ટિથી પ્રવળ કરવું.
- ૧૧ વ્યવહારિક, પ્રાકૃતિક અને આન્મિક ધર્મના ભેદનું રહસ્ય સમજવું.

- ૧૨ ધાર્મિક પ્રશ્ન-તર્કનો સબ્યતા સાથે નિર્ણય કરવો; પર
દાલિક વૃત્તિથી ખોટા વાદ-વિવાદમાં ઉતરવું નહિ.
૧૩ શાસ્ત્રયુક્ત અને અનુભવ સમ્મત ધર્મ હોવો જોઈએ.
૧૪ અપક્ષ, અનિંદ્ય અને સર્વમાન્ય ધર્મ એકજ સત્ય રૂપે છે.

કર્તવ્ય ૩૪ મું. ત્રિવર્ગ-સાધન.

સહુદયી બંધુવર્ગ ! ગઈ કાલે ધર્મ-શ્રવણ પરત્વે
વિવેચન કરેલ હતું. આજરોજ ત્રિવર્ગ-સાધનએ કર્તવ્યનું
વ્યાખ્યાન કરવાનું છે. પ્રત્યેક આત્માઓએ પુરૂષાર્થ-ઉદ્ધમ
કરવાની ખાસ જરૂર છે. કહ્યું છે કે:—ઉદ્યમેન હિ સિધ્ધ્યન્તિ,
કાર્યાણિ ન મનોરથૈઃ; નહિ પ્રસુપ્ત સિંહસ્ય, પ્રવિશન્તિ
મુખે મૃગાઃ ॥ ૧ ॥ ઉદ્ધમવડે સઘળા કાર્યો સફળ થવા
પામે છે; પરંતુ કેવળ વિચાર માત્રથી કાર્યની સિદ્ધિ થવા
પામતી નથી. મહા પરાક્રમી સિંહ જેવો પ્રાણી પણ નિરૂદ્ધમી
સુતેલો હોય છે તો તેના મુખમાં મૃગલાઓ સ્વતઃ આવી
પડતા નથી. બંધુઓ નિરૂદ્ધમી મનુષ્યો અનેકધા દુઃખમાં
સપડાઈ દીન દીન શક્તિવાળા બનવા પામ્યા છે-પામે છે.
પુરૂષાર્થ શબ્દનો વાચ્યાર્થ વિચારીએ તો પુરૂષ+અર્થ પુરૂષ
એટલે આત્મા તેનો મુખ્ય અર્થ એટલે પ્રયોજન તે પુરૂષાર્થ.
આ જગતમાંના સચરાચર પ્રાણી પુરૂષાર્થ શક્તિવાળા છે.
માત્ર તેનો ઉપયોગ કયા કાર્યમાં કરવો એજ ખાસ

વિચારણીય છે. આપણે મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત કરવાને જે લાયક બન્યા છીએ, તે કેવાળા પુરૂષાર્થનાજ પ્રતાપે. પુરૂષાર્થ વડે જીવાત્મા તદ્દન સામાન્ય ભૂમિકાં (એકેન્દ્રિય સ્થિતિ) થી ઉચ્ચ સ્થિતિએ નરદેહ પ્રાપ્ત કરેલ છે. જે નરદેહથી નારાયણ, આદમીમાંથી આદમ અને જનમાંથી જિન-વીતરાગ કે પરમાત્મ સ્વરૂપ થાય છે. આ દુનિયામાં કેટલાએક ભવિષ્યવાદીઓ-પ્રારબ્ધવાદને માનનારા અને કેટલાએક પુરૂષાર્થ-ઉદ્ધમને સ્વીકારનારા છે. તે બંનેનું સ્વરૂપ સહમગ્ન્યા વિના ઉભયવાદીઓ અન્યોન્ય વિતંડાવાદ કરી સમય અને બુદ્ધિનો અપવ્યય કરે છે. વાસ્તવિકતયા પ્રારબ્ધ (ભાવી) અને પુરૂષાર્થ (ઉદ્ધમ) એ બંને એકજ વસ્તુ છે. માત્ર પરસ્પર કાર્ય-કારણને લઈ કિંવા ભૂતકાળ અને વર્તમાનકાળના ભેદને લઈને તે બે સ્વરૂપે જાણવામાં વા કથન કરવામાં આવે છે. ભૂતકાળનો પુરૂષાર્થ તેજ વર્તમાનકાલનું પ્રારબ્ધ. વર્તમાનકાલનું જે પ્રારબ્ધ તે ભવિષ્યનો પુરૂષાર્થ, અથવા ઉદ્ધમવતી પ્રારબ્ધ ઉત્પન્ન થાય છે; અને પ્રારબ્ધથી પુરૂષાર્થ કરી શકાય છે. હવે પુરૂષાર્થ વિવિધ પ્રકારના છે તથાપિ આ જગાએ ખાસ પુરૂષાર્થત્રયનું વિવેચન કરવામાં આવશે. જે કે પુરૂષાર્થ ત્રયનું કહેલ છે. તથાપિ મોક્ષ નામનો અંતિમ પુરૂષાર્થ પૂર્વના ત્રણ પુરૂષાર્થનું છેલ્લામાં છેલ્લું કૃણ છે. અર્થાત્ પુરૂષાર્થ ત્રણ કારણ રૂપે છે; અને મોક્ષ કલ કાર્ય યાને કૃણ રૂપે છે. એ પુરૂષાર્થત્રયને ત્રિવર્ગ પણ કહેવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

વિવર્તે સંસાધનસંતરેણ, પશોરિવાયુર્વિફલં

ધર્મ્યં પ્રવર્તં વર્દતિ, ન તં વિના યદ્ મવતોઽર્થ

પ્રજ્ઞવર્ગનું સારી રીતે સાધન કર્યા વિના મનુષ્યનું
કુલ્ય ધનુની માફક નિષ્ફળ જવા પામે છે. એ ગ્રંથ વર્ગમાં પણ
અધિ-મહર્ષિઓ ધર્મ વર્ગને પ્રધાનપદ આપે છે. કારણ કે
જેના વિના અર્થ ને કામ વર્ગની પ્રાપ્તિ થવા પામતી નથી.
અર્થાત્ ધર્મ વિના તે બે વર્ગ સાધી શકાતા નથી. જે ધર્મ
પૂર્વક અર્થ અને કામને સાધવામાં આવે છે તે પુરુષાર્થ ત્રય
કિંવા ત્રિવર્ત કહેવામાં આવે છે. માટે પુરુષાર્થ કહેવો એ
અર્થી માત્રનું કાર્ય જ છે. કારણ કે:—

આ સુદિ પદ જીવન તાળનાર તમામ પ્રાણીઓ કાણ
માત્ર પણ પુરુષાર્થ એટલે મહેનત કે પ્રયત્ન કર્યા વિના જીવી
શકતા હતા. જેમકે આત્માશ્વવાન વનિરેની ક્રિયાથી ચરુ કરી
મહાત્મ અતિમ કાર્ય વાને મોક્ષ તામ કરવાનો પ્રયાસ તે પુ-
રુષાર્થ. પણ તે એકસ તુરેહને એકસ રીતથી કરી શકાતા
નથી, કેટલાએક પુરુષાર્થો નિષ્ફળ હોય છે, જેવા કે:—અનિષ્ટ
વિચારો, કન્યા, અવનવ કવોની યોજના યોજવી, પ્રાણી
માત્રને અશાંતિ દેવારેવના પ્રયત્નો, રંગા વગેરે તેમજ કેટ-
લાએક પુરુષાર્થો, મનુષ્ય હોય છે, જેમકે અધિધા પ્રાપ્તિ માટે
પણ, અવનવન નેત્રવચની કેટલીક, અનન્યમાત્રના હિત
માટેની કષ્ટનિર્મળ્યકિ વિવિધ પ્રકારના પુરુષાર્થો તુ કઈ કષ્ટ
કન્યા તેમજ અન્ય પુરુષાર્થને કષ્ટ કર્યામાં કમાવેલા થતા
પડે છે.

૧ ધર્મ વર્ગ, ૨ અર્થ વર્ગ, ૩ કામ વર્ગ.

૧ ધર્મ વર્ગ = સ્વદેશ-અથવા સંસારમાં દુર્ગતિ-અવસ્થા સ્થિતિમાં સ્વપ્રયત્નથી પ્રાપ્તિને ધારણ કરનાર-અભ્યાસનાર વાને સર્વથા ઉત્ક્રાંતિ કરનાર ગણિતે. ધર્મવર્ગના આશ્રયવટે પ્રત્યેક પ્રાણી કેમગાઃ બૈદિહ-પારમાર્થિક અભ્યુદયની સાથે, નિઃશ્વેસ-મોક્ષ અને સ્વર્ગપ્રાપ્તિ કરવાને શક્તિમાન બને છે.

૨ અર્થવર્ગ = મુખ્યમય જીવન આપનાર વિવિધ સાધનો પૈકી મુખ્ય દ્રવ્ય સંપત્તિ તે. તેના આશ્રયવટે સંસાર-વ્યવહારના કાર્યો સરલતાથી કીર્તિ અને સ્વમાન સાથે આનંદભરે સાધી શકાય છે.

૩ કામવર્ગ = સ્વાભિમાનવટે ઇચ્છિત સર્વ ઇન્દ્રિયના વિષયની અમુક વખત મુખીની પ્રીતિ-તૃપ્તિ તે. જેના આશ્રયવટે મનની વાસનાઓ અમુક સમય પર્યંત શાંત થવાની સાથે મુસંતતિની ઉત્પત્તિથી ચિત્ત સંતોષાય છે.

અહિં ધર્મવર્ગને પ્રથમ મૂકવાનું કારણ એ છે કે, અર્થ અને કામવર્ગ સાધવાના સમયે મૂલ પાયારૂપ ધર્મને બૂલવો ન જોઈએ. અર્થાત્ ધર્મવિરૂદ્ધ અર્થ અને કામ ન હોવા જોઈએ. જેમ જાડ પોતાના મૂળ ઉપર જીવન ટકાવી શકે છે, તેમ ધર્મથી પોતાનું ઉચ્ચ જીવન ટકાવી શકાય છે. ધર્મ વિના અર્થ નથી; અને અર્થ વિના કામ નથી. જો ધર્મ અને અ-

થીનું ઉલ્લંઘન કરી કેવળ કામ (વિષયસુખ) માં આ-
 તન્મય બનવાથી વનમાંના હાથીની માફક દુઃખી થવું પડે-
 જેમ આફ્રિકા વગેરે દેશમાં કાગળની હાથણીને
 પર ઉભેલી દેખવાથી હાથી વિષયાંધ બની તે પર જવા ઉતા-
 વળે આક્રમણ કરે છે. પરંતુ પરિણામે હાથી ખાડામાં પડી
 પ્રાણ રહિત થાય છે. તેમજ ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરી ચાહે તેવા
 કનિષ્ઠ પ્રવર્તનથી ઉત્પન્ન કરેલું ધન, ઇચ્છિત શાંતિ સાથે
 સ્વયં ભોગવી શકતો નથી; અને સ્વકુટુંબીઓ વગેરે પણ
 આનંદથી ભોગવી શકતા નથી. કદાચ તેઓ ભોગવે તો તેનું
 છેવટ અનિષ્ઠ ફળ પોતેજ ભોગવનાર થાય છે. જેમ સિંહ
 હાથીનો શિકાર કરે છે, તે પછી પોતાની સાથે ઘણા કુટુંબી-
 ઓ—સહચારીઓ એ શિકારનો ઉપયોગ લે છે; પણ હિંસા-
 પાપનો બોલો સિંહને ઉઠાવવો પડે છે. વળી ધર્મ પણ અર્થ
 અને કામ વિરૂદ્ધ ન થવો જોઈએ. મતલબ કે ત્રણે પુરુષાર્થો
 અરુપરસ અવિરૂદ્ધપણે સાધવા જોઈએ. જે અર્થ અને કા-
 મનો ઉપધાન કરી અર્થાત્ બેદરકાર બની ધર્મવર્ગનેજ સાધે
 છે, તેમને સંસાર ત્યાગજ યોગ્ય છે. કારણ એવાઓને સં-
 સારમાં રહેવું શ્રેયસ્કર નથી. જે ગૃહવાસમાં રહેલા હોય તે-
 મણે તો ધર્મપૂર્વક અર્થ અને કામની સાધના કરવી એ ક-
 દ્યલ્લિત પ્રવૃત્તિ છે. ધર્મ પછી અર્થવર્ગ બીજો કહ્યો તેની
 મતલબ એ છે કે, જેમ બે દિવાલની વચ્ચે રહેલ દીપક બંને
 બાજુએ પ્રકાશ પાડી શકે છે; તેમ અર્થવર્ગ, ધર્મ અને
 કામવર્ગને પ્રકાશમાં લાવનાર ઉત્તેજક વા મદદગાર છે અને

કામવર્ગ તેનું કૃણ છે. માટે તેને છેલ્લે મૂકવામાં આવેલ છે. પૂર્વોક્ત ત્રણ વર્ગ વિવેક પુરઃસર સાધવા જોઈએ.

બાંધુઓ ! અહિં સુધી ત્રણવર્ગ સંબંધે વિવેચન કર્યું. હવે ત્રણ વર્ગના સાધન વિષે કિંચિત્ વક્તવ્ય છે. પૂર્વોક્ત ત્રણ વર્ગને સારી રીતે અંધાદન કરવા પ્રયત્ન સાથે તેનો સ-
હયોગ કરવો તે ત્રિવર્ગ-સાધન કહેવાય. તેનું સંક્ષેપતઃ
સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે:—

ધર્મવર્ગ—સાધન એટલે ધર્મશાસ્ત્ર સમ્મત નીતિ અને
શાંતિ સાથેનું સહવર્તન.

અર્થવર્ગ—સાધન એટલે ન્યાય અને પ્રમાણિક વૃત્તિ-
વટે દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરી તેનો સહવ્યય.

કામવર્ગ—સાધન એટલે ઇદ્રિય સુખની અભિલાષા
સહ હાજતોની અનાસક્તિ પૂર્વક પ્રવૃત્તિ.

ત્રિવર્ગ સાધવાના કર્તવ્યો આ પુસ્તકમાં વિવિધ રીતે
બતાવ્યા છે તે અથવા તેના જેવાં બીજાં ઉચ્ચ સાધનોનું સેવન
કરવું. શ્રદ્ધાસ્થાને ત્રિવર્ગ પૈકી અર્થવર્ગની વારંવાર ખાસ જરૂર
પડે છે. તેમજ ધર્મ અને કામવર્ગને મદદગાર તથા પોષક છે.
અર્થ—લક્ષ્મી બે પ્રકારની છે; દૈવી અને આમુરી. દૈવી સં-
પત્તિ ધર્મવર્ગ અને કામવર્ગને ઉચ્ચ દિશિતિએ પહોંચાડે
છે. આમુરી સંપત્તિના ત્રણ પ્રકાર છે તાદાનિક, મુલદર
અને કદર્ય.

તાદાત્વિક=કોઈપણ વિચાર કર્યા વિના અધર્મિક દ્રવ્યનો વ્યય કરવો તે.

મૂલહર=પૂર્વજ્ઞેની લક્ષ્મીનો અન્યાય અને અમાર્ગે ભોગવટો કરવો તે.

કલ્પ્ય=સ્વયં દુઃખી થઈ, પોતાના સહચારીઓને દુઃખ આપી દ્રવ્ય સંચય કરી; તેનો સદ્ઉપયોગ ન કરવો તે.

તાદાત્વિક અને મૂલહર એ બંને રીતિથી દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરનારા ભવિષ્યમાં સુખ, શાંતિ, સુયશઃ કે કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેમજ કલ્પ્ય પ્રકારે પૈસા ભોગવનારા આહુ જિંદગાનીમાં પણ સુખ કે શાંતિથી દ્રવ્યને ભોગવી કે વાપરી શકતા નથી; પરંતુ રાજા, ભાગીદાર, કુટુંબીજનો કે ચાર વગેરે તે દ્રવ્યનો લાભ લે છે.

બંધુઓ ! દેવી સંપત્તિની સામાન્યતઃ ગતિ યાને અવસ્થા ત્રણ પ્રકારે થવા પામે છે. દાન, ભોગ અને નાશ. દ્રવ્યનો સદ્ઉપયોગ તો ત્યારેજ કહેવાય કે કોઈ પણ મનુષ્ય દાન-માર્ગે ઉત્તમ કેળવણી પ્રભુતિ સદ્શ્રેયોમાં લક્ષ્મીનો સુવ્યય કરે, પણ તેમાં અટલી કાળજી રાખવી કે ઉઘાસભાવે દાન કરવું. વમન કરેલા આહારને ફરીવાર ખાવાની જેમ કોઈપણ મનુષ્યો કંઈક રાખતા નથી; તેમ કરેલા દાનથી કીર્તિ કે કામ્ય ફળ મેળવવા લાભ ન રાખવો. બધ અથવા કોઈ પ્રકારની અશાધી આપેલો પૈસો દાન તરીકે ગણાતો નથી. દાન કરવાના ક્ષેત્રો અનેક પ્રકારના છે. તેમ હાલ કયા ક્ષેત્રોને દાન-

બંધુઓ ! પુરૂષાર્થત્રય કિંવા તેના સાધન માટે જે જે કહેવામાં આવેલું છે, તેનું મનન કરી કૃતિમાં મૂકશો એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

અભ્યાસ પાઠ ૩૪ મો.

- ૧ ધર્મ=સ્વદ્વર્જ, કર્તવ્ય અથવા ઉચ્ચ જીવન કોટીમાં લઈ જનાર તે.
- ૨ અર્થ=સાંસારિક, વ્યવહારિક અને ધાર્મિક કાર્યોમાં અતિ ઉપયોગી દ્રવ્ય સંપત્તિ તે.
- ૩ કામ=ઈન્દ્રિય અને મનને અનુકૂલ યોગ્ય સુખની અભિલાષા તે.
- ૪ ધર્મવર્ગ મૂળરૂપે, અર્થવર્ગ શાખા રૂપે અને કામવર્ગ પ્રતિ શાખા રૂપે અને સ્વર્ગ અને મોક્ષ દ્વગ રૂપે છે.
- ૫ ત્રિવર્ગ પૈકી કોઈપણ વર્ગ પરસ્પર બાધક ન થવા જોઈએ.
  - (અ) ધર્મને અર્થ તથા કામવર્ગ બાધક ન થવા જોઈએ.
  - (બ) અર્થને, ધર્મ તથા કામવર્ગ બાધક ન થવા જોઈએ.
  - (ક) કામને, ધર્મ તથા અર્થવર્ગ બાધક ન થવા જોઈએ.
- ૬ ત્રણે વર્ગ સ્વસ્વ-સ્થાને ઉચિતપણે રહેવા જોઈએ.
- ૭ ધર્મથી અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ સુલભ રીતે થાય છે.
- ૮ ત્રણે વર્ગના સદુપયોગથી સંસારસાગર સુખરૂપે તરી શકાય છે.

કર્તવ્ય રૂપ મું. અંતરંગ શત્રુ-જય.

સુત ઉદાર વિચારશીલ મહાશયો! ગર્હ કાલે 'ત્રિવર્ગ-સાધન' એ વિષય પરત્વે વિવેચન કરવામાં આવેલું. આજ-રોજે ઉવટના કર્તવ્ય તરીકે 'અંતરંગ શત્રુ-જય' એ વિષયનું સંભાષણ કરવાનું છે. બંધુઓ ! ત્રિવર્ગનું સાધન કરનાર મનુષ્ય અંતરના દુશ્મનનો જય કરી શકે છે. માત્ર જીવાત્મા-ઓનું અંતિમ કર્તવ્ય એજ હોયું જોઈએ કે અંતરંગ વૈરીને જીતનાર જીવ તે શિવ સ્વરૂપ થવા પામે છે. પ્રત્યેક આત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપ થવાને લાયક હોઈ શકે છે. અસુકળ ધૈર્ય હોઈ શકે એવો કોઈથી દાવો કરી શકાય તેમ નથી. જો ધૈર્ય કર્તા, હૃતા કિંવા નિયંતા સ્વીકારીએ તો પછી કોઈ પણ જીવાત્માને કરવાપણું કંઈ પણ રહેતું નથી. આર્થ મહાપુરૂષો-તીર્થંકરો વગેરે ધર્મપ્રવર્તકો કહે છે કે કેવલ સ્વશક્તિના આશ્રયવડે અંતરંગ શત્રુનો જય કરવા કદીબદ્ધ થવા પામે. અંતરંગ અદિઓનો જય કરનાર જીવાત્માને બાહ્ય શત્રુઓ પોતાના પાશવબળથી દગાવી-સ્વાધીન કરી શકતા નથી; નથી તે નથીજ. કોઈ પણ શત્રુઓ હુમલાં આક્રમણ કરવાને તલપી રહેલા હોય છે. માટે સદા સ્વાવલંબી બની બજટ દશામાં રહેવાની ખાસ જરૂર છે.

આ દુનિયામાં દરેક પ્રાણી કોઈને કોઈ પ્રકારના શત્રુથી સપડાયેલા હોય છે. શત્રુઓ બાહ્ય અને અંતરંગ (અંદર-

જાપુઓ । પુરુષાર્થ ત્રય ક્રિયા તેના સાધન માત્ર
કહેવામાં આવેલું છે, તેનું મનન કરી દૃષ્ટિમાં મુકી
આવી નવ પ્રાર્થના છે.

અભ્યાસ પાઠ ઉક મા.

૧. સર્વજ્ઞપદ્મજ, કર્તૃત્વ અથવા ઉચ્ચ જીવન કાંટીમાં
જન્મને.
૨. અર્થજ્ઞપદ્મજ, વ્યવહારિક અને ધાર્મિક કાર્યોમાં અતિ
ઉપયોગી રૂપ સંપત્તિ તે.
૩. કામજ્ઞપદ્મજ અને મનને અનુકૂલ ગૌણ સુખની અભિ
લાષા તે.
૪. સર્વવર્ગ મુક્તિ, અર્થવર્ગ આપ્યા ઉપે અને કામવર્ગ
અતિ આપ્યા ઉપે અને ન્યર્ત અને મોક્ષ ફળ ઉપે છે.
૫. ત્રિવર્ગ પેટિ કાંઈક સ્વર્ગ પદ્મજ આપક ન થવા સંમતિ.
 (અ) સમને જાણે તથા કામવર્ગ આપક ન થવા સંમતિ.
 (મ) જાણે, સર્વ તથા કામવર્ગ આપક ન થવા સંમતિ.
 (સ) સમને, સર્વ તથા જ્ઞાનવર્ગ આપક ન થવા સંમતિ.
૬. સર્વે વર્ગ નવ નવ-નવને ક્રિયાસરૂ હરિવા સંમતિ.
૭. સમને જાણે અને સમને અતિ મુક્તિ રીતે આવે છે.
૮. સર્વે વર્ગ નવ તદ્દુપયોગી આપક ન થવા સંમતિ રીતે
સમને છે.

કર્મોપ કથ મું. અંતરંગ શત્રુ-૧૪૫.

શ્રુત દેશર વિચારશીલ મદાશયો! ગર્ભ કાલે 'ત્રિવર્ગ' સાધન 'સા' વિષય પરત્વે વિવેચન કરવામાં આવેલું. આજે ઉપરના કર્મોપ તરીકે 'અંતરંગ શત્રુ-૧૪૫'એ વિષયનું મંબાપણ કરવાનું છે. ગંધુઆ ! ત્રિવર્ગનું સાધન કરનાર મનુષ્ય અંતરના દુરમનનો જય કરી શકે છે. માત્ર જીવાત્મા-એવું અંતિમ કર્તવ્ય જોજ હોયું તેમજ કે અંતરંગ વૈરીને જીતનાર જીવ તે શિવ સ્વરૂપ થવા પામે છે. પ્રત્યેક આત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપ થવાને લાયક હોઈ શકે છે. અમુકજ ધ્વિર હોઈ શકે જોયો હોઈથી કાપો કરી શકાય તેમ નથી. જો ધ્વિર કર્તા, હર્તા કિંવા નિયંત્રા સ્વીકારીએ તો પછી હોઈ પણ જીવાત્માને કરવાપણું કંઈ પણ રહેલું નથી. આર્થ મહાપુરુષો-તીર્થંકરો વગેરે ધર્મપ્રવર્તકો કહે છે કે કેવલ સ્વશક્તિના આશ્રયવટ અંતરંગ શત્રુનો જય કરવા કઠીનજ થવા પામે. અંતરંગ અધિઓનો જય કરનાર જીવાત્માને જાણ્ય શત્રુઓ પોતાના પાશવળગથી દળાવી-સ્વાધીન કરી શકતા નથી; નથી તે નથીજ. હોઈ પણ શત્રુઓ હમેશાં આક્રમણ કરવાને નલપી રહેલા હોય છે. માટે સદા સ્વાવલંબી બની જાગૃત દશામાં રહેવાની ખાસ જરૂર છે.

આ દુનિયામાં દરેક આત્મી હોઈને હોઈ પ્રકારના શત્રુઓ સપડાયેલા હોય છે. શત્રુઓ બાહ્ય અને અંતરંગ (અંદર-

રહેનારા) એમ બે પ્રકારના છે. બહારના શત્રુઓ દુનિયાદારીના વિવિધ પ્રસંગોમાં કલહ, કુસંપ અને વિત્રેપ ઉભા કરી આર્થિક અને પારમાર્થિક સ્થિતિને મહાન નુકશાન પહોંચાડે છે; લાજ આબરૂની હાની થાય તેવા પ્રપંચો રચે છે. એટલેથીજ ન અટકતાં શારીરિક સ્થિતિ બગાડવા ચત્રન કરે છે. ખુનામરફી જેવી લડાઇઓ—ખાના ખરાબી વગેરે અનિષ્ટ પ્રવૃત્તિ પણ બાહ્ય શત્રુતાને આભારી છે; કોઈ સાથે બાહ્ય શત્રુતા કરવી એ સજ્જનનું લક્ષણ નથી. જેમ બને તેમ સર્વ પ્રાણી સાથે એક ચિત્તવાળા બની અંતઃકરણ નિર્મળ રાખી મંત્રી બેઠવી; અને “આત્મવત્ સર્વં ભૂતેષુ” એ ન્યાય મુજબ વિશ્વપ્રેમ પ્રગટાવવો. જેમ જેમ બ્રાતૃભાવ વૃદ્ધિગત થવા પામે છે, તેમ તેમ જાતિ, ધર્મ કે દેશનો ઉદય થાય છે. મિત્રતાને લીધેજ ઘણા સમય સુધી સુલેહ—શાંતિ જળવાઈ રહે છે. જ્યાં મિત્રતાનો લોપ થયો છે ત્યાં ત્યાં કલહ—કુસંપનું જોર વધવાથી જળરાં ચુલ્હો થઈ, કરોડો જન-માલની હાની થવા પામી છે; અને દેશ—નગર તેમજ જંગલો પાયમાલ બની ઉત્તજ થઈ ગયાં છે—થાય છે. બાહ્ય શત્રુતાને અલાવે આ સંસાર સ્વર્ગરૂપ બને છે. બહારના દુશ્મનો આ જિંદગાનીમાંજ દુઃખ આપી શકે છે, પણ શરીરની અંદર રહેલા દુશ્મનો તો એટલા જોરાવર છે કે અનેક જન્મ થયા છતાં પોતાનું જોર અજમાવી વેર લે છે. અર્થાત્ જન્મ—મરણની આધિ, આધિ અને ઉપાધિરૂપ વિવિધ તાણ

વડે તપાવી દુઃખ આપે છે. અંતરના અનેક શત્રુઓ મળી
જેરાવર છે. જેનું યથાર્થ સ્વરૂપ, સામાન્ય મનુષ્યના હૃદયમાં
હતરવા પામતું નથી; જોડલે કે સ્પષ્ટ સમજી શકતું નથી.
પરંતુ સહવિદ્યાના પ્રભાવથી-સત્પુરૂષ અથવા સત્સાક્ષના
સેવનથી અંદરના અરિનું સ્વરૂપ કંઈક અંશે હૃદયગમ થવા
પામે છે. તે અંતરંગ શત્રુઓમાંથી કેટલાજેકના નામ-કામ,
ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મદ, મોહ, શગ, દેવ, અને હર્ષ.
તેનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ છે:—

૧ કામ=વયઃ પરિણત કુમારિકા, સ્વધવા કે વિધવા કોઈ
પણ સ્ત્રીને વિષે વિચારવાસનારૂપ જે હૃદય વિચાર તે.

૨ ક્રોધ=પોતાના અને ધરના આત્માને દુઃખના નિ-
ગિતરૂપ જે તામસિક વૃત્તિ તે.

૩ માન=દુરાશ્રદ્ધથી સત્પુરૂષોના વચનોનો અસ્વિકાર
કરી અસત્ય માર્ગમાં ચાલેમ કરાવનાર જે અંતર્વૃત્તિ તે.

૪ માયા=કોઈપ્રકારે પણ વંચના કરવાની જે અભિ-
લાષા તે.

૫ લોભ=સ્વજીવન અથવા દાનાદિ સત્કાર્ય માટે ધ-
નને ખરચવું નહિ. ઉપસત નિરંતર ધન વગેરે મેળવવાની જે
ભગતરા યાને જંખનામય વિચાર તે

૬ મદ=જ્ઞાતિ, ધન, કુળ, રૂપ. ભગ. વિદ્યા અને સત્તા

વગેરેના બાળથી અહંકારી બનાવી બીજાનું અપમાન કરનાર જે શક્તિ તે.

૭ મોહ=આત્મિક કર્તવ્યનું ભાન ભૂલાવી અવિદ્યાવશનું ભટકાવનાર જે વૃત્તિ તે.

૮ રાગ=પૌદ્ગલિક યાને સંસારના માયિક સુખો પ્રાપ્તિ જે તીવ્ર અભિલાષા તે.

૯ દ્વેષ=અન્યને કોઈપણ સ્થિતિમાં સુખી જોઈ, તે પ્રત્યે તિરસ્કારવૃત્તિ કરાવનાર જે પરિણામ તે.

૧૦ હર્ષ=કોઈપણ અસત્ય કાર્ય કરનારને ખોટી રીતે ખુશ કરવાની જે વૃત્તિ તે.

એ અંતરંગ શત્રુનો જય કરવો; એ મનુષ્યમાત્રનો આસ ધર્મ છે. તેમજ બીજા શત્રુઓ (નિંદાદિક વૃત્તિ) પ્રત્યે આંખમિચામણાં કરી બેદરકાર બનવા જેવું નથી. કારણ તેઓ પણ સ્વશક્તિ અનુસાર, પ્રસંગોપાત અનિષ્ટ દુઃખ આપ્યા વિના રહેતા નથી. “શત્રુ તે શત્રુજ” જેમ સેનાપતિને હરાવવાથી આખું લશ્કર પરાક્રમહીન થઈ જાય છે, તેમ કામ-ક્રોધ આદિ મુખ્ય શત્રુઓને જીતવાથી યાને વશ કરવાથી અંદર રહેલા ઓછા જોરવાળા શત્રુઓ દબાઈ જઈ સત્ત્વહીન થઈ જાય છે અને અશક્ત બની કંઈ કંઈ આપી શકતા નથી. બાહ્ય અને અંતરંગ શત્રુઓનો જય કરનારજ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરી પરમાત્મપદ સંપાદન કરે છે.

અંધુરેવા! અંતરંગ વેદી જ્યાં કન્વાને દારિદ્ર્ય, પ્રાદાણ
 વૈશ્ય કે મુક અધિપતી હોય શકે છે. કારણકે વર્ણ નાનુકર
 એક બીજાના અંગંગિ બાંધે રહેત છે. રાજાના એક લીલના
 સલાયક ભરીકે છે. અમુક વર્ણના અભાવે અમુક વર્ણને ત્યાં
 હી શકે તેમ નથી. ક્ષત્ર સ્વસ્થાને સર્વની મોખ્યાના હોય શકે
 છે. ગર્વમાં પરમાત્મ સ્વરૂપે આત્મા બિરાજમાન છે. અંતર-
 ના દુર્ગમને જીતનાર એક આંદાગ પણ પરમ પૂજ્ય થવા
 પામેલ છે. તે નીચેના દુક દહંતથી બાળવામાં આવશે.

હરિકેશી નામે એક આંદાગપુત્ર નાની ઉમરનો હતો.
 તે ઝરાપણથી જ વડકણો-અટકથાઓ લેઈને ઘણા ઓકરા-
 ને મારતો-હુઃખ હતો. તેથી તે ઓકરાઓ પણ તેનાપર વૈર
 રાખવા ને મારતા. એક દિવસ ચોમાસાની ઋતુમાં એક પા-
 ત્રીના ખાબોચીઆ પાસે તે હતો હતો, તેવામાં કેટલાએક
 નાના ઓકરાઓ ખાબોચીઆમાંના અણુશીઆને કાંકરા મારવા
 લાગ્યા. ત્યારે એ ટોળામાંના કાંકર મોટી ઉમરના-સામાન્ય
 સમજણવાળા એક ઓકરાએ, બીજા નાના નાના ઓકરાઓને
 કહ્યું કે:-“ અરે ! આ નાના અણુશીઆને કાંકરાના ધા મારો
 નહિ. કારણ એ નિર્વિષ છે. કોઈને હંખ તેમજ હુઃખ દેના
 નથી. ” ઓકરાઓએ તે સાબળી તેમના કહેણપર વિશ્વાસ
 રાખી અણુશીઆને ધા મારવા છોડી દીધા. આ બનાવ જોવા
 સાથે તે ઓકરાના શબ્દો પુનઃ યાદ આવવાથી હરિકેશીના
 હૃદયમાં વિચાર ઉજાળ્યો કે:-“ આકસ મારામાં કોઈ ગત

લવના દેવરૂપ વિષનું બીજ રહેવા પામેલ છે. જેને લઈને હું
ચાંડાલ જાતિમાં જન્મ્યો છું, અને બીજા છોકરાઓને દુઃખ
દઉં છું-પણુ છું. જેથી આવી અધમ સ્થિતિ ભોગવું છું.”
તેમાંથી છુટવા માટે મારે આજથીજ નિર્વિષ બનવું અને
અંતરના શત્રુને જીતવા. એમ નિશ્ચય કરી તે મુજબ વર્તન
કરવા ઉદ્યુક્ત થયો. છેવટે આંતરિક પ્રબલ પ્રેરણાથી થોડા વ-
ખતમાંજ દીક્ષા લઈ, બાહ્ય શત્રુને વશ કરવાથી દેવતાને
પણ પૂજનીય થયા અને છેવટે તેણે જીવનમુક્ત દશા પ્રાપ્ત કરી.

બંધુઓ ! એક ચાંડાલ જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ વ્યક્તિએ
મહાન્ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી. જે વ્યક્તિની આપણને પણ લક્ષિત
કરવી ઉચિત છે. વર્ણવ્યવસ્થા જાતિ પરત્વે નહિ; પરંતુ
કાર્ય-કર્મ પરત્વે શાસ્ત્રોમાં કહેવામાં આવેલ છે. માટે અંત-
રંગ શત્રુને જીતવા પ્રયત્નશીલ થવું એજ નમ્ર પ્રાર્થના છે.

અભ્યાસ પાઠ ૩૫ મો.

- ૧ બાહ્ય કે અંતરંગ શત્રુથી બચવા પ્રયત્નશીલ થવું.
- ૨ શત્રુવટથી આર્થિક, વ્યવહારિક અને માનસિક અડચણો
ઉભી થવા પામે છે.
- ૩ બહારના દુશ્મનોથી અશાંતિ, કલહ, કુસંપ અને દુઃખની
વૃદ્ધિ થાય છે.
- ૪ બહારના શત્રુઓને જીતવા સહેલા છે; તેઓ કોઈ સમ-
યે શત્રુ મટી મિત્ર થઈ શકે છે.

- ૫ બાહ્ય વૈરી કરતાં અંતરનાં વૈરી ઘણા બળવાન તેમજ ચિરસ્થાયી હોઈને, જન્માંતરે પણ વિવિધ દુઃખમાં સપડાવે છે.
- ૬ શત્રુપક્ષાની વૃત્તિથી નંદનવન સમાન પૃથ્વી વેરાન ભૂમિ થાય છે.
- ૭ અંતરંગ શત્રુ છતવાથી ઉઠારતા-મૈત્રી ભાવનાનો આ-વિર્ભાવ થાય છે.
- ૮ સર્વ પ્રાણી સાથે વ્રાતુભાવ વધારવો એજ મનુષ્યનું ઉચ્ચ જીવન છે.
- ૯ મૈત્રી ભાવનાથી યાને ત્રેમદ્રષ્ટિથી હિંસક પ્રાણીઓ પણ મિત્રતાને ભજે છે.
- ૧૦ મૈત્રી ભાવનાથી જાતિ, દેશ કે ધર્મનો અવ્યુદય કરી શકાય છે.
- ૧૧ કામ, ક્રોધ, મોહ અને મદ વગેરે અંતરંગ શત્રુઓ છે.

અંતિમ બોધ.

આ કર્ત્તવ્ય-કંકણ નામના પુસ્તકમાં ૩૫ કર્ત્તવ્ય-વિધ-
યોનું દિગ્દર્શન (સંક્ષેપથી કથન) કરવા ચત્ત કર્યો છે. વા-
ચકવૃંદ તે વાંચી-મનન કરી અને કૃતિમાં મૂકવા દેશીષ
કરશે, તો લેખકનો પ્રયાસ કેટલેક અંશે સફળ થયો ગણાશે.
તેમજ વાચકવૃંદને પણ લાભદાયી નીવડશેજ. દુનિયામાં સાદી
કહેવત છે કે-“ હાથમાં કંકણ અને આરીસાની પૂછા. ”
અર્થાત્ સ્વ-આકૃતિ નિહાળવા માટે જેમ કંકણ, આરીસાની
ગરજ સારે છે, તેમ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરી આત્મ પ્રતિબિંબ
નિહાળવાના સાધનરૂપ વાચકવૃંદના કરતલમાં રહેલું આ
‘ કર્ત્તવ્ય-કંકણ ’ નામનું પુસ્તક સહાયભૂત થાઓ. યથાર્થ
મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત થયા વિના ખરું જૈનત્વ અંગીકાર કરી શકાતું
નથી. જૈનત્વ એટલે જૈન કુળમાંજ જન્મવું એ નહિ, પણ
રાગદ્વેષ આદિ અંતરંગ શત્રુઓને છૂતવા સમગ્ર પ્રકારે સ્વ-
ઉત્ક્રાંતિ કરવા-મેળવવા જયશીલ થવું તે. જીવવું એ હુક
ટીટકનું લક્ષણ છે; અને સર્વ પ્રકારે જય મેળવવો એજ
ખરા જૈનોનું લક્ષણ છે. જૈનપણા માટે એક વિદ્વાન્ જૈનાચાર્ય
કહે છે કે:-

સ્યાદ્વાદો વર્ત્તંતે યસ્મિન્, પક્ષપાતો ન વિદ્યતે
નાસ્ત્યન્ય પીડનં કિંચિત્, તત્ત્વ જૈનત્વમુચ્યતે ॥૧॥

ભાવાર્થ:—કોઈપણ એકજ વસ્તુ (જડ કેવા ચેતન પદાર્થ) નું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ નિહાળવા માટે અનેક લક્ષ્યગિ-
દુએ તેનો વિચાર કરી, વિવેક પુરઃસર નિર્ણય કરવો તે સ્વા-
દ્વાદ યાને અનેકાન્તવાદ કહેવાય છે. જેથી કોઈ દર્શન માટે
જેને ખોટો દુરામદ કે જરાપણ પદ્મપાત રહેવા પામતો નથી
તે, અને કોઈ પણ પ્રાણીને કોઈપણ પ્રકારે ખીટાકારક બનતો
નથી અર્થાત્ વિશ્વપ્રેમ ઉત્પન્ન કરાવનાર અને સ્વતંત્રતા અર્થ-
નાર જે શક્તિ યાને શુભ તેજ જૈનત્વ. તેને ધારણ કરનાર વ્ય-
ક્તિ તે જૈન. તે માણસ પછી વેદાંતી, વૈષ્ણવ, શૈવ, સાંખ્ય,
જૌહ, અરથોસ્ત, મહોમ્મદન કે ક્રિશ્ચિયન હો તેમજ કોઈ પણ
વર્ણના કે વર્ણાશ્રમના હો; જે હો તે હો. પરંતુ ઉપરોક્ત દશા
ધારણ કરી વિશ્વપ્રેમ અને સ્વતંત્રતા સ્વીકારી સ્વજાતિ, દેશ
કે ધર્મના ઉદ્ધારક બનવા શક્તિમાન થાઓ એજ લેખાકની
અંતિમ ભાવના છે.

—ૐસુભે—

આશીષ.

(ગાંધી)

વંદો આત્મની હેરા જગતના મોં ઉંમો
જગત સુખદાની નર નરના હેર આશીષ—રસે.
પ્રમ મો પ્રીતિ અધિકી શક્તિ શુભ પ્રજાના પ્રેમથી શાન્ત-
નય મો શાંતિ પરાઈ મદના ઉંમ આશીષ—રસે.

સંત સમાગમ સેવજો સ્નેહે, શુદ્ધ લાવને નિર્મળ નેહે;
 સાચા પ્રભુ વસે છે એ દેહે, સહુના ઉર આંગણમાં-વરસો.
 ભરમ તથા શોધી મર્મને લેજો, નિહર અનીતે રંગમાં રેજો;
 સાચા મુખડાનો લાવો લેજો, સહુના ઉર આંગણમાં-વરસો.
 ભાવ ધરીને ભક્તિ કરજો, ધ્યાન પ્રભુનું હૃદયી ધરજો;
 તન મનના મનોરથ ફળજો, સહુના ઉર આંગણમાં-વરસો.
 અનાથના નાથે હાથ ધર્યો છે, વિશ્વાસ શ્વાસ અંતર ભર્યો છે;
 કલ્યાણ એજ નિશ્ચય કર્યો છે, સહુના ઉર આંગણમાં-વરસો.

(વિનયકાન્ત)

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

અભિપ્રાયો.

—ગોંડગથી મુનિશ્રી જ્ઞાનચંદ્ર સ્વામી જીએ છે કે-આપના તરફથી " કર્તવ્યકંઠુ " ની છુક મળી છે, તે માણત વાંચી મનન કરતાં ધણીજ ઉત્તમ, બોધદાયક અને કર્તવ્યકંઠુ રૂપ લની સહે તેડીજ છે.

—હાલનાથી થીયુન લાલચંદ્ર દાવીદસ મેવાળી (ઉપયોગી વસ્તુ જાંઝરના પ્રોપ્રાર્ટર) પોતાના તા. ૫-૧૦-૧૬ ના પત્રમાં જીએ છે કે-" કર્તવ્યકંઠુ " ની છુક મળી છે. તે માણત વાંચી મળે છું. રીક છે, આવું આવું થવાથી-થવું રહેવાથી સાચું જૈનીત્રમ માર્ગક વખત જગાડી ઉતરીજ.

—અમદાવાદથી થીયુન રમજીભાઈ મદીપનરામ નીલકંઠ પોતાના તા. ૨૫-૧૧-૨૨ ના પત્રમાં જીએ છે કે-આપના તરફથી " કર્તવ્યકંઠુ " નામની છુક મળી તે મારે આપનો ઉપકાર માનું છું. એ પુસ્તકમાની દરેક સીખામણો વાંચવા લાયક અને બોધદાયક છે. પુસ્તકમાની વાનાંઓ સુધારીને ફરી લખાય તો વધારે ઉપયોગી થાય.

—રાંડાદરાથી એ. કે. ત્રિવેદી લખે છે કે, આપે " કર્તવ્યકંઠુ " નામની છુક મોકલી તે મારે આપનો આભારી છું અને તે વાંચવામાં હું ધણીજ રમ લઈશ.

આ શિવાય અ કૃશ માસિક, ગ. નાલિનીકાન ત્રિગેરેના પાણુ ધણા માન અભિપ્રાયો મળ્યા છે.

